

A V H A N D L I N G A R

NÅGOT OM CODEX ARGENTEUS

AV

OTTO v. FRIESEN.

I.

Någon gång omkring vår tideräknings början landade ett antal skepp i det nuvarande Ost-Preussen, i närheten av Weichselus mynning. Folket ombord var emigranter, kommande från den redan då urgamla emigrationshärden Skandinavien, sannolikt Sveriges östkust. De hade lämnat sina hem helt säkert av nöd, redan rådande eller snart hotande. Det som drivit dem ut var det gamla onda här i Norden vid den odlade världens yttersta gränser: de munnar, som skulle mättas, växte i antal snabbare än säden och boskapen i mängd, eller en långvarig missväxt hade tagit brödet från människorna och betet från djuren.

Nykomlingarna buro redan eller fingo efter ankomsten namnet *gutanir*, och *gutones* nämner dem de romerska författarna Plinius och Tacitus 100 år efter Kristus. I ett eller ett par århundraden hade de varit bosatta i Samland mellan Kurisches och Frisches Haff, när de på 100-talet e. Kr. i större och mindre skaror började draga åt SO, uppför Weichsel och nedför Dnjepr, mot Svarta havets nordkust. De följde härvid vägar som redan århundraden före vår tideräknings

början trampats av germanska utvandra-re. Omkring år 200 e. Kr. konstatera klassiska källor deras tillvaro här i det nuvarande Syd-Ryssland: de hota och överskrida gång efter annan den romerska provinsen Dacias (det nutida Rumäniens) gränser och tränga under plundringståg t. o. m. över Donau ner på Balkanhalvön och till sjöss över Svarta havet in i Mindre Asien och Arkipelagen. I öppna fältet mötte de romerska härar, och icke sällan besegrade de dem, varvid t. o. m. en romersk kejsare, Decius, stannade på valplatsen.

Vi få emellertid icke föreställa oss att goternas beröring med romare och greker var uteslutande krigisk. Vi veta tvärtom att det fredliga kulturutbytet för goternas vidkommande redan från första stund var betydligt både i materiellt och andligt avseende. I stor utsträckning ha de säkerligen redan tidigt tagit tjänst i den romerska hären och härigenom blivit invigda i romarnas militära organisation och taktik. Efter mer än ett halvt århundrades strider och gotiska plundringståg, funno romarna sig föranlåtna att uppgiva den daciska provinsen norr om nedre Donau. Inom ett område, som

omfattade ungefär det nuvarande Rumänien, ordnade sig nu västgoterna i ett eget rike och stodo från slutet av 200-talet under ett århundrade i livliga förbindelser med det romerska kejsarriket, tidvis såsom dettas *foederati* (=förbundna).

Kristendomen blev under denna tid statsreligion i det romerska riket (324). Redan under 200-talet hade enskilda goter blivit kristna, men det är först under den långa fredsperioden på 300-talet och under påverkan från kejsarriket som kristendomen får ett större antal anhängare bland goterna. Dess spridning försiggick dock ingalunda utan starkt motstånd från en nationell strömning bland goterna, som var fientlig mot allt romerskt. Att emellertid kristendomen så småningom vann mark i västgotariket norr om Donau tillskriver den kyrkliga traditionen framför andra Vulfila, som blivit kallad goternas apostel. Hans missionsverksamhet var till en början förlagd i gotriket norr om Donau, men efter åratals hårda förföljelser måste han och hans trosfränder fly över Donau för att söka skydd inom den romerska gränsen. Som ett led i sin missionsverksamhet översatte han bibeln från grekiska till gotiska, liksom han skapade ett gotiskt alfabet, byggt på grundvalen av runorna men till det yttre i mycket liknande den grekiska bokskriften. Från västgoterna utbredde sig så efter hand kristendomen till andra germanska stammar vid eller inom den romerska rikets gränser, östgoter, gepider, vandaler, rugier, skirer, langobarder och burgunder, och den bibel som åtminstone flertalet av dessa folk brukade var Vulfilas översättning.

Codex Argenteus blev i mitten av 1500-talet bekant för den lärda världen. Den tillhörde då klostret Werden i Ruhrområdet, västra Tyskland, och kan rimligtvis anses ha tillhört den del av bokförrådet som saxarnas apostel Liudger medfört, då han i slutet av 700-talet grundade klostret. När de första lärda, som selsätta sig med Codex Argenteus såsom Georg Cassander och Bon. Vulcanius, utan tvekan beteckna språket som gotiska, kan detta bero på en inom klostret bevarad tradition. I den lärda kretsen vid Karl den stores hov, dit Liudgers lärare Alkuin hörde, ägde man ännu kännedom om gotiskan och Vulfilas bibelöversättning väl förnämligast genom de spår av den västgotiska nationen som ännu på denna tid levde kvar i Syd-Frankrike efter det västgotiska väldets i Spanien fall för morerna år 711. Möjligt är väl också att identifikationen av språket i Codex Argenteus beror på en kombination: man kände på lärd väg att goten Vulfila översatt bibeln, och då språket i Codex Argenteus icke överensstämde med något av de andra germanska fornspråken som man kände slöt man att det språk som här förelåg var gotiska och att Codex Argenteus alltså var en rest av Vulfilas bibel. Att traditionen eller slutsatsen verkligen var riktig därom kan ej råda minsta tvivel. Utom språkhistoriska fakta vittna därom direkt anteckningar på och om gotiska i en från Alkuin härrörande 800—900-tals handskrift och ett i Biblioteca Ambrosiana förvarat kalenderfragment på samma språk som Codex Argenteus, vilket uttryckligen förutsätter att kalendern härrör från *gutthiuda* 'got-folket, goternas land'.

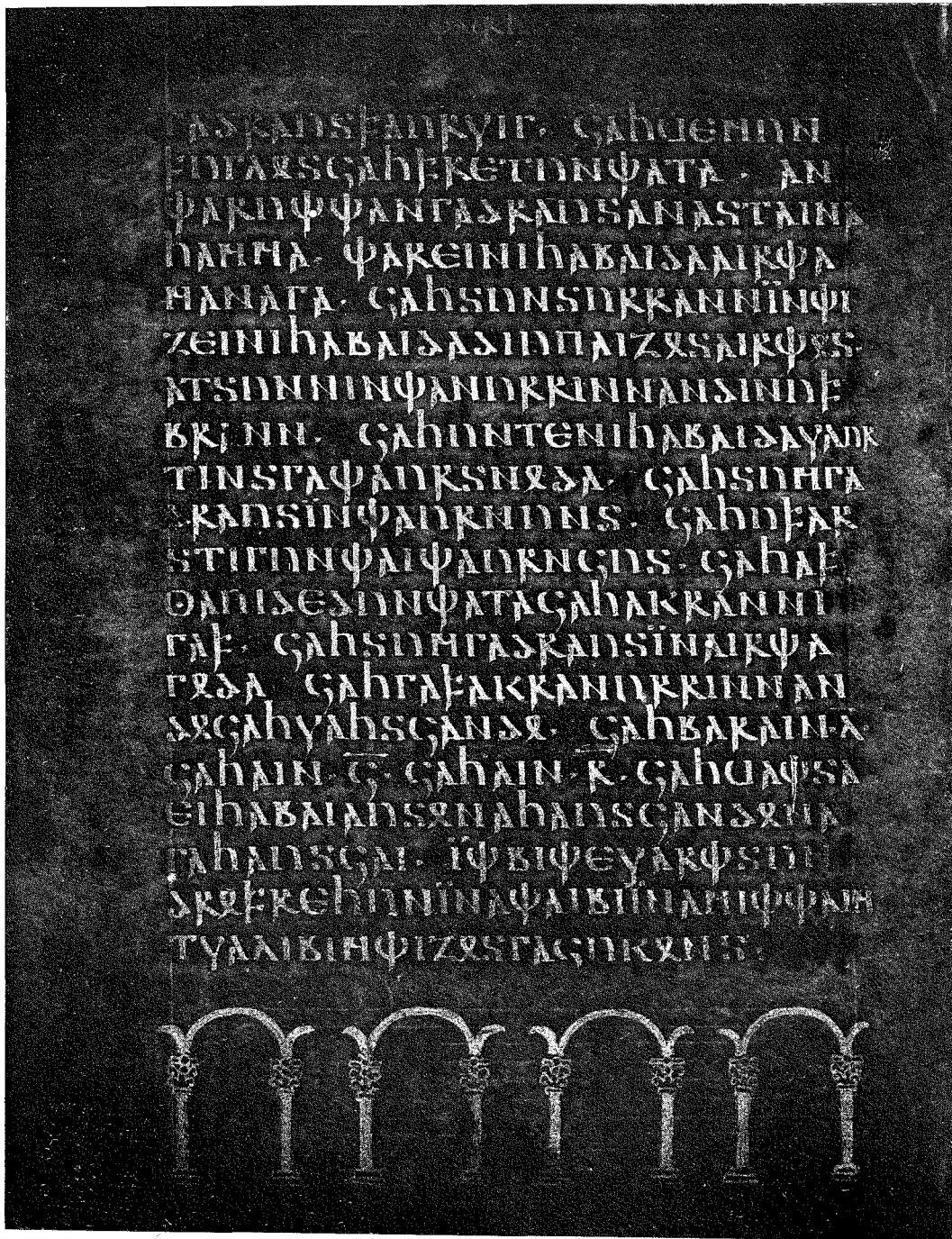

FIG. 1. CODEX ARGENTEUS, SID. 294. MARKUS EVANGELIUM KAP. 4 V. 4—10.

Codex Argenteus innehåller delar av de fyra evangelierna. Utom Codex Argenteus finns ungefär lika mycket text till på gotiska: huvudsakligen rester av Pauli brev förvarade i det för utomordentliga bokskatter från den klassiska världen berömda Biblioteca Ambrosiana i Milano. Dessa ambrosianska fragment äro emellertid samtliga palimpsester eller reskripter, d. v. s. handskrifter där man slipat bort den ursprungliga gotiska texten och skrivit ny latinsk i stället. Tack vare den omständigheten att resultatet icke svarat mot uppsåtet kan man ännu mellan och under raderna av den latinska skriften skymta den gotiska — mer eller mindre tydligt.

II.

Codex Argenteus är skriven på purpurfärgat pergament med silver- och guld-bläck. Bläcket består av i någon bindande vätska uppslammat silver-, resp. guld-pulver.

Handskriften är, såsom redan nämnts, ett fragment innehållande delar av Matteus, Johannes, Lukas och Markus evangelier i angiven ordning. Tillsammans äro bevarade 187 blad i stort kvartformat — lika många som handskriften hade, då den genom Königsmarecks erövring av en del av Prag 1648 kom i svensk ägo. Samtliga blads båda sidor bära skrift och handskriftens sidotal är 374.

När Codex Argenteus ännu var fullständig, upptogo evangeliernas text 41 lägg. Av läggen hade sannolikt 37 8 blad, d. v. s. 16 sidor och 4 lägg — de sista i resp. evangelier — hade 10 blad = 20 sidor. Handskriftens egentliga text upptog sålunda 336 blad d. v. s. 672 sidor,

av vilka visserligen här och där i evangeliernas slut en eller annan sida möjligen varit oskriven. Av själva evangeliernas text är således nu något mer än hälften i behåll. Varje lägg var på sista sidan nere till höger numrerat med en siffra från 1—41.

Utom evangelierna torde handskriften i oskadat skick ha innehållit en sorts sakregister med särskild läggnumrering. Detta har stått framför den egentliga texten och utgjordes av Eusebii s. k. kanoner. Detta blir sannolikt om man jämför Codex Argenteus med den något yngre purpurhandskriften från Brescia, som likaledes är ett evangeliarium och i paleografisk utstyrsel står Codex Argenteus mycket nära. De eusebianska kanonerna äro siffertabeller som ange om och i så fall var innehållet i ett kapitel av ett evangelium är att finna i de övriga. I Bresciandhandskriften stå dessa tabeller före texten och ha — vilket är en sällsynthet — vid varje uppslagssiffra en uppgift om vad ifrågavarande kapitel innehåller.

Läggens inre byggnad är av särskilt intresse. Pergamentets hår- och köttsidor ha i olika grad vid färgningen insupit purpurn: hårsidorna ha konstant en mörkare, mera mättad ton, köttsidorna däremot en ljusare, något gråaktig. Om i ett uppslag ena sidan varit hårsida och den andra köttside, skulle detta alltså ha givit ett estetiskt störande intryck. För att undvika detta har man alltid sört för att hårsida fick svara mot hårsida och köttside mot köttside i samma uppslag. Detta mål har nåtts på så sätt att, när ett lägg sammansattes, första dubbelbladet — motsvarande två blad i handskriften nämligen det första och det

åttonde i lägget — lades med kött sidan nedåt, andra med hårsidan, tredje med kött- och fjärde åter med hårsidan nedåt. Med andra ord: dubbelblad med udda nummer fingo kött- och de med jämna nummer fingo hårsidan nedåt. När man så vek dessa fyra dubbelblad samman till ett lägg, kommo yttersidorna — den första och den sextonde i lägget att bli kött sidor, och alla uppslag med udda nummer uppvisade hår- och alla med jämna däremot kött sidor. Samma regel gäller också läggen med 10 blad, d. v. s. 5 dubbelblad. Det mellersta uppslaget i ett sådant lägg fick ordningsnumret 5 och visade följaktligen hårsidor, under det att det mellersta uppslaget i ett 8-bladslägg bar ordningsnumret 4 och följaktligen i enlighet med regeln hade kött sidor. Med det här skildrade förfarandet vid läggets sammansättning hade man alltså vunnit att den djupt purpurfärgade hårsidan aldrig kom att ligga vid sidan av den blekare kött sidan.

Till ledning vid anbringande av skriften uppdrogos på varje sida två system av horisontala linjer varjämte skriftkolumnen avgränsades med en vertikallinje åt vänster och en annan åt höger. Linjerna äro anbragta på bladets kött sida med ett tämligen trubbigt stift utan färg och så pass kraftiga att de bilda upphöjningar på hårsidan tillräckligt tydliga för att tjäna till ledning för skriften även här. Det övre horisontallinjesystemet var avsett för själva texten. Det består av 40 linjer på 4 mm:s avstånd från varandra. Mellan två och två av dessa linjer anbragtes skriften på sådant sätt, att alltid ett mellanrum mellan skriftraderna lämnades fritt. Tack vare de på nog-

granna avstånd uppdragna horisontallinjerna ha bokstäverna erhållit en inbördes likhet och jämnhet som är så stor att Johan Ihre ansåg att texten ej var skriven utan intryckt i pergamentet med stämplor på samma sätt som en bokbindare anbringa rygg- och perm titlar. En närmare jämförelse mellan de enskilda bokstäverna ger dock tydligt vid handen att denna mening, som dock haft anhängare intill våra dagar, ej kan vara riktig: det råder alltför många, visserligen små men dock fullt tydliga individuella olikheter mellan typerna för att dessa olikheter skulle kunna förklaras med det antagandet att man använt ett flertal stämplor för samma bokstav. Till yttermera visso har den senaste undersökningen ådagalagt, att trots det skriften hela Codex Argenteus igenom gör ett i hög grad likformigt intryck handskriften icke är utförd av en utan av två skrivare. Den förste har skrivit Mattheus' och Johannes', den andre Lukas' och Markus' evangelier. Detta framgår av den olika formning vissa bokstäver, som *j*, *th*, *f* och *m*, fått i den förra och den senare delen av handskriften.

Det nedre linjesystemet består av 11 linjer, dragna på 3 mm:s avstånd från varandra. I detta system äro under texten uppställda fyra kolonnpar med korintiska kapital och däröver lagd rosprydd platta samt en över varje kolonnpar slagen något plattad rundbåge. På detta sätt bildas under texten fyra små tavlor på vilka anges med bokstäver och siffror om och i så fall var sidans text förekommer i de övriga evangelierna. På första tavlan — den som står längst till vänster — står överst ett monogram eller en förkort-

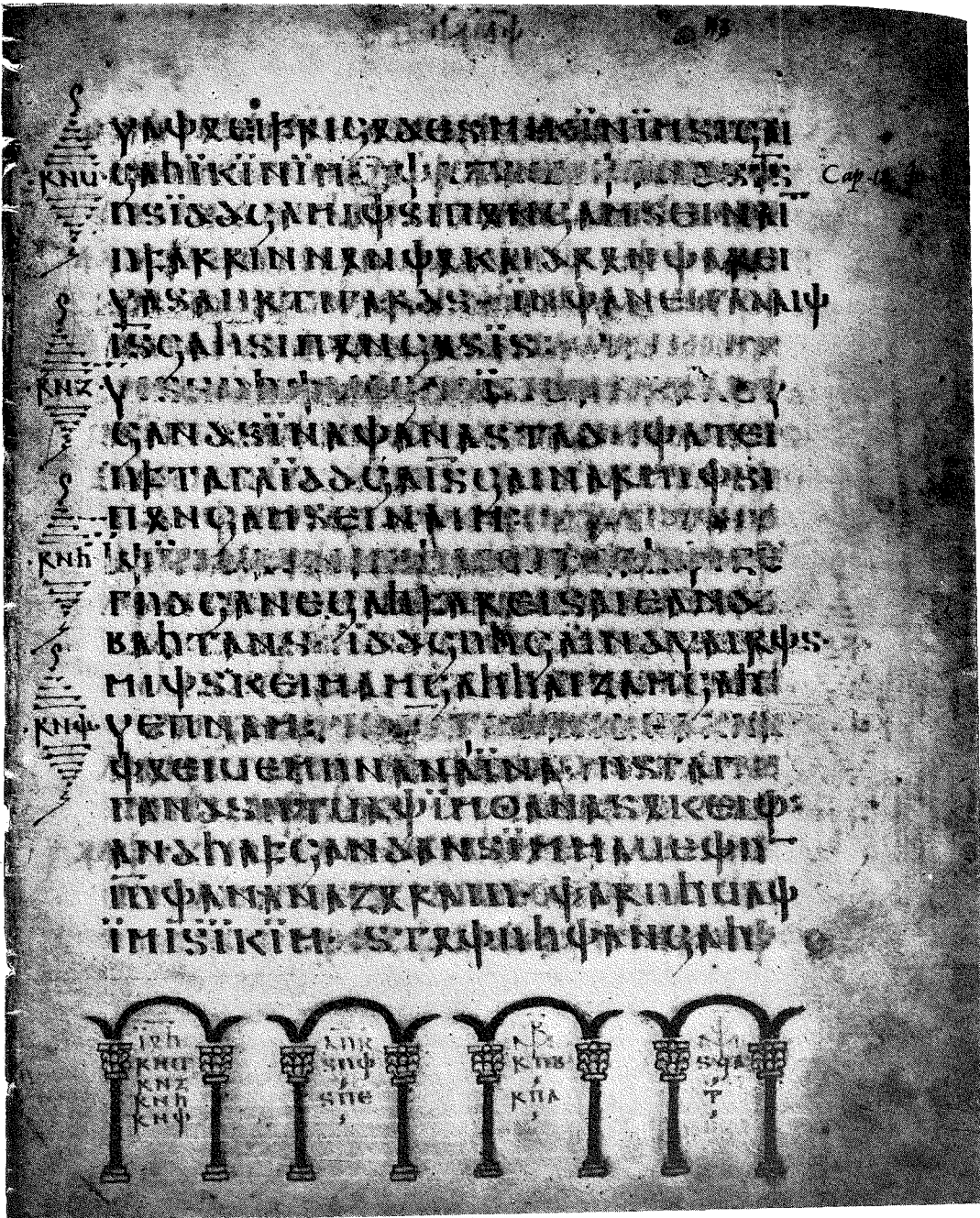

FIG. 3. CODEX ARGENTEUS, SID. 125, JOHANNES EVANGELIUM. FOTOGRAFERAD EFTER FLUORESCENSMETODEN.

ning angivande den evangelist, vars text är skriven uppe på sidan. De återstående tre tavlorna bära på samma plats beteckning för de tre andra evangelisterna i den ordning de intaga i Codex Argenteus, d. v. s. Mattheus, Johannes, Lukas, Markus. Varje evangelium är med hänsyn till innehållet uppdelat i kapitel efter Eusebius system, och numren för dessa kapitel äro anbragta i vänstra margen. Om nu i textens vänstra marg en eller flera kapitelsiffror finnas, införas denna eller dessa siffror på första tavlan under evangelistens namn, och om ett kapitel med samma innehåll förekommer hos en eller flera av de andra evangelisterna införas numret för detta kapitel under vederbörande namn i de andra tavlorna. Genom denna genialt enkla anordning, om vilken Codex Argenteus är tämligen ensam i den västerländska världen, kan läsaren omedelbart se, om och var vad han läser om Jesu liv och verk finnes behandlat i de övriga evangelierna och kan med hjälp av kapitelsiffran under evangelistens i fråga namn slå upp stället.

Redan av vad jag nu anfört kan man finna med vilken sorgfällighet hela handskriften är sammansatt och de enskilda skriftsidorna äro avmätta och uppdelade med hänsyn till deras skönhetsverkan. Ett kanske ännu påtagligare bevis på den konstnärliga omsorg som nedlagts på Codex Argenteus' utstyrsel är att varje skriftkolumn — parallelltavlor inräknade — är upplagd efter den klassiska arkitekturens gyllene snitt, d. v. s. höjden förhåller sig till bredden som 13 till 8. Efter samma mått är även varje parallelltavla för sig beräknad.

Ytterligare kanske här böra tilläggas några ord om det gotiska alfabetets härkomst. Det gotiska alfabetet består av 27 tecken, av vilka 25 tjänstgöra som både ljud- och siffertecken, de två endast som siffertecken. Det överensstämmer i huvudsak med det senantika grekiska alfabetet både i dettas bruk som ljud- och som siffertecken. Det grekiska siffersystemet saknade 0-tecknet och måste till följd härav använda särskilda tecken för 10-talen och 100-talen. Det var detta förhållande som gjorde att grekerna och efter dem goterna hade 27 siffror, då vi kunna nöja oss med 10. Talet 35 skrevs t. ex. av goterna $\mathfrak{A}\mathfrak{E}$ och 150 $\mathfrak{K}\mathfrak{N}$. Alfabetets bruk som siffror ha goterna tydligen övertagit från grekerna, som likaledes skrevo talet 35 med $\lambda\varepsilon$ och 150 med $\rho\nu$. Emellertid avviker det gotiska alfabetet i en del fonetiska punkter från det grekiska: tecknet nr 8 \mathfrak{h} har ljudvärdet h men det motsv. grek. \mathfrak{H} betyder e ; nr 9 $\mathfrak{\psi}$ betecknar th , ett ljud som i grek. återges med Θ ; got. nr 15 \mathfrak{Cj} motsvaras av grek. $\mathfrak{E}x$, nr 16 $\mathfrak{N}u$ är grek. Oo ; nr 22 \mathfrak{Yv} är grek. Yy ; nr 23 \mathfrak{Ff} är grek. $\Phi\phi$; nr 25 $\mathfrak{O}hv$ är grek. $\Psi\psi$. Dessa avvikelser bero direkt eller indirekt därpå att det gotiska ljudsystemet i viktiga avseenden avvek från det grekiska, avvikelser som före den gotiska bokskriftens bildning tillgodosetts av en germansk på de klassiska alfabeterna byggd skrift, runorna. Det gotiska alfabetets tecken nr 8 h återgår sålunda direkt på runan $\mathfrak{H}h$, nr 9 på runan $\mathfrak{þ}th$, nr 15 på runan $\mathfrak{C}j$, nr 16 på runan $\mathfrak{N}u$, nr 22 på runan $\mathfrak{P}v$, nr 23 på runan $\mathfrak{F}f$ [och got. nr 26 \mathfrak{X} på runan $\mathfrak{X}o$]. Till formen avvika dessa vad ljudvärdet angår med

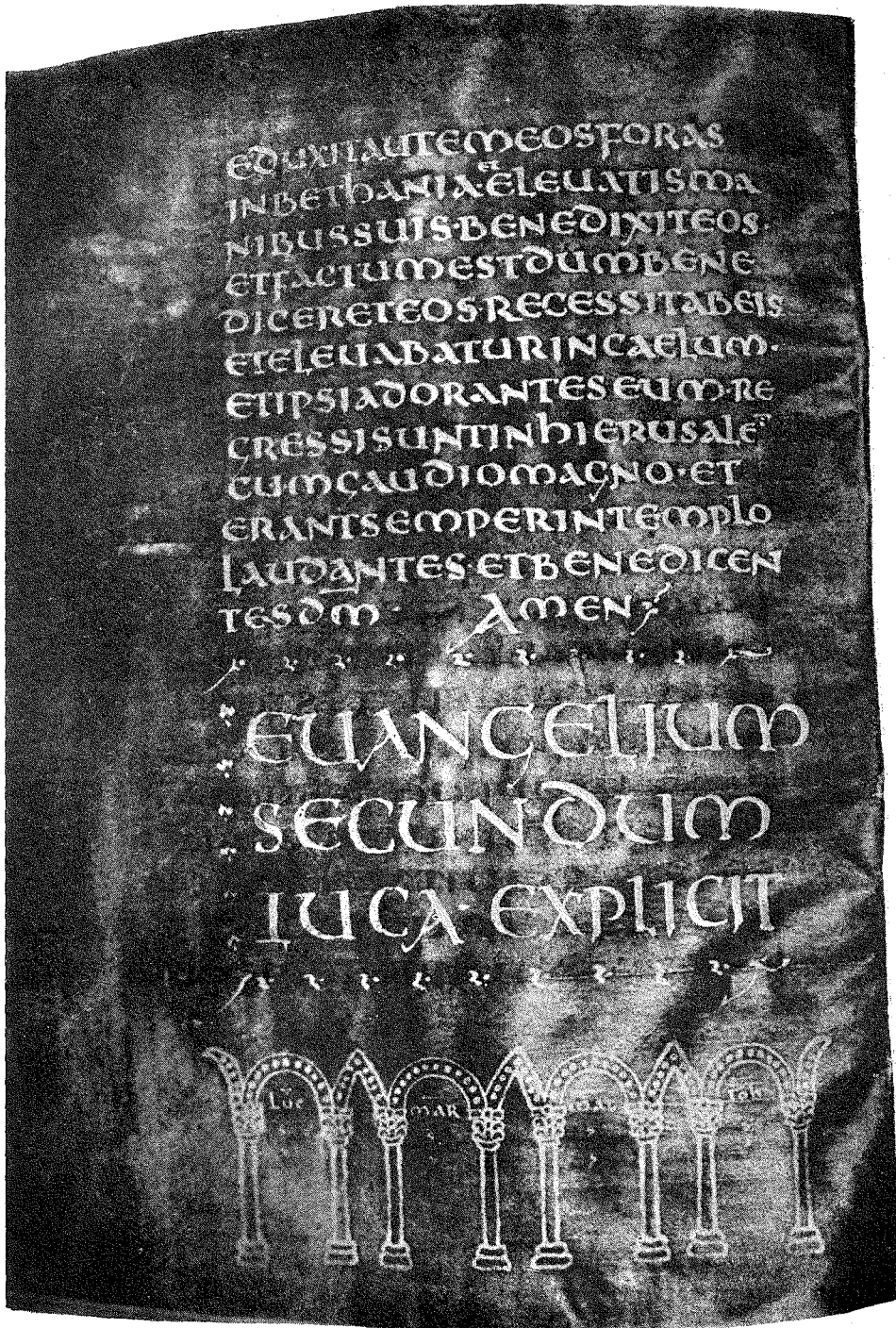

FIG. 4. CODEX BRIXIANUS, SLUTET AV LUKAS EVANGELIUM.

runorna identiska tecken i det gotiska alfabetet någon gång litet från motsvarande runor: så got. **h h** genom inflytande i Italien från latinet samt got. **ψ th** och **Υ v** därför att man önskat möjligast mycket närma den gotiska bokskriftens form till den förebildliga grekiska bokskriften i de urkunder från vilka den gotiska bibeln översattes. Ett par gotiska tecken nämligen **κ r** och **ξ s** avvika endast till formen från motsvarande grekiska P och C; även dessa tecken överensstämma med motsvarande runtecken **ʀ** och **ξ**.

Enligt den kyrkliga traditionen, sådan denna föreligger redan i början av 400-talet, är det Vulfila själv som bildat det gotiska alfabetet, något som på inre grunder är sannolikt. Han översatte bibeln från grekiska, och liksom det var honom angeläget att i sin översättning så nära och troget som möjligt följa originalet har han säkerligen i möjligaste mätto sökt ge sin översättning en yttre likhet med den grekiska bibeln. Då runorna icke hade siffervärden och siffror behövdes för kapitalbeteckning och synops, erbjöd sig för detta ändamål det grekiska alfabetet som en naturlig utgångspunkt. Även om man sålunda skulle kunna tycka att den enklaste utvägen för Vulfila varit att upptaga det grekiska alfabetet i dess helhet icke blott som siffror utan även som ljudtecken och därvid tillägga grekiska bokstäver, vilkas ljud ej behövde bibehållas för gotiskan, ljudvärden som för gotiskan krävde särskild beteckning (gr. ζ, η, θ?, ξ, ο, υ, φ?, ψ: q, h, (th?), j, u, v, (f?) hv, så har denna utväg icke syntts honom tilltalande då runorna redan i allt väsentligt voro en tillfredsstäl-

lande representation för det gotiska ljudsystemet. Ur en sammanarbetning av det grekiska alfabetet, som gav siffertecknen, och runorna, som gav ljudtecknen, framgick så det gotiska alfabetet. I vilken grad det gotiska alfabetet byggde på runorna framgår därunder att de gotiska bokstäverna buro namn identiska med motsvarande runors.

III.

Vi ha ovan s. 4 sett huru litet som i själva verket finnes bevarat till vår tid av gotiskt språk. Intet av de fragment vi äga tid- eller ortfäster sig självt. Detta gäller såväl palimpsesterna som Codex Argenteus. Då allt talar för att alla de rester som finnas av den gotiska bibeln äro lämningar av Vulfilas översättning, kunna vi visserligen utgå från att ingen av dem är äldre än mitten av 300-talet, men hur långt ner i tiden från denna utgångspunkt de äro att förlägga veta vi icke. För att kunna erhålla en grundad uppfattning om den tid Codex Argenteus tillhör och var den är tillkommen ha vi ingen annan utväg än att jämföra den med de äldsta grekiska och latinska handskrifterna på pergament.

När Vulfila som vi nyss sett vid sin konstruktion av det gotiska alfabetet på det närmaste efterbildat den grekiska bokskriften, de s. k. uncialerna, är det allt skäl att antaga att han även i övrigt använt sin samtids grekiska bibelhandskrifter som ett mönster, detta desto mer som en gotisk litteratur och följaktligen också gotiska handskrifter i egentlig mening före hans tid knappast torde ha funnits. Grekiska bibelhandskrifter från 300- och 400-talen som Codex Sinaiticus och Va-

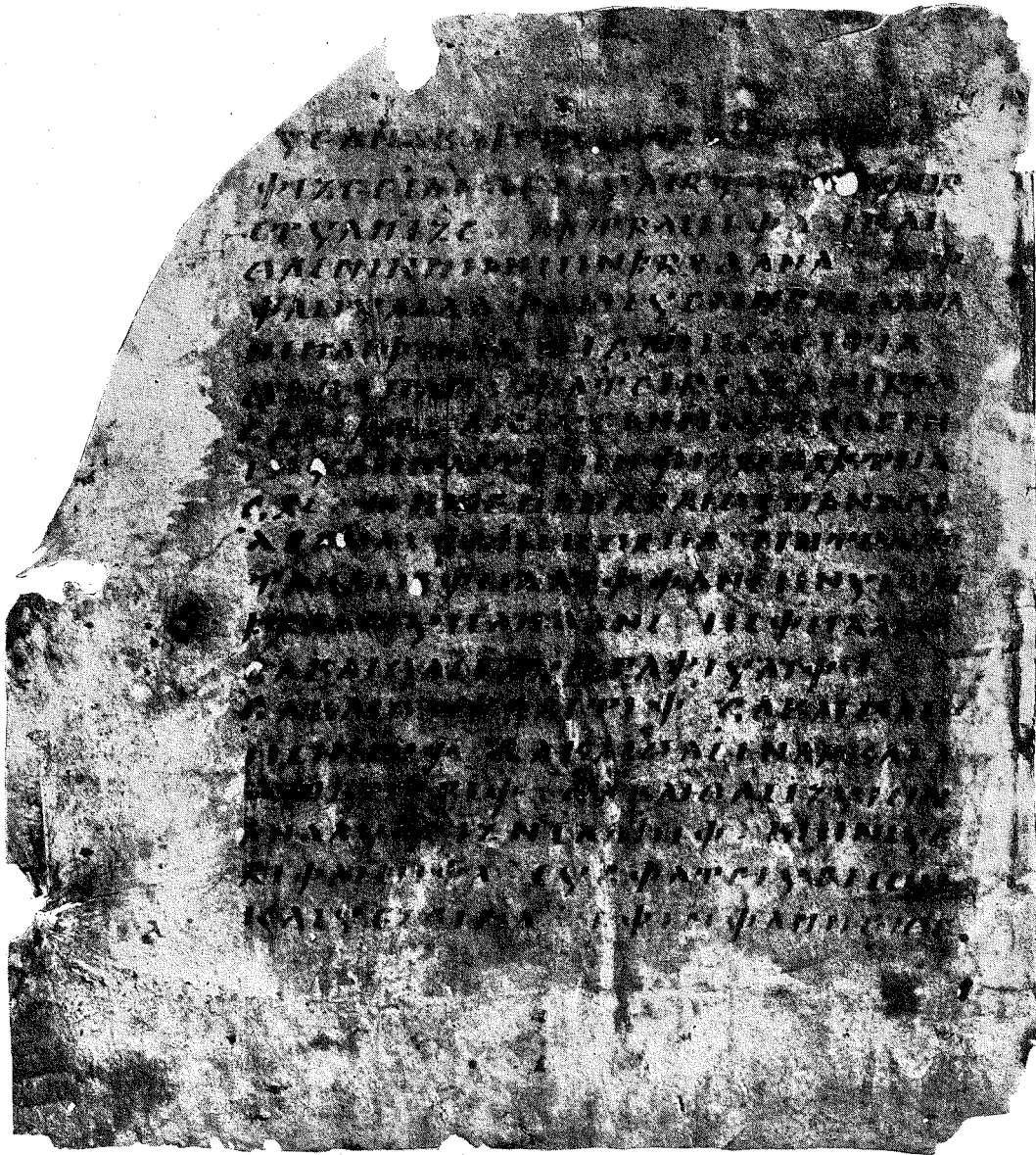

FIG. 5. CODEX AMBROSIANUS S. 45 SUPER; UR PAULI BREV.

ticanus, Codex Washington och Alexandrinus, vilka representera skrivarvarnor och handskriftsutstyrsel på Vulfilas tid och tiden närmast efter honom, bli

sålunda den naturliga utgångspunkten, då det gäller att skaffa oss en föreställning om beskaffenheten av de handskrifter från vilka Codex Argenteus utgår.

Å andra sidan veta vi av historien att goterna — först väst- och senare östgoter — under 400-talets lopp flytta över från den grekiska till den latinska kultursfären, från Balkanhalvön till Italien, Frankrike och Spanien. Det är uppenbarligen i sistnämnda trakter som den gotiska texten av bibeln ställts vid sidan av den latinska i tvåspråkiga handskrifter. Av sådana äga vi ännu ett par fragment kvar, och vissa egenheter hos texten i Codex Argenteus tyda på att denna är tillkommen i en bilingv handskrift, där latinsk text påverkat den gotiska, liksom i den Codex Argenteus till den yttre utstyrelsen mycket lika Codex Brixianus tydligen gotisk text påverkat den latinska. Under sådana förhållanden kan man vänta att även latinska bibelhandskrifter från 400—600-talen skola kunna ge oss viktiga bidrag till frågan om var och när Codex Argenteus kom till.

Låt oss alltså se till vad grekiska och latinska handskrifter från senantiken och början av medeltiden kunna meddela oss om Codex Argenteus' ålder och hem.

Vad tiden angår var man på 1500- och 1600-talen benägen att anse Codex Argenteus samtidig med Vulfila. M. G. De la Gardie, riks- och universitetskanslären, vilkens förtjänst det är att Codex Argenteus nu vilar tryggt i Uppsala universitetsbiblioteks vård, levde och dog i den tron att Codex Argenteus var en del av Vulfilas originalmanuskript. Men redan Johan Ihre var fullt på det klara med att den måste vara yngre. Att den tillhör 400- eller 500-talen har man länge ansett. De senaste undersökningarna ha givit vid handen att en närmare tidsfästelse

är möjlig. En av de tvåspråkiga texter jag ovan åsyftat är Codex Carolinus i Wolfenbüttel. Den innehåller stycken av romarbrevet, skrivna i spalter sida vid sida med de vackraste gotiska och latinska uncialer (d. v. s. forntidens litterära bokskrift). Den gotiska textens bokstavstyper visa en in i de minsta detaljer gående likhet med Codex Argenteus': somliga typer i Carolinus sammanfalla med den ena, andra med den andra handens typer i Codex Argenteus. Även siffertecknens egendomliga inramning stämmer nästan på håret i de båda handskrifterna. Att dessa sålunda äro från samma ganska snävt begränsade tid kan icke betvivlas: man säger helt visst icke för mycket, om man påstår att de utgå från en och samma verkstad, där det alltså funnits åtminstone tre kalligrafiska mästare, om icke den som skrivit den latinska texten varit en fjärde. Den latinska stilen hänföra de paleografiska kännarna till slutet av 400- eller början av 500-talet.

Till samma tidsskede hänvisar bruket i Codex Argenteus att förstöra bokstäverna i vissa ställningar och underlåta det i andra: ny avdelning som börjar ny rad har stor bokstav, men ej ny avdelning som börjar inuti en rad. Att skrivarna av Codex Argenteus emellertid känt till sistnämnda skrivvana framgår av ett par enstaka undantag från regeln. Seden att bruka stor bokstav i ny avdelning jämväl inuti rad börjar visa sig i latinska handskrifter omkring år 500. Fullt utbildad finna vi den bl. a. i den berömda evangeliehandskriften i Fulda, vilken skrevs för biskop Viktor av Capua år 546—547.

Ett annat dateringsmedel, som dock ej

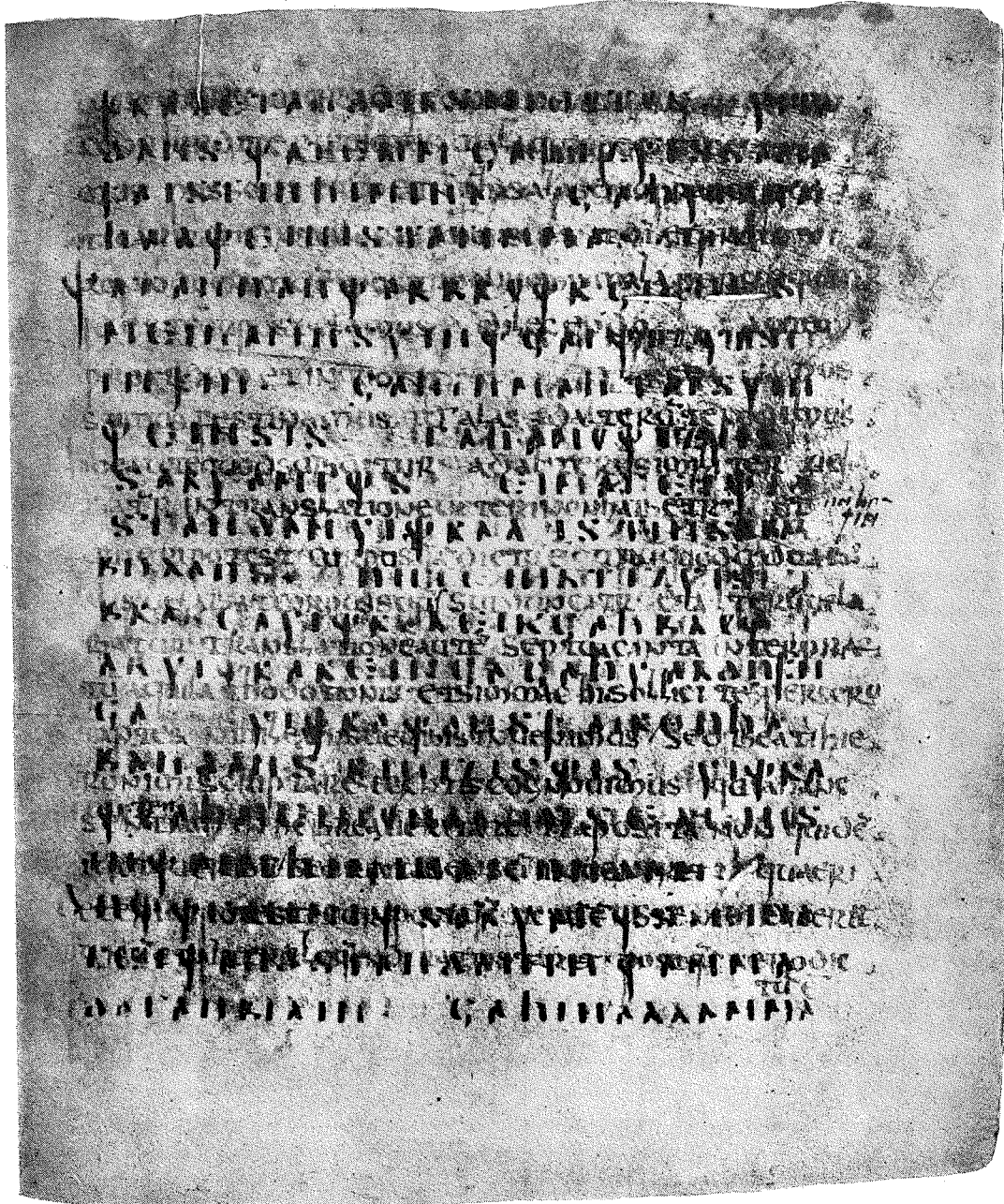

FIG. 6. CODEX AMBROSIANUS S. 36 SUPER; UR PAULI BREV. — EN TYPISK PALMIMPSEST.

säger oss hur långt ner på 500-talet Codex Argenteus bör förläggas, är den originella ram som bokstäverna få när de skola göra tjänst som siffror i margerna. Denna ram består av en punkt före och efter bokstäverna och två små pyramider av horisontala streck anbragta över och under siffrorna med baserna vända mot dessa. Detta ramverk synes först dyka upp i grekiska handskrifter på 400-talet och sprider sig därifrån till latinska uncialhandskrifter från Nord-Italien vid tiden omkring år 500.

Ännu ett tidsmärke må här omnämnas nämligen skiljetecknen. Dessa äro i Codex Argenteus tvenne: det ena och vanligaste liknar vår punkt, det andra vårt kolon. Det förra brukas inuti en avdelning (ett kapitel; ordskillnad finns icke) mellan satser och större satsdelar, stundom också i kapitlens slut, det senare utslutande i sistnämnda ställning. Kolon — dubbelpunkt — är alltså det större skiljetecknet i motsats till vad förhållandet är i nutida skrift. Samma f. ö. sällsynta interpunktion finna vi i en år 512 i Konstantinopel skriven prakthandskrift av Dioskurides' rikt illustrerade botaniskt-medicinska verk *De materia medica*. Handskriften utfördes till hedersgåva åt en förnäm dam av kejsrerlig börd, Juliana Anicia, som gjort sig förtjänt genom stora kyrkobyggen och fromma stiftelser. Det östromerska inflytandet från imperiets huvudstad Konstantinopel var just vid denna tid starkt i Italien och särskilt i Nord-Italien, förmedlat framför allt över den stora hamnstaden Ravenna. Jag behöver här endast erinra om de präktiga bysantinska byggnadsverk av kyrklig och profan art från nämnda tid,

som ännu i våra dagar draga strömmar av skådelystna till Ravenna.

Med dessa och andra liknande fakta för ögonen kan man icke mer vara i tvivelsmål om till vilket tidsskede Codex Argenteus bör förläggas. Vad jag ovan anfört ger jämväl en antydning om i vilka nejder Codex Argenteus' tillblivelseort är att söka, men denna fråga kräver ytterligare belysning.

Evangelierna ha, som vi redan funnit, i Codex Argenteus en egendomlig inbördes ordning: Mattheus, Johannes, Lukas och Markus, d. v. s. Markus' och Johannes' evangelier ha bytt plats. Under det att de tre s. k. synoptiska evangelier av gammalt i regeln gå före det till innehållet mer avvikande Johannes' evangelium, intas i Codex Argenteus sista platsen av Markus, som i likhet med vad förhållandet anses vara med evangelisten Lukas, ej torde ha varit Jesu personliga lärjunge. Det råder intet tvivel om att Vulfila själv i sin gotiska översättning satt de synoptiska evangelierna främst, alltså haft ordningen Mattheus, Markus, Lukas och Johannes, då denna ordning ensam brukas i den grekiska recension av nya testamentets skrifter, från vilken hans översättning utgår, nämligen den som användes i Antiokia och därifrån spridd sig bl. a. till Konstantinopel och Balkanhalvön. Den i Codex Argenteus mötande följderna finna vi däremot i ett antal gammalitalienska handskrifter, bland dem de berömda evangelierna på purpurpergament från Vercelli och Verona, vilka samtliga med visshet eller med sannolikhet äro tillkomna i norra Italien. Då i Codex Argenteus evange-

	Codex Argenteus		Codex Carolinus	Cod. Ambros. S. 45 super.	Cod. Ambros. S. 36 super.	
	Manus I	Manus II			Manus I	Manus II
a	Λ	Λ	Λ	Λ Λ	Λ Λ	Λ Λ
b	Β	Β	Β	Β Β	Β Β	Β Β
g	Γ	Γ	Γ	Γ	Γ	Γ
d	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ Δ
e	Ε	Ε	Ε	Ε	Ε	Ε Ε
q	Ϛ	Ϛ	Ϛ	Ϛ	Ϛ	Ϛ Ϛ
z	Ζ	Ζ	Ζ	Ζ	Ζ	Ζ
h	Η	Η	Η	Η	Η	Η
þ	Ϙ	Ϙ	Ϙ	Ϙ Ϙ	Ϙ	Ϙ Ϙ
i	Ι ἰ	Ι ἰ	Ι ἰ	Ι ἰ	Ι ἰ	Ι ἰ
k	Κ	Κ	Κ	Κ	Κ	Κ
l	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ
m	Μ	Μ	Μ ḿ	Μ Μ	Μ	Μ
n	Ν	Ν	Ν ṅ	Ν	Ν	Ν
j	Ϛ	Ϛ	Ϛ	Ϛ	Ϛ Ϛ	Ϛ Ϛ
u	Ϟ	Ϟ	Ϟ	Ϟ	Ϟ	Ϟ
þ	Ϡ	Ϡ	Ϡ	Ϡ	Ϡ	Ϡ Ϡ
ç	Ϣ	Ϣ	Ϣ	Ϣ	Ϣ	Ϣ
r	Ὶ	Ὶ	Ὶ	Ὶ Ὶ	Ὶ Ὶ	Ὶ Ὶ
s	Ὶ	Ὶ	Ὶ	Ὶ	Ὶ	Ὶ Ὶ
t	Ὶ	Ὶ	Ὶ	Ὶ	Ὶ	Ὶ
v	Υ	Υ	Υ	Υ	Υ	Υ
f	Ϝ	Ϝ	Ϝ	Ϝ	Ϝ	Ϝ
x	Χ	Χ	Χ	Χ	Χ	Χ
hw	Θ	Θ	Θ	Θ Ω	Θ	Θ
o	Ϡ	Ϡ	Ϡ	Ϡ	Ϡ	Ϡ

FIG. 7. JÄMFÖRANDE ÖVERSIKT AV NÅGRA GOTISKA STILAR.

lierna äro ställda på ett annat sätt än hos Vulfila, på ett sätt som däremot brukas i vissa italiska evangeliarier, är detta tydligen att tillskriva en förändring av den gotiska traditionen som blev en följd därav, att i den latinska kultursfären tvåspråkiga bibelhandskrifter utfördes, där den latinska ordningen av evangelierna blev normen för den gotiska texten. Evangeliernas omkastning i Codex Argenteus förutsätter sålunda i och för sig ett tvåspråkigt evangeliarium, som den berömde engelske bibelforskaren Burkitt på andra vägar slöt sig till för en mansålder tillbaka, då han uppvisade att den gotiska Codex Argenteus och den latinska Codex Brixianus var för sig i sista hand återgå på ett got.-latinskt evangeliarium, där den gotiska och den latinska skriften ömsesidigt påverkat varandra.

Ett kanske ännu mer talande bevis för att Nord-Italien är Codex Argenteus' hemland äga vi i dess egendomliga sätt att i radslut ange *m* och *n* medels förkortningstecken. När man av estetiska hänsyn icke ville alltför mycket överskrida den högra marglinjen ersatte man i grekiska handskrifter *n* och i latinska *m* och *n* med ett kort horisontalt streck, som anbragtes över eller snett uppe till höger om närmast föregående bokstav: ute i radslut intill högra marglinjen fick sålunda *lume* beteckna *lumen* och *probatū* *probatum*. Bokstäverna *m* och *n* ersattes sålunda i latinska handskrifter merendels med samma tecken. Men därjämte brukades mera sällan ett annat förkortnings-system: *n* återgavs med —, men *m* däremot med ▸. Detta ovanligare system finna vi använt i handskrifter från tiden

400—700, som sannolikt äro skrivna i norra Italien och företrädesvis dess östra del. Samma förkortningssystem återfinna vi nu i Codex Argenteus blott med den skillnaden att punkten under förkortningstecknet för *m* sammanflutit med horisontalstrecket och ligger som en utvidgning på dess undre sida. Även i andra gotiska handskrifter som Codex Carolinus användes sistnämnda tecken, som för gotiskans vidkommande tydligen är upptaget i Italien. Den gotiska skriften följde som vi ju böra vänta ursprungligen grekisk sed och använde alltså till en början endast förkortning för *n*.

Sammanställa vi nu de resultat vi vunnit genom en undersökning av väsentligen paleografiska data, kunna vi påstå att *Codex Argenteus* är skriven i Nord-Italien under Theodorik den stores regering.

Denna inföll mellan år 493, då han kom i besittning av den strategiskt och kulturellt viktiga staden Ravenna, som blev hans huvudresidens, och år 526, då han dog. Nord-Italien, särskilt trakten kring Ravenna och söderut därifrån, var själva centrum för Theodoriks östgoters och hans övriga germanska krigares bosättning. Främlingarna inkvarterades med sina familjer på de stora godsens, som till underhåll av det östgotiska härväsendet fingo avstå en tredjedel av sin avkastning. I andra delar av Italien än de norra och östra var den gotiska bosättningen gles eller ingen, men visserligen höllos i politiskt och strategiskt viktiga orter som Rom betydande besättnings-trupper. Ravenna och dess hamnstad, Portus Classis, var även östgotaväldets andliga centrum: i och i omgivningarna

FIG. S. BANDET TILL CODEX ARGENTEUS, UTFÖRT PÅ MAGNUS DE LA GARDIES BESTÄLLNING AV GULDSMIDEN JOH. BENGTSSON SELLINGH I STOCKHOLM, ÅR 1669, EFTER RITNING AV DAVID KLÖCKER-EHRENSTRAHL.

kring nämnda platser funnos icke mindre än 5 à 6 arianska biskopar.

Theodoriks regeringstid var i varje fall materiellt en blomstringstid för Italien. Välståndet var allmänt tack vare den ordning och det yttre och inre lugn den store härskaren skänkte det av naturen rikt gynnade landet. Italiens goda ekonomiska tillgångar under denna tid ha fått sina vårdar i praktbyggnader och skulpturala konstverk, som stått kvar till våra dagar. Som vi nyss funnit är Codex Argenteus ett minne av denna ekonomiska blomstring. Theodorik var själv nära förtrogen med Konstantinopel, där han tillbragt en rad av sina yngre år. Det mäktiga inflytande av Byzans' högt stående konst, som gör sig gällande i Italien, är betingat främst av rikedomerna säkerligen också av härskarens smak. Av framställningen ovan framgår att flera drag i Codex Argenteus' utstyrelse hänvisa på Konstantinopel. Jag tänker härvid icke på de dyrbara materialerna, purpur, guld och silver, som snarare ha italiska anor. Man behöver för deras förklaring icke gå utanför Italien, där deras bruk är styrkt redan för 300-talet genom en uppgift av den helige Hieronymus. Vi äga f. ö. dylika en smula barbariskt påkostade purpurhandskrifter från Italien i de redan omnämnda Codd. Vercellensis och Veronensis från 400-talet. Det östromerska inslaget i Codex Argenteus är fastmer margsiffrornas inramning, som utvecklats i Öst-Rom och omkring 500 dyker upp i Italien; skriftkolumnens bildning efter det i arkitekturen välkända gyllene snittet står sannolikt i samband med byzantiskt konstnårsinflytande, dokumenterat för denna tid i de nordita-

liska praktbyggena; de enastående parallellhänvisningarna under varje sida, i västerlandet endast förekommande i Codex Argenteus och ett par denna närstående latinska evangeliarier, äro helt säkert förmedlade av grekiska texter: (i tidigare gotiska texter än Codex Argenteus har den icke förekommit att döma av ett litet evangeliefragment i Biblioteca Ambrosiana); hänvisningarnas inramning med kolonner, avslutade av korintiska kapitäl med rosprydd platta äga f. ö. sina direkta motsvarigheter i Ravennas tempel från denna tid.

Codex Argenteus intar i omsorgsfullt beräknad utstyrelse en särställning. Dess konstnärliga avvägning och ornamentik hänvisa på en individuell plan, en plan som senare följts även vid framställandet av andra italiska prakthandskrifter som purpurhandskriften i Biblioteca Queriniana i Brescia. Men därmed är icke sagt att Codex Argenteus varit den enda som på sin tid framstälts i dess skriptorium. Tvärtom finnas vissa inadvartenser som tyda på att den icke varit den första som utförts i skriptoriet efter samma plan utan att den i själva verket är avskriven efter ett på samma sätt upplagt original. Detta tyder på att skrivarna fått i uppdrag att utföra ett flertal liknande prakthandskrifter. Codex Argenteus tycks ej ha varit avsedd för kyrkligt bruk: den saknar angivelse av lectiones, d. v. s. de stycken som upplästes vid gudstjänsterna; detta i motsats till den liknande Codex Brixianus. Den synes vidare icke ha varit just flitigt läst att döma därav att felskrivningar som varit lätta att avlägsna fått orubade kvarstå. Detta kan naturligtvis be-

ro på att man ej ville i vardagslag använda en dyrgrip som Codex Argenteus, men det kan också förklaras därav att Codex Argenteus redan från början kommit i händerna på personer av vilka den mera betraktats som ett smycke än som en bok. Vi skulle sålunda förstå den materiellt och konstnärligt påkostade Codex Argenteus-typen av handskrifter om vi antaga att den tillkommit på beställning av en storman, t. ex. Theodorik själv, och vore avsedd till present åt förnäma personligheter av mera världslig än andlig betydelse. I detta sammanhang förtjänar det kanske att erinras om att purpurfärgens framställning var ett kejsarligt monopol och rätten att bära purpurn ett kejsarligt prerogativ, som emellertid Theodorik utverkat för sitt personliga bruk. Själva purpurpergamentet skulle sålunda i detta fall kunna vara en erinran om den kunglige givaren. Den ledande principen i Theodoriks yttre politik var att gent emot de framför allt av religiösa motiv oförsonliga ortodoxa romarna som motvikt ställa ett allianssystem mellan de arianska germanerna inom och intill det romerska rikets gränser. En gåva av Vulfilas av dem alla brukade bibelöversättning blev så en erinran om de andliga band som sammanknöt dem alla, östgoter och västgoter, burgunder och vandaler, rugier, skirer och gepider. Det behöver icke framhållas att vi här äro inne på gissningarnas vida och vill samma fält och att det knappast någonsin torde kunna med mera bindande bevisning göras sannolikt, att Codex Argenteus står i ett närmare samband med Theodorik eller hans politiska bemödanden. Däremot är det kanske icke uteslutet

att ett framtida fördjupat studium av den senantika latinska paleografien skall kunna leda i bevis var i Nord-Italien det skriptorium är att söka, från vilket Codex Argenteus utgått. Det skulle i så fall icke förvåna om det befundes vara beläget i östgotaväldets politiska och andliga huvudstad Ravenna.

IV.

Att Codex Argenteus är skriven i Nord-Italien i början av 500-talet torde sålunda få anses som åtminstone i hög grad sannolikt. Hur och på vilka vägar den kommit till klostret i Ruhr är oss däremot fullkomligt okänt. Om mer än 1000 år av dess öden kunna vi följaktligen endast uppställa skäligen svagt grundade förmodanden. Vi veta sålunda icke om den någon längre tid stannat kvar i Italien eller tidigt, ja omedelbart kommit, kanske som present, till något av de andra arianska germanfolken i Frankrike eller Spanien. Mindre sannolikt är väl att den via vandalerna i Afrika eller rugierna eller gepiderna i Donaudalen kommit till Werden. Klostret grundades år 793 av den helige Liudger, som av Karl den store fått i uppdrag att predika kristendomen för de hedniska västfalerna och sökte en lämplig stödjepunkt för sin missionsverksamhet. Vi ha redan ovan funnit den meningen tänkvärd att Codex Argenteus förts till Werden redan av dess grundläggare, som möjligen kan ha hoppats att i den gotiska översättningen få en hjälp i arbetet bland ett folk, som talade ett språk som av den tidens lärde liksom det gotiska betecknades som tyskt. Liudger ägde kunskap om Vulfila och hans gotiska översättning genom sin lä-

rare Alcuin och de lärda teologerna vid Karl den stores hov. Han kan, om det nu är han som fört Codex Argenteus till Werden, ha förvärvat boken i Frankrike, där ännu cirka år 800 spillror av den västgotiska nationen levde i landets södra delar. Existensen av gotiska bibelhandskrifter i Frankrike omtalas ännu i mitten på 800-talet av Walafrid Strabo. Men Liudger kunde också ha förvärvat handskriften under ett längre uppehåll som han gjorde i Italien under 780-talet medan han ännu arbetade på sina landsmäns frisersnas kristnande.

Allt detta är emellertid blott och bart förmodanden. Säkert är blott att Codex Argenteus i mitten av 1500-talet fanns i klostret Werden vid Ruhr. Redan medan Codex Argenteus finns kvar här betecknas den som mycket illa faren: stora delar saknades, vad som fanns kvar var genom bokbindares oförstånd och slarv bragt i oordning, och många sidor voro av ålder så mörknade att de voro svåra att läsa. Mot slutet av 1500-talet kom handskriften i den konst- och kuriositetsälskande kejsar Rudolf II:s ägo och överfördes till den kejsarliga skattkammaren på slottet Hradschin i Prag. Här föll den vid slottets erövring av J. Ch. v. Königsmarck på högsommaren 1648 i sven-skarnas händer. Den dyrbara handskriften införlivades med drottning Kristinas stora bibliotek som stod under den lärde holländaren Isak Vossius vård. Då drottningen avsåde sig kronan och lämnade Sverige övergick Codex Argenteus i Vossius ägo, sannolikt jämte andra bokskatter som gottgörelse för drottningens skulder till sin bibliotekarie. Denne förde år 1654 boken med sig till Holland. Här

kom den inom kort under ögonen på Vossius' morbroder Franciscus Junius, en redan då berömd språkforskare och en av germanistikens grundläggare. Han var en av de få i Europa som på denna tid ägde förutsättningar att till hela dess fulla värde uppskatta Codex Argenteus och kastade sig omedelbart med entusiasm över dess studium. Detta resulterade efter ett årtiondes mödor i den första fullständiga upplagan, som utkom i Dordrecht år 1665. Redan dessförinnan hade rikskanslären M. G. de la Gardie på sommaren år 1662 lyckats få köpa vår handskrift av Vossius och efter ett hotfullt olycksöde — en strandning på ön Terschelling — kom den åter till Sverige hösten s. å. Handskriften sändes efter återkomsten till Uppsala, där den studerades av O. Rudbeck, O. Verelius, G. Stjernhjem och andra, och den gotiska texten utgavs på nytt vid sidan av den isländska, svenska och versio vulgatas' med en lärd inledning, avbildningar och glossar för Antiquitetskollegiets räkning av G. Stjernhjem år 1671. Redan två år förut hade De la Gardie, som också var Uppsala universitets kanslär, skänkt den till universitetsbibliotekets evärdeliga egendom och låtit förse den med ett av D. Klöcker-Ehrenstrahl komponerat praktfullt silverband. Medan ännu Codex Argenteus befann sig i holländsk ägo hade, såsom jag redan nämnt, F. Junius utgivit editio princeps, ett för sin tid högst förtjänstfullt arbete, i synnerhet om man tar i betraktande att det här gällde ett arbete på ett dött, tidigare alldeles okänt språk och bevarat i en ofta svärläst, stundom så gott som oläslig handskrift. Det låg under sådana förhållanden i sakens

natur att Junius' läsning skulle komma att lida av rätt mycket felaktigheter och många luckor. Antikvitetskollegiet ombesörjde, såsom nyss nämnts, en svensk upplaga genom vår lärde polyhistor, språkforskaren och skalden Georg Stjernhjelm, men här synes i själva verket den gotiska texten vara ett på flera ställen försämrat avtryck av Junius läsning.

Under 1700- och 1800-talen ha en rad framför andra uppsalienska filologer arbetat på att rätta felen och utfylla luckorna i editio princeps' text. Som universitetsbibliotekarie företog sålunda Erik Benzelius d. y. en ny genomarbetning av Codex Argenteus' text, som medförde en mängd rättelser och suppleringar av förut icke lästa ställen. Benzelius' nya text blev först 1750, 7 år efter hans död, utgiven från trycket av en engelsk lärd, Edvard Lye. Redan dessförinnan hade en av våra berömdaste språkforskare Johan Ihre föranstaltat om en ny läsning av Codex Argenteus. Då han själv av bristande tid och svag syn såg sig förhindrad att övertaga själva genomgången av den illa medfarna handskriften, uppdrog han detta mödosamma arbete åt en ung i gotiskan väl bevandrad student, Erik Sotberg. Sotberg har med Ihres stöd faktiskt gjort de största framsteg i Codex Argenteus' läsning som överhuvud gjorts efter den första upplagan. Icke nog med att texten rättats på 100-tals ställen: de olästa luckorna i texten som på sina ställen omfattade en hel handskriftssida utfylldes på ett stundom beundransvärt sätt. De nya läsningarna offentliggjordes i akademiska disputationer men samlades också i manuskriptet till en ny textupplaga, som lades till grund för en av tysken J.

Ch. Zahn år 1805 i Weissenfels utgiven upplaga men icke i alla stycken av honom följdes, lika litet som Codex Argenteus själv av honom användes för textens konstituering. Detta skedde däremot, då tyskarna H. C. von der Gabelentz och J. Loebe år 1836 utgävo alla de dämera kända gotiska texterna — Codex Argenteus jämte den tyska och de italienska palimpsesterna — i ett gemensamt stort verk med gotisk grammatik och ordbok. Men även här befanns texten behäftad med talrika fel, varjämte Codex Argenteus' egen kapitelindelning och hänvisningssystem samt paleografiska egenheter lämnats utan beaktande. Allt detta tillgodosågs — såvitt detta på typografisk väg var möjligt — av Anders Uppström i hans — som det nu visat sig — med all rätt beundrade edition Codex Argenteus Upsaliæ 1854—57. Uppström gav den praktiskt taget definitiva läsningen av Codex Argenteus.

Vår tids språk- och kulturforskning kräver även handskriften själv, dess individuella skriftformer och övriga paleografiska utstyrsel som underlag för sina studier. Men den oersättliga handskriften kan icke föras utom bibliotekets skydd, och den bör icke inom biblioteket utlämnas till begagnande annat än i de mest tvingande fall. En på mekanisk väg åstadkommen facsimile-upplaga kan visserligen icke i alla avseenden ersätta handskriften själv, men en läsbar sådan står handskriften i vetenskaplig användbarhet mycket nära och är ofantligt mycket lättillgängligare på samma gång den gör det möjligt att skona handskriften för händernas åverkan. En användbar

fotografisk avbildning av en handskrift som erbjuder samma svårigheter som Codex Argenteus är intill 1927 icke utförd. Vanliga metoder komma helt till korta inför handskriftens säregna färgutstyrelse och dess snart av ett och ett halvt årtusende ofta nästan utplånade skrift. Vårt land och Uppsala universitet har med Codex Argenteus övertagit ett stort ansvar. Vårt ansvar innesluter icke blott handskriftens trygga förvar och dess skydd mot tidens åverkan, så långt ett sådant är möjligt. Vi äro också skyldiga att sörja för att handskriften göres till-

gänglig för den vetenskapliga forskningen. Professor The Svedberg och hans medhjälpare ha utfunnit delvis helt nya och originella metoder att fotografiskt återge handskriften, och Uppsala universitet har, i känslan av ansvaret att äga och vårda den germanska världens stora palladium, till hugfästade av 450-årsminnet av sitt grundande bekostat och till bibliotek och institutioner, där germansk språkvetenskap och kulturforskning idkas, skänkt en reproduktionsupplaga så god som vår tids uppfinning och omsorg är mäktig att åstadkomma.

UGNSHÄLLAR AV 1500-TALSTYP I SKANDINAVISKA MUSEER.*

AV

SUNE AMBROSIANI.

Det första sätt, varigenom man format metaller till föremål i kulturens tjänst, har varit gjutning. Konsten uppfanns under bronsåldern och har sedan dess aldrig upphört att utövas. I koppar, brons, tenn eller malm har under århundradenas lopp stort som smått gjutits. Så långt tillbaka skriftliga uppteckningar lämna några upplysningar om skrämbeten i Norden, ha också bland städernas borgare funnits utövare av yrket. Likaledes har till våra dagar även bevarats ett stort antal föremål gjutna i någon av dessa metaller. Däremot finnas icke några föremål kvar, som gjutits av järn. Ej heller finnas sådana omtalade i litteraturen, förrän långt fram i tiden — knappast tidigare än under medeltidens sista århundrade. Då kunskapen om gjutning således varit allmän och då även järnet tagits i vidsträckt användning i den mänskliga odlingens tjänst, måste det

ha varit några egenskaper hos järnet, som vållat, att gjutning med denna metall ej tidigt förekommit.

En utredning av vilka de orsaker varit, varför gjutning av järn så sent kommit i fråga, har mig veterligen icke från sakkunnigt håll företagits. Det skulle då vara förmätet av mig, att här söka ge mig in på ett försök till förklaring av detta historiskt givna faktum.

I fråga om smågoods anses det emellertid, att man först under 1500-talet löst svårigheterna med dess framställande. Lexikonförfattarna, vilka som bekant ha en egenartad förmåga att skriva av varandra, tillskriva tvenne engelsmän äran att ha varit de första, som gjutit smått gods av järn i industriell omfattning. Detta har enligt samma källa skett så sent som år 1544.¹

Tidigare ha emellertid större föremål gjutits av järn. Eldvapen av större dimensioner omtalas överhuvud för första gången — så vitt man vet av studerade

* Till Jernkontorets herrar Fullmäktige, som ur Prytziska fonden beviljat ett anslag till illustrerandet av denna avhandling, till redaktionen av »Tidskrift för Industri», Köpenhamn, och Nordiska museet, vilka ur sina förråd utlånat klichéer, ber författaren för sålunda visad välvilja få frambära ett värdsamt tack.

¹ »Im grösserem Umfange und zur Herstellung von Geräten verschiedener Art wurde Gusseisen zuerst von den Engländern Ralph Hage und Peter Browde im Jahre 1544 verwendet.»

räkenskaper i Nordtyska städer — ifrån staden Aachen år 1346. Dessa äldsta litterärt belagda eldvapen voro av järn. Skrivaren lämnar emellertid ingen upplysning om, huruvida de varit av smidesjärn eller av gjutjärn. Allmänt synes man tro att dessa eldvapen varit smidda.² Om flertalet av senare under 1300-talet omtalade kanoner lämnas tydliga upplysningar, att de varit gjutna av metall. Först år 1398 meddelas i räkenskaperna från staden Wesel vid nedre Rhen, att i denna stad funnits tvenne bössor av gjutjärn och det upplyses direkt, att de utförts i gjutjärn, ehuru detta varit förenat med större kostnader än om de gjutits av malm. Genom litterära uppgifter från 1400- och 1500-talen veta vi, att kanoner gjutits såväl av malm som av järn. När Henrik VIII i England beredde sig till krig med Frankrike på 1540-talet, lät han för sin räkning gjuta ett stort antal kanoner av järn, vilket där synes ha varit något nytt och sålunda anmärkningsvärt.

Vad Sverige beträffar vet man i fråga om kanoner, att Gustaf Vasa under senare delen av sin regeringstid låtit gjuta sådana av järn. Vanligen götos under hans tid malmkanoner, men i en skrivelse av den 22 mars 1558 i riksregistraturet anmodades Hans byssejutare, att han skulle låta uppföra en större masugn, »deruti större skytt giutes kunne». Detta torde vara ett tydligt vittnesbörd om att järnkanoner gjutits för konungens räkning.

Det har emellertid ej dröjt så särdeles länge efter det som ovan omtalats de

² K. Jacobs: Feuerwaffen am Niederrhein, Bonn 1910, s. 83.

tvenne engelsmännen år 1544 börjat gjuta smått gods av järn, förrän man även i Sverige upptagit samma sorts gjutning. Gustaf Ekman omtalar sålunda i sin skrift »Ur Storforsverkens historia», att man vid Asphyttan, »som troligen var det första manufakturverket i Värmland», redan år 1571 börjat framställa mindre gjutgoods av järn, såsom spishällar, grytor, pannor och skivor från masugnen under ledning av den av hertig Carl inkallade gjutaren Jost Müncker.

Redan några årtionden tidigare fanns en »järnhytta» i norra Åsbo härad, Häl-singborgs län, i Skåne. Den ägdes av den danske konungen, men förestods av fackmän.³ Verkmästare var under Kristian III en mäster Hans, vars namn nämnes redan år 1538. Hans efterträdare var mäster Anders och dennes Caspar Dumbler von Swartzburg (1579); efter honom kommo Hans Hatting och Caspar Kopman. Denne sistnämnde bad emellertid konungen att få förlägga sin verksamhet till Norge.

I Helsingör var framemot år 1600 ett gjuteri i gång, vars råmaterial skulle hämtas från på Själland insamlade sjö- och myrmalmer. Om denna smälthyttas produktion är föga känt, men av den utredning, som Jörgen Olrik lämnat om inventarierna i stadens hem under slutet av 1500-talet, är tydligt, att den kan ha haft stor avsättning av järnugnar⁴ på platsen. Sådana funnos nämligen utom

³ C. Nyrop: Dansk Jern i dansk Hist. Tid-skr. 4 R. Bd VI, s. 128 (1877); Jörgen Olrik: Gamle jærnovne fra tiden 1550—1800. Särtryck ur Tidsskrift for industri, Köpenhamn 1912.

⁴ Jörgen Olrik: Borgerlige hjem i Helsingör for 300 aar siden, Köpenhamn 1903.

FIG. 1. S. KATARINA, CIRKA 1450—1500. BASELS HIST. MUSEUM. UR FATAB. 1915.

på Kronborg i nästan alla hem i Helsingör.

Från 1530-talet omtalas i Norge anläggandet av en »järnhytta» vid Skien, senare kallad Fossum jernverk; vid Oslo nämnes vid samma tid en dylik, senare kallad Bærum jernverk och under Fredrik II grundades en hytta, på den plats, där senare Näs jernverk låg. Vid alla dessa, såväl svenska, norska som danska bruk har man sannolikt om det påfordrats kunnat gjuta ugnshällar. Vår kunskap om vad som gjutits vid de olika bruken är dock så ofullständig, att vi ej med säkerhet kunna tillskriva dem en del järnhällar från 1500-talet, som för närvarande förvaras i skandinaviska museer, även om dessa hällar härstamma från inhemska orter och någon gång även bära inskrifter på nordiskt tungomål.

Då de järnhällar, som nedan skola omnämnas, äro detaljer i en större enhet, järnugnen, torde det kanske vara på sin

FIG. 2. S. GÖRAN OCH DRAGEN, S. KRISTOFFER, CIRKA 1475—1500. BASELS HIST. MUSEUM. FATAB. 1915.

plats att först något erinra om hur en sådan är inrättad. Härigenom torde också i ett sammanhang en översikt komma att lämnas över de standardformer för hällarna, som man ständigt möter.

Intakt bevarade järnugnar från 1500-talet finnas icke. Det ligger i sakens natur, att icke ens de gynnsammaste omständigheter kunna ha till våra dagar bevarat dylika. Dessa ugnar ha varit bruksföremål och måste sålunda emellanåt placeras ned för att ses om. Av det material, som finnes kvar, framgår emellertid, att det funnits två huvudtyper för järnugnarna, den ena, där hela ugnen utgjorts av en låda av järnhällar, och den andra, där denna låda av järn haft en överbyggnad av olika material. På 1500-talet var denna påbyggnad sällan uppförd av järnhällar, utan vanligen av tegel, kakel eller något annat värmeledande ämne. Tillsvidare bortse vi från den senare huvudtypen och intressera oss endast för enväningsugnen. Denna senare består i sin enklaste form av en bottenhäll, i regel försedd med fötter av järn, sten eller tegel, 2 långsideshällar och en eller 2 gavelhällar samt en täckhäll, alla av järn. Sidohällarna sammanhållas utom av bot-

ten- och täckhäll genom skenor i hörnen, en innanför och en utanpå i varje hörn; dessa voro sammanskruvade av vanligen 2 bultar. Om ugnen eldades från rummet, var bottenhällen på ena gaveln förlängd ett stycke framför eldstadsöppningen; såväl gavel- som långsidehällar äro par. I den ena av gavelhällarna sitter en eldstadslucka, som i den andra motsvaras av ett årtal eller ett ornament.

Eldas ugnen åter genom väggen från rummet invid, behövs naturligen endast en gavelhäll för ugnens fria sida, den andra gaveln utgöres av den murade väggen. Långsidohällarna ha då följaktligen endast i ena sidan urtagningar för bultarna, med vilka hörnskenorna ihop hållas; deras andra sidor äro förlängda med en ornamentlös platta att inmurats i väggen. Av dessa olikheter kan man således genast se, om en platta tillhör en vindugn eller en biläggargugn.

Utom vanliga gavelhällar har man även någon gång i museerna i Tyskland påträffat opropotionerligt höga och smala järnhällar. Av deras dekoreringsätt att döma tillhöra dessa samtliga den äldsta tiden, från vilken hällar finnes bevarade, sen gotiken och den tidigaste tyska renässansen. En sådan häll är t. ex. fig. 1, h. 118 cm., br. 27 cm., av mig fotograferad i Historiska museet i Basel, Schweiz. Förklaringen till huru dessa använts ger oss en järnugn i dombiblioteket i Fritzlar. Det visar sig på denna, att ugnens fria gavel utgjorts av tre höga smala hällar, som ställts i vinkel mot varandra. Denna ugn nedre våning kan dateras, ty bland dess hällar finnas sådana daterade 1537 och 1539 och signerade av Cort Scharpen, en från flera ugnar känd hessisk gjut-

mästare. Hur man kommit på tanken att ge järnugnens gavelnsida en sådan form är icke utrett; säkert är, att den mycket tidigt övergivits, och renässansens vanliga ugnform är som ovan framhållits den rektangulära lådan.

Så vitt vi nu veta, uppträda ugnar med gjutna ornerade hällar tidigast vid mitten av 1500-talet i Norden och då hos konungarna och de andliga och världsliga stormännen på deras fasta hus. De första exemplaren voro sannolikt importerade från något av järnhanteringens centra i Tyskland. Sådana ha funnits i Salzburg, i Elsass och Lothringen, i Luxemburg, i Sachsen, i Hessen och i Harzstaterna. Av de äldsta järnhällarna, sådana som fig. 1, 2, från det historiska museet i Basel finnas ej heller i Tyskland många exemplar kvar. De äro i sin dekoration helt gotiska och härröra från 1400-talets senare hälft. Även skriftliga källor omtala tillverkning av järnugnar vid denna tid, varför säkerligen vid denna tidpunkt fabrikationen av sådana fått en viss spridning i Tyskland. Sällsynta äro dock dessa gotiska ugnshällar i vår tids museer. Doktor Kassel, som tydligt synnerligen väl känt beståndet i Elsass,⁵ vet endast att omtala några få från denna tid därstädes bevarade, och från andra trakter än Basel och Elsass har jag varken i bild eller i original sett dylika.

Fig. 3 visar en regelrätt gavelhäll, fotograferad av mig i Basels Historiska museum. Dekorationen är märklig. Maasverket upptill visar en blandning av upplöst gotiska rankor och renässansorna-

⁵ Kassel: Ofenplatten und Plattenöfen in Elsass, Strassburg 1903, med cirka 150 avbildningar.

ment. Landskapet, som fyller större delen av hällen, är ett särdeles lämpligt motiv för avsättning i alpländerna. Vi se scen efter scen på vanligt sengotiskt sätt ställda sida vid sida med olika framställningar av gemsjakt, vilka ur kulturhistorisk synpunkt äro av stort intresse. Sättet för utförandet är främmande för nordligare produktionsområden. Hur utbredd det varit i alpländerna, kan jag på grund av bristande kunskap om materialet i dessa områden ej upplysa om.

Då, så vitt vi veta, järnugnar under gotisk tid ej varit i bruk i Norden, ha dessa, här exemplifierade, gotiska ugnar ej spelat någon roll för den nordiska kulturen. Detta har däremot varit fallet med den ugnproduktion, som från och med 1530-talet och framåt ägt rum i Hessen. Här arbetade en formskärare Philip Soldan i den lilla hessiska staden Frankenberg, belägen mellan Cassel och Marburg, för ett par järnbruk, Fischbach och Dödenhausen, som ägdes av klostret Haina. Vid en jämförelse med de järnhällar, som anses ha utgått från detta fabriktionscentrum, och med hällar från Elsass och andra fabriktionsorter i Tyskland, är det i ögonenfallande, att denna hessiska produktion varit smagivande för de nordtyska länderna.

Fabrikationen i Harz har lånat förebilder till sina järnhällars dekoreringsfrån Hessen. I Braunschweig ha tydligen många ugnar med dekoreringsfrån den hessiska kulturkretsen förekommit.⁶ Säkertligen har redan under 1500-talet sålts en eller annan ugn till de nordiska kungarna, och man har sig bekant, att hovet

FIG. 3. GEMSIJAKT, CIRKA 1500—1525. BASELS HIST. MUSEUM. FATAB. 1915.

i Braunschweig i många fall varit kulturförmedlare till de nära släktingarna på den danska tronen. Kanske har någon gjutare från Hessen flyttat över till de nordiska rikena och där fortsatt den smaktradition, i vilken han vuxit upp. Ty det är tydligt, att vi måste räkna med, att åtskilliga i Norden befintliga ugnshällar, även om de innehålla kända gjutare- eller formskärarenamn, äro yngre avgjutningar av äldre hällar eller modeller eller obetydligt bearbetade efterlikningar av dylika. Man har på gjuteriet haft ett förråd av scener, listverk och enstaka figurer och dessa ha på olika sätt kombinerats vid olika tillfällen. Man får därför som regel ett intryck, att flera av nedan behandlade järnhällar äro desamma, som de i publikationerna om Sol-

⁶ Flera utställda i Städtisches museum i Braunschweig

dan publicerade. Underkastar man dem en närmare jämförelse finner man emellertid, att t. ex. huvudscenerna äro lika, kanske identiska, men andra detaljer stämma icke överens. Kombinationen av bilder och lister kan givetvis ha ägt rum på de bruk, för vilka Soldan arbetat, men de kunna likaväl ha sammanställts på vägen mot Norden, till exempel i Harz eller också på järnbruken i Norden, där från Tyskland inflyttade gjutare ledde tillverkningen och uppfostrade sina gesäller och formskärare i den smak och yrkeskunskap de själva tillägnat sig under sin utbildningstid i Tyskland.

*

De ugnshällar, som här nedan skola något närmare omnämnas, ha väsentligen insamlats till museerna från olika delar av 1500-talets danska rike. Att dylika ej leda sin härkomst från 1500-talets Sverige torde bero på, att inom det dåvarande Sverige järnugnar knappast varit i bruk. Där användes andra eldstadsformer.

Ugnshällar från 1500-talet äro naturligen ej i större mängder bevarade till våra dagar, järnet i dem har vissa tider varit eftersökt till omsmältning och därigenom har en stor mängd konsumerats. Icke så få finnas emellertid kvar, väsentligen i museerna. Huvudsamlingen finnes sannolikt i det danska Nationalmuseets anden Avdelning i Prindsens Palæ i Köpenhamn. I Dansk Folkemuseum, som numera är införlivat med Nationalmuseet, äro några av dessa deponerade. Sistnämnda museum äger jämväl ett mindre antal sådana. I flera av de mindre danska städernas museer finnas 1500-tals järnhällar, tillgängliga för forskningen

genom fotografen Chr. Hudes fotografier. I Nordiska Museets samlingar finnas ett fåtal dylika hällar, härstammande från södra Sverige och Danmark. Om det danska materialet föreligger museumsinspektör Jörgen Olriks publikation Gamle jærnovne fra tiden 1550—1800, Köpenhamn 1912, om det norska har riksantikvarien H. Fett skrivit, och om det svenska har undertecknad lämnat ett meddelande i Fataburen 1906 utan att dock ha ingått på några detaljer. Man kan tryggt säga, att detta kulturhistoriska materials specialhistoria behöver utredas. Ett av förarbetena härtill vore en ordentlig undersökning av de svenska gjuteriernas antal och utveckling under äldre tider och detta har ännu icke utförts. Först sedan man vet något om dessa, kan man anse, att man fått den industrihistoriska grundval, som fordras för ett utforskande av en sådan specialitet i deras tillverkning som järnugnarna.

Dekoreringen av järnugnarnas hällar är förvånansvärt enahanda i det nordtyskt-skandinaviska området. Hällarna äro vanligen delade genom en horisontal linje i två fält. Det övre fältet, som oftast är större än det nedre, utfylles av en scen eller grupp av scener, se t. ex. fig. 4. På gavelhällar kan det övre fältet vara dekorerat med en enstaka människofigur, t. ex. med en Justitia. Det nedre och mindre fältet brukar vara fyllt med ett ornament, en medaljong, t. ex. fig. 32, en enstaka figur, eller inskrifter. Inom området är fördelningen av dekoren såsom å långsidohällarna å ugnen fig. 29 mycket sällsynt. Å dessa intages nämligen det centrala partiet av en scen, å ömse sidor om denna äro pilasterordnade renässans-

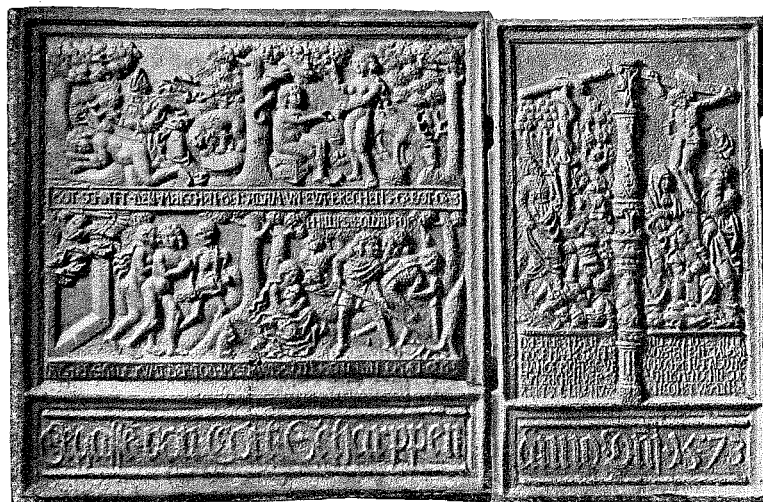

FIG. 4. SCENER UR ADAM OCH EVAS HISTORIA; GAVELHÄLL MED KOPPARORMEN OCH KORSFÄSTELSEN, DAT. 1573. HJÖRRING. FATAB. 1906.

ornament, ovanför och nedanför mittscenen stora rektangulära fält med inskriptioner. En besläktad anordning förekommer emellertid å fig. 36. Den danske konungens Fredrik II:s och hans gemål Sofias av Mecklenburg vapensköldar intaga här centrum, och inskriptionsfält finnas ovanför och nedanför. På vindugnar intager eldstadsluckan i den ena gavelhällen nedre fältet, men där sådan ej finnes, kan på samma plats vara anbragt ett ornament, kanske endast ett årtal, t. ex. fig. 6.

Huvudscenerna å 1500-talets ugnshällar äro praktiskt taget så gott som uteslutande hämtade ur bibliska historien såväl ur Gamla som ur Nya testamentet. I all anspråkslöshet bekräftar detta vad man av allt annat vet, nämligen att 1500-talets kunskapsförråd hade en av sina huvudkällor i denna föreställningskrets. Allt vad som funnes att läsa i

Bibeln kände alla tack vare religionsstriderna och den religiösa litteraturen till. Särskilt vissa händelser voro populära, och dessa hade avbildats inom den högre konsten. Dessa skapelser fingo sedan tjäna som förebilder för konsthantverket. Inom den högre konsten hade skapats en traditionell framställning av, huru vissa populära scener borde återgivas, och hantverket vågade sig icke ut på egna vägar. De yrkesmän, som utförde modellerna för gjuteriernas järnhällar voro hantverkare, som hade sina skissamlingar att följa, och man kunde ej tänka sig, att man skulle kunna avvika från det hävdvunna i grupperingen. Var man i vissa fall bunden, så var man i andra fall efter vårt sätt att se fri. Man hade exempelvis ej tänkt så historiskt kritiskt, att dräkter och byggnader gjordes samtida med händelserna, utan den heliga historiens män och kvinnor gingo klädda i

FIG. 5. EVAS SKAPELSE OCH KRISTI FÖDELSE. NAT. D 3504. UR OLBK.

1500-tals kostymer under renässansarkitektur. I några fall kan man därför datera hällarna efter växlingar i dräkternas moder.

Här nedan skola ett antal viktigare 1500-talshällar avbildas och kommenteras. Man kan naturligen vara tveksam om, vilken uppställning man bör välja för deras ordnande. En exakt kronologisk följd torde ej vara uppnåelig och därför har här tagits en mer yttlig utgångspunkt. Vi börja med scenerna, som äro hämtade ur Gamla testamentet, övergå sedan till dem ur det Nya och avsluta samlingen med några hällar med profant bildinnehåll.

JARNHÄLLAR MED SCENER UR GAMLA TESTAMENTET NR 1—14:

Nr 1. Scener ur Adam och Evas historia, fig. 4. Långsidehäll från en ugn med en tydlig samtidigt gjuten gavelhäll med kopparormen och korsfästelsen, daterad 1573, i denna förteckning nr 4 A och 21 C, Hjörning museum, Jylland.

På sengotiskt vis är huvudfältet delat i fyra scener: Evas skapelse, syndafallet, utdrivandet ur Paradiset och Adam — åtföljd av ett benrangel — idkande jordbruk. Över Adams huvud finns formskärarens signatur: Phillips Solnan, och i fältet under huvudfältet i fraktur namnet på gjuteriets föreståndare: Gegosse(n) von

Cort Scharppen. Trots felskrivningen av formskärarens namn — Solnan för Soldan — ha de författare, som tidigare behandlat hällen, ej dragit i tvivelsmål, att denna häll (och ugn) vore en förstahandsprodukt från det av klostret Hainas gjuterier, där Cort Scharppen var verkmästare. Är detta överensstämmande med verkliga förhållandet, är denna ugn ett av de få alstren av hessisk ugnproduktion, som sedan gammalt funnits i Norden.

Nr 2. Evas skapelse, fig. 5, Nationalmuseet 2 Avd. D 3504, h. 131 cm., br. 117 cm., sannolikt från Kallundborg slott, Själland. Långsidehällen är delad i 3 fält, det övre till vänster med Evas skapelse, det övre till höger med Kristi födelse, nr 16, det undre fältet med 5 mansfigurer i renässansdräkter.

Såväl L. Bickell⁷ som A. Kippenberger⁸ känna från orter i Tyskland varianter till denna ovanligt stora häll, även sådana tillhörande ugnar, som ha gavelhällar signerade av Ph. Soldan från Frankenberg. I Amsterdams museum finnes en häll av detta slag, där det mitt i undre fältet runt en medaljong läses: »Geschneiden von Philippo Soldan zum Frankenburg». Dateringen å de tyska hällarna varierar. Det äldsta kända årtalet på en sådan är 1537. Nationalmuseets häll är således till sin typ en representant för formgivningen på 1530-talet i Hessen. Granskar man sedan detaljerna å de publicerade varianterna av detta motiv, finner man snart, att dessa äro varandra

⁷ L. Bickell: Die Eisenhütten des Klosters Haina, Marburg 1889.

⁸ A. Kippenberger: Philipp Soldan zum Frankenberg, Wetzlar 1926.

FIG. 6. KAIN DÖDAR ABEL, DAT. 1595.
NORD. MUS. 53312.

mycket olika. Ej blott sammanställningen av olika scener är olika på de olika hällarna, utan även många små detaljer inom de större scenerna avvika från varandra. Samma modell har således *icke* användts till de olika exemplaren kända hällar. Det är således ej på mekanisk väg efter varandra utförda kopior, som de olika exemplaren representera, utan nyskurna modeller. Dessa kunna ha ut-

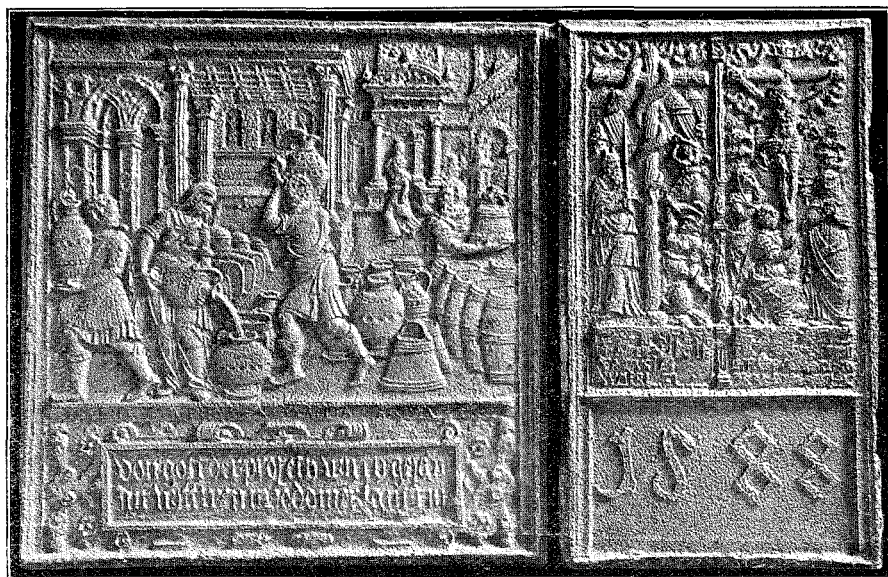

FIG. 7. 2 KON. BOK, KAP. 4. GAVELHÄLL MED KOPPARORMEN OCH KORSFÄSTELSEN, DAT. 1588.
NAT. D 4276. UR OLRIK.

förts i Hessen, men detta är varken säkert eller troligt. Tillräckligt skickliga formskärare — hantverkare ha givetvis funnits för att eftergöra dylika bilder vid varje mera betydande gjuteri. En vada-refågel, förmodligen en stork, som står närmast bakom Evas rygg, saknas å de ifrån Hessen publicerade exemplaren, men förekommer å den av Soldan signerade hällen i Amsterdam, å hällarna i Düsseldorf, Stralsund och Köpenhamn. Trots att djurvärlden är så olika i de olika framställningarna av Paradiset, ser det sålunda ut, som om alla dessa skulle kunna återgå på modeller skurna av Filip Soldans hand.

Nr 3. Kain dödar Abel, fig. 6, Nordiska museet nr 53312 från Ängelholm, Skåne; gavelhäll till en biläggargugn med långsidehällar med Kristus och den samaritanska kvinnan. I gavelhällens un-

dre fält finnes endast årtalet 1595. Under det brinnande bålet står emellertid tvenne siffror: 88. Om dessa 88 sannolikt på vanligt 1500-talsvis betyda årtalet 1588, har på denna häll sålunda kombinerats en 1588 skuren scen och ett årtal 1595, vilket enligt bruk och sed torde vara det år, då själva hällen gjutits. I och för sig är en gruppering av flera småscener i bildfältet, sådan som här förekommer, icke karakteristisk för en så sen del av 1500-talet, som de båda årtalen angiva, utan för sengotikens bildframställning. Modellen till övre scenen bör därför vara skuren långt tidigare än dessa årtal angiva.

Nr 4 A. Kopparormen i öknen, å gavelhäll till hällen nr 1 i denna förteckning, daterad 1573, fig. 4, i Hjörring museum, Jylland. Gavelhällens övre fält delas genom en rikt dekorerad renässans-

kolonett i två delar. Fältet till vänster om denna återger en scen med kopparormen, och fältet till höger parallellframställningen ur Nya testamentet, korsfästelsen, nr 21 C nedan. Den dominerande figuren till vänster om korset med ormen är Moses.

Nr 4 B. Kopparormen i öknen. Gavelhäll till en ugn med långsidehällen nr 11 i denna förteckning, Nationalmuseum D 4276, h. 67 cm., br. 38 cm., fig. 7. Gavelhällens fältfördelning och scener överensstämma med desamma å hällen nr 4 A. I underfältet finnes emellertid här årtalet 1588. Detaljerna uti scenen med kopparormen på denna häll avvika så betydligt från motsvarande scen å nr 4 A, att de icke kunna härstamma från samma typologiska förebild.

På samma förebild som hällen 4 B återgå däremot hällarna Nationalmuseea D. 4277, daterad 1622, och hällen nr 20 i Norsk Folkemuseums Särutstilling nr 3, ägare Stavanger museum, daterad så sent som år 1660. Å de båda sistnämnda hällarna saknas den avskiljande renässanskolonetten, men i övrigt synes släktskapen vara stor mellan dem, ja så stor, att man skulle kunna tänka sig deras proveniens från samma gjuteri.

Nr 5. Josua och de amoreiska konungarna (Josua bok, X kap.), Nationalmuseet nr 18957, D 6791, daterad 1615; Nordiska museet: daterad 1639; framställningen omvänd: Nationalmuseet D 6610 (gavelhäll med 2 sköldar) och Nordiska museet 85709, daterad 1603 och köpt i antikvitetshandel i Stockholm.

Nationalmuseets häll 18957 är en ytfyllt framställning av *renässanstyp*, även

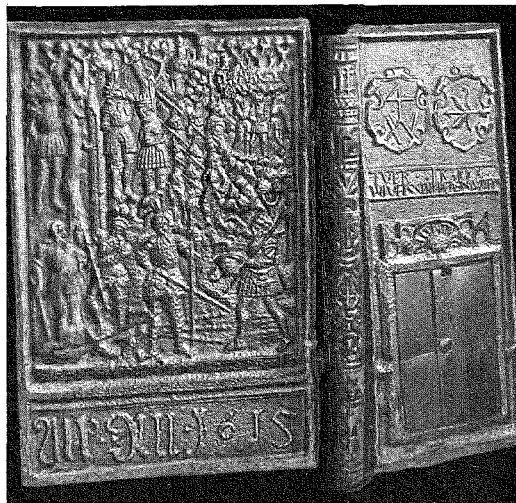

FIG. 8. JOSUA OCH DE AMOREISKA KONUNGARNA. GAVELHÄLL MED BORGERLIGA VAPEN OCH DANSKA NAMN. NAT. D. 6791. UR OLRİK.

med småscener inlagda i huvudbilden. Denna tavla är å hällen D 6791 försedd med ett underfält, som innehåller årtalet 1615, således en nygjutning av en gammal bild många år efter den ursprungliga formens tillblivelsetid. En mycket yngre kombination är den till Nordiska museet från Landskrona i Skåne komna hällen. I dennas till största delen felände undre fält finnes årtalet 1639 och tre bokstäver: ett litet R, ett större H och ett så att säga liggande E. Som vanligt har denna signatur ännu ej tolkats. Hällen, D 6791, är sannolikt gjuten i Danmark, därför att den ingår i en ugn, vars gavelhäll bär två vapensköldar, den ena med ett borgerligt bomärke, den andra med ett femflikigt blad, och underskrifterna Iver Povelssen — Karrn Petersdetter fig. 8. Olrik anser som sannolikt, att denna ugn därför skulle ha gjutits i Skåne. Men som den kommit till museet från Vestjylland

FIG. 9. SIMSON, DAT. 1574? NORD. MUS. 63693.

torde den kunna ha gjutits på ett gjuteri på Jylland, ty ett eller flera sådana måste ha funnits därstädes.

Den danska hällen med den omvända framställningen, D 6610, h. 67 cm., br. 43 cm., har även ett underfält, som visserligen är skadat, men som dock tydligt visar, att i detta funnits tvenne vapensköldar, den ena hertig Hans den yngres av Glycksborg, den andra hans gemäls, Agnes Hedvigs av Anhalt. Dessa båda gifte sig 1598 och avledo åren 1616 och 1622. Hällen är därför antagligen gjuten för hertigens räkning efter förmål-

ningen, således mellan åren 1598—1616, och varför icke på ett inhemskt gjuteri?

Nr 6. Simson. Långsidehällar till ugnen i Nordiska museet nr 63693, fig. 9, h. 67 cm., br. 66 cm., från Aarhus, Jylland. Gavelhällen visar en detalj av »Drottningen av Saba hyllar Salomo», nr 9 nedan.

Hällarnas övre och större fält återger i mindre skala några scener med Simsons bedrifter grupperade kring en scen i större skala, där Delila klipper den sovande Simsons hår. Kompositionen är sengotisk, dräkterna av renässanstyp. Vid

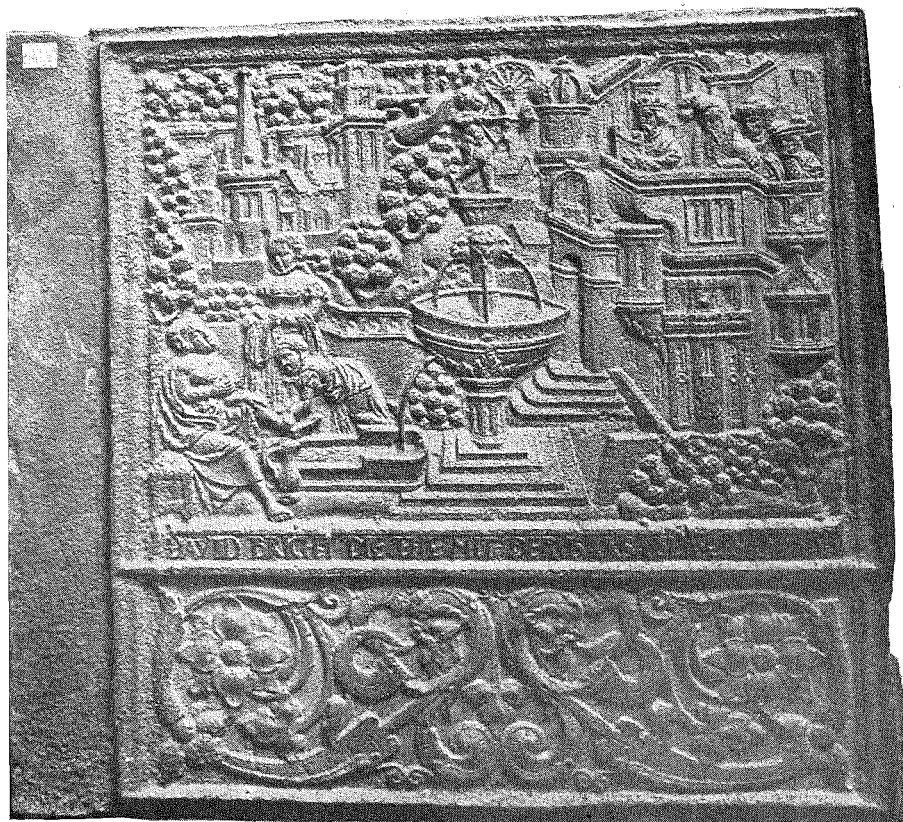

FIG. 10. KONUNG DAVID OCH BATSEBA. DANSK FOLKEMUS. I 583 N.

sidan av Delilas huvud finnes å den ena, här ej avbildade, hällen två siffror : 74, på den andra en siffra : 8. Om dessa siffror, som man har anledning att antaga, ange årtal, så betyder det, att två hällar med samma motiv ehuru gjutna vid olika tillfällen hopförts till en ugn. Sådant har hänt många gånger. Vad »74» beträffar finnas oändligt många analogier till, att man under senare hälften av 1500-talet angivit ett år med endast två siffror. Det är ej heller utan motstycke, att man såsom här placerat årtalet av en slump på en tom yta på

hällen. Vilken siffra, som på den andra hällen bortfallit vid 8 låter sig naturligtvis ej sägas.

Hällarnas undre smala fält utfyllas av inskriften: Gegosse(n) von Cortt Scharpfen. Således har hällarna gjutits vid ett av klostret Hainas gjuterier i Hessen. Att Filip Soldan från Frankenberg varit formskäraren är sannolikt. En häll, nu i S. Kilians kyrka i Corbach i Waldeck, har samma Simsonframställning med Cort Scharpfens och Peters von Rollshusen gjutarmärken, som enligt A. Kippenberger endast förekommer på hällar

FIG. 11. KONUNG DAVID. NORD. MUS. 65236.

gjutna efter av Filip Soldan skurna former, se Kippenberger: Philipp Soldan zum Frankenberg, fig. 9. Hällen har sålunda utförts under deras verksamhetstid som gjutare eller gjutmästare. Men som ovan angivits hör till ugnen med dessa långsidehällar en gavelhäll, som, ehuru den bibliska scenen till sin formgivning tillhör samma stilperiod som långsidehällarna, bär ett så sent årtal som 1616. Den enda sannolika förklaringen jag kan lämna till, att dessa hällar, som passa väl ihop i ugnen, förts samman, är den, att man år 1616 gjutit nya gavelhällar till redan befintliga långsidehällar.

Nr 7. Konung David och Batseba. Långsidehäll, h. 66 cm., br. 63 cm., i Dansk Folkemuseum I 583 u, fig. 10. Övre fältet framställer en trädgård med en springbrunn i mitten, omgiven av renäs-

FIG. 12. DROTNINGEN AV SABA OCH SALOMO, DAT. 1616. NORD. MUS. 63603.

sansarkitektur. Denna scen är skuren och uppfattad som övriga här återgivna bilder från ungefär 1500-talets mitt, men är icke daterad. Det undre fältet dekorerats av bladornament.

Nr 8. Konung David spelar harpa. Denna scen förekommer dels å långsidehällar, fig. 11, 64×50 cm., till en ugn nr 85236 från Laholm, dels å en gavelhäll nr 66069, h. 61 cm., br. 39 cm., alla i Nordiska museet.

FIG. 13. SALOMOS DOM. DAT. 1677. NAT. MUS. KÖPENHAMN.

Nr 9. Drottningen av Saba och Salomo, fig. 12. Gavelhäll till ugnen 63693, dess långsidehällar, se nr 6 i denna förteckning, med Simson. I nedre fältet finnes det med hänsyn till övre fältets formgivning märkligt sena årtalet 1616. I Na-

FIG. 14. DANIEL TYDER NEBUKANESARS DRÖM?, DAT. 1678. NAT. 13855. UR OLRIK.

tionalmuseet finnes en häll med liknande framställning enligt Olrik a. a. s. 14.

Nr 10 A. Salomos dom. Gavelhäll i Nationalmuseet, fig. 13. I Aalborg museum finnes en gavelhäll till nr 13 i denna förteckning med en variant, vars undre fält endast dekorerats av ett ornament. I Nordiska museet finnes likaledes en gavelhäll utan känd härkomst med samma framställning av Salomos dom. I dess undre fält finnas två helfigurer i

renässansrustningar och ett så sent årtal som 1622.

Nr 10 B. Variationer till »Salomos dom» förekomma på flera hällar. Långsidehällarna till en sättugn i Norsk Folkemuseum visa en sådan, avbildad i Norsk Folkemuseums särutstilling nr 3. Underfältet har 2 medaljonger. Plattan är av typiskt renässansutseende och utan egen datering. Fett, som utgivit katalogen, daterar den emellertid efter gavelhällens årtal till år 1641.

Nr 10 C. Nationalmuseets häll, D 3694, har en mycket ståtlig variant till »Salomos dom», ehuru mycket anfrätt av rost. Underfältet är skadat, sannolikt kan man dock av inskriften där utläsa årtalet 1694. Gjutningen har då skett efter en sent skuren form med detta gamla motiv.

Nr 11. Änkan och Elisa. Långsidehäll, fig. 7, i Nationalmuseet D 4276, h. 67 cm., br. 72 cm., till ugnen med gavelhällen med scenerna 4 B och 21 D, daterad 1588, i denna förteckning. Som en illustration till 2 Kon. boken kap. 4 har i hällens övre fält framställts en gård omgiven av rik renässansarkitektur. En kvinna fyller det ena kärlet efter det andra med olja. En yngling bär fram tomma kärl, och en annan bär bort de fyllda. Undre fältet dekorerar av en kartusch med inskrift på tyska. Hällen är icke daterad. Som formskärare till denna anger Olrik s. 11 efter Bickell Jost Schilling från Immighausen i grevskapet Waldeck⁹.

⁹ Bickell: Die Eisenhütte, s. 19: »1591 waren die Früchte sehr rar und theuer, zu dessen Andenken die Gräfin Maria von Waldeck grosse eiserne ofen giessen lassen mit der Historie aus 2 Reg. 4. Elise Wunder zu Sarepta — durch Jost Schilling, Formsneider zu Immighausen.»

På grund av gavelhällens datering till år 1588 anser Olrik, att långsidehällen jämväl skall vara gjuten samma år. Denna slutsats kan naturligen vara förhastad, och om så är kan den senare hällen mycket väl vara yngre och gjuten några år senare än gavelhällen. Sålunda skulle långsidehällen kunna sammanställas med grevinnan Marias av Waldeck beställning från år 1591. Det återstår emellertid att utreda, om det icke tidigare har skett beställningar av hällar med scener från underverket hos änkan i Sarepta, då denna historia som känt varit en av de mer populära under renässansen.

Nr 12. Daniel tyder Nebukanesars dröm (?). Långsidehäll, h. 116 cm., br. 68 cm., Nationalmuseet nr 13855, fig. 14, från Sönderjylland. Fullt säker på vilket motiv, som här framställes, är man icke. Emellertid upptages större delen av övre fältet av ett altare med offergåvor framför GOT BEL. På altarets gavel läses å en platta årtalet 1573. Undre fältet fyller av ett rankornament med två medaljonger. I bandet runt den vänstra av dessa läses »Hans Hüttenmeister». Nederst längs underkanten finnes emellertid en datering, som Olrik på grund av dess otydlighet förbisett: ANNO . DOM ? ? . 16 . 8. Hur skall nu allt detta förstås? Olika förklaringar kunna här ifrågakomma. Enligt min mening är formen till scenerna i övre fältet skuren år 1573. »Hans Hüttenmeister» var verkmästaren för det gjuteri, för vilket ornamentformen med medaljongerna en gång skurits och där denna form till en början brukades. Huruvida denna är äldre, yngre eller samtidig med övre fältets form, vet

FIG. 15. JONA OCH KRISTI UPPSTÅNDELSE. ÅLBORG MUSEUM.

man ingenting om. Säkert är däremot, att det årtal, som finnes längs underkanten, betecknar när dessa båda former kombinerats för gjutningen av den häll, vi nu ha bevarad. Har detta skett på ett gjuteri, där dessa formar sedan länge förvarats, och har deras kombination berott på en tillfällig nyck, eller ha de båda formarna kopierats efter ett par äldre järnhällar för att tillmötesgå en beställares önskan, äro frågor, som väl kunna framställas, men ej lösas med vårt nuvarande material.

Nr 13. Jona. Längsidehäll i Ålborg museum, fig. 15, till gavelhällen nr 10 A i denna förteckning. Hällen är delad i tre fält; i övre vänstra fältet framställas Jona och valfisker, i övre högra Kristi uppståndelse, nr 22 i denna förteckning. Det undre fältet prydes endast av ornament. Längst till höger i detta senare finnes ett D, hur det nu skall tolkas. Samma parallellframställning, tydligen med användande av samma form, finnes å hällar i Städtisches museum i Braunschweig. Det undre fältet å de senare fylles av en lång inskription, ett bibelspråk, som ej fullständigt kan läsas å fotografien.

Nr 14. Betulias belägring. Längsidehällar, fig. 16, till en ugn i Dansk Folkemuseum nr I 579, h. 110 cm., br. 89 cm., från Själland. Övre fältet har en framställning av Betulias belägring sådan renässansen tänkte sig den samma. I tältöppningen står Judith med Holofernes' huvud. Undre fältet har fyra helfigurer: två dygder och två antika hjältar i renässansdräkter. Till ugnen hör en gavelhäll med de tre vise männen från Österlandet och med ett så sent årtal som

1630, nr 18 A i denna förteckning. Nödvändigt torde det icke vara att därför datera längsidehällarna lika sent.

Mot den datering av originalformarna, som årtalet 1630 anger, talar naturligtvis först och främst deras tidiga formgivning, men också de signaturer, som finnas på de hörnskenor, med vilka hällarna äro hopfogade. Dessa skenor äro som fig. 16 visar rikt dekorerade. Straxt ovan den nedersta av de tre mässingsknopparna finnes i decorationen en sköld med en ligatur av K och S och under nyssnämnda knapp en annan sköld med H. Över H:ets tvärstreck finnes ett riksäpple med kors och under det en bokstav: h? Denna signering, ehuru med den olikheten, att en annan bokstav finnes under tvärstreckket på H, förekommer emellertid på de nedan under nummer 26 omtalade längsidehällar varav den ena är avbildad å fig. 29, som ingå i Nordiska museets äldsta daterade ugn. Gavelhällen med dateringen 1571 avbildas fig. 25. Till ungefär denna tid kan man också med största sannolikhet sätta utförandet av originalformarna till den här diskuterade ugnen, fig. 16.

Betulias belägring är en av renässansens populära scener och har enligt A. Kippenberger flera gånger skurits av Philip Soldan från Frankenberg, fig. 21—23 i Kippenbergers bok. Enligt Olrik återgår scenen på de i Dansk Folkemuseum befintliga hällarna på ett kopparstick av Hans Schäufolein, avbildat bl. a. i Hirth Kulturgeschichte. Bilderbuch I, fig. 6.

Från Landskrona i Skåne har Nordiska museet år 1885 erhållit två längsidehällar till sättugn, h. 110 cm., br. 118 cm., nr 47228, med Betulias belägring i övre

FIG. 16. BETULIAS BELÄGRING. GAVELHÄLL MED »DE TRE VISE MÄNNEN, DAT. 1630. HÖRNSKENA MED SIGNATUR. DANSK FOLKEM. I 579.

fältet. Dessa hällar ha flera märken, som förmodligen äro signaturer, ehuru vi ännu ej kunna säga, vilka av dem som beteckna gjuteriet, gjutaren eller formskäraren. På den släta ytan utom bildfältet

finnes sålunda ett R över ett H. Inom fältet med belägringen av Betulia finnes dels upptill till vänster en mindre renässanssköld med ett bakvänt S, dels under Holofernes' huvud en ligatur bestående

FIG. 17. BEBÅDELSEN. NORD. MUS. 47122 c.

av ett N och en sluten 4, nedtill sammanvuxen med bokstaven. I pilasterornamentet vid sidan om nyssnämnda fält sitter en sköld med ett sköldmärke bestående av tång, hammare och lod. Till vänster om skölden ses bokstaven H och tillhöger F. I undre fältet finnas inga märken av liknande slag, utan endast sex helfigurer. Fyra av dessa, som bära rika dräkter, äro påtagligen skurna av en och samma formskärare, och de båda återstående, som

äro iklädda mycket enkla kläder, härstamma tydligen från en anspråkslösare hand. Som ett exempel på, huru föga nogräknad man varit, när man plockade ut dylika fyllnadsfigurer, kan framhållas, att bland de sex figurerna finnas tvenne med underskriften *Justitia*, en ur vardera serien. — Vad *Betuliascenen* beträffar, förtjänar observeras, att den stämmer nära överens med samma hos *Kippenberger* som fig. 22 avbildade scen, dock saknas ligaturen under *Holofernes'* huvud.

JÄRNHÄLLAR MED SCENER UR NYA TESTAMENTET NR 15—31:

Nr 15. *Bebådelsen*. Gavelhäll, Nordiska museet nr 47122 c, h. 61 cm., br. 31 cm., förvärfvad från *Kockums* gjuteri i Malmö, vadan hällen sannolikt kommer ifrån Skåne, fig. 17.

Nr 16. *Kristi födelse*. Detta motiv förekommer jämsides med »*Evas skapelse*» å järnhällen D 3504 i Nationalmuseet, Köpenhamn, fig. 5. Denna framställning av *Kristi födelse* äro närmast besläktad med motsvarande bild å en järnhäll, som befinner sig i den samling dylika, som äges av *Verein der Eisen-Hüttenleute* i *Düsseldorf*, och en liknande häll i *Amsterdams museum*, som signerats av *Soldan*. Den danska hällen synes vara gjuten efter samma modell som den i *Düsseldorf*. Till exempel ligger å båda det väl lindade *Kristusbarnet* i en från golvet upphöjd lådliknande säng, jfr nr 2.

Nr 17. *Herdarnas tillbedjan*. Långsidedhäll i Nationalmuseet D 3990, fig. 18. I undre fältet en kartusch med årtalet 16 ? 8.

FIG. 18. HERDARNAS TILLBEDJAN, DAT. 1678. NAT. D 3090.

FIG. 19. DE TRE VISE MÄNNEN. NAT. D 2245. UR OLRIK.

Nr 18 A. De tre vise männen från Österlandet («de hellige tre Konge»). Gavelhäll, fig. 16, till ugnen nr I 579 i Dansk Folkemuseum till långsidehällar med Betulias belägring, nr 14 i denna förteckning. I undre fältet två helfigurer i renässansdräkter på slätt fält, »lånade» från Soldan, men med det förvånansvärt sena årtalet 1630.

Nr 18 B. De tre vise männen från Österlandet. Långsidehäll i Nationalmuseet, nr D 2245, fig. 19. Undre fältet innehåller endast en lång skrift. Hällen är odatrad. Den rika renässansarkitekturen och dräkterna visa, att den form, efter vilken den gjutits tillhör 1500-talet.

19 A. Kristi dop. Gavelhäll i Nationalmuseet, nr 16363. I övre fältet på jorden i förgrunden finnas tvenne bokstäver, som förmodligen ange gjuteriet eller gjutmästarens initialer: R(?) E. I undre fältet finnes en kartusch med en medaljong, fig. 20.

Nr 19 B. Kristi dop. Gavelhäll h. 71 cm., br. 29 cm. fig. 21, tillhör ugnen nr 58814 i Nordiska museet, dit ugnen har kommit från Kolding på Jylland. I samma ugn ingå ett par långsidehällar med framställning av Salome med Johannes döparens huvud, nr 20 B nedan. Denna bild av Kristi dop återgår på en

FIG. 20. KRISTI DOP. NAT. 16363.

FIG. 21. KRISTI DOP. NORD. MUS. 58814 FRÅN
KOLDING.

annan typ än nr 19. I vågorna, där dopet sker, finnes en bokstav eller ett tecken, som starkt erinrar om det med ? som R betecknade å hällen nr 19 A i denna förteckning. Undre fältet prydes av en kartusch med en medaljong, som

omsluter ett annat huvud än på nyssnämnda häll.

Nr 20 A. Salome med Johannes döparens huvud. Långsidehäll i Ribe museum. Undre fältet prydes av 2 medaljonger med huvuden, fig. 22.

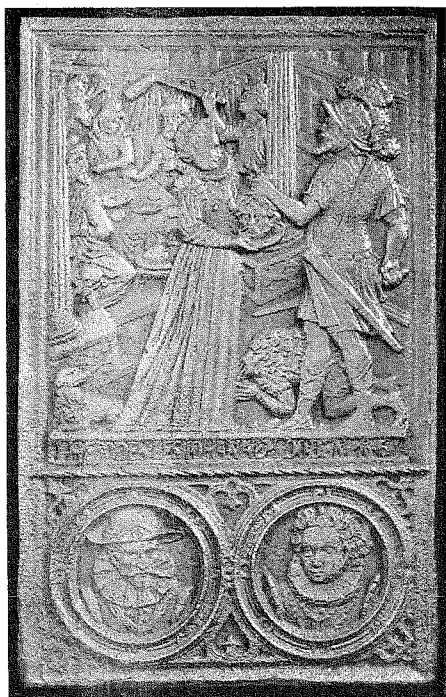

FIG. 22. SALOME. RIBE MUSEUM. UR OLRIK.

Nr 20 B. Salome med Johannes döparens huvud. Långsidehällar, fig. 23, till ugnen nr 58814 i Nordiska museet, se nr 19 B i denna förteckning. På marken vid sidan av Salomes klänning synes samma tecken: R, som fanns på gavelhällen med Kristi dop, således sannolikt en signatur. Undre fältet dekorerats av 2 medaljonger med manshuvuden. På den släta delen av hällen, som avsetts att inbyggas i spismuren, finnes en signatur, en bokstav: C, om den får tolkas som en sådan. Framställningen av huvudscenen å denna häll återgår på ett annat original än nr 20 A.

Nr 21 A. Korsfästelsen. Gavelhäll i Nationalmuseet, D 2897, fig. 24. Ovan korset finnes i det släta fältet »55», år-

FIG. 23. SALOME. NORD. MUS. 58814.

talet 1555. Någon äldre daterad häll torde ej finnas i det danska Nationalmuseet. Under korsets fot finnes endast en inskription, således icke vad som här regelbundet kallats för ett »undre fält». Härigenom intager dekoreringen av denna häll en särställning i förhållande till de flesta övriga hällar. Om orsaken till denna avvikelse från det normala är svårt att giva en förklaring. Kommer denna häll från ett annat tillverkningsområde än övriga hällar?

Nr 21 B. Korsfästelsen. Gavelhäll till ugnen nr 85311 i Nordiska museet, h. 71 cm. br. 32 cm., till långsidehällarna med den förlorade sonen, nr 27 i denna förteckning. Ugnen har kommit till Nordiska museet från en handlande i Kristianstad i Skåne. I huvudfältet äro jämte Kristi kors de båda rövarnas kors medtagna, fig. 25. I undre fältet finnes en-

FIG. 24. KORSFÄSTELSEN. DAT. 1555 NAT. D 2897.

FIG. 25. KORSFÄSTELSEN. DAT. 1571. NORD. MUS. 85311.

dast årtalet 1571 på slät botten. Denna är den äldsta daterade hällen i Nordiska museets samlingar. Behandlingen av detaljerna å hällen erinrar icke om dylik på andra hällar med korsfästelsen, för såvitt de varit mig i bild tillgängliga.

Nr 21 C. Korsfästelsen. Gavelhäll, fig.

4, i Hjörning museum till långsidehällen nr 1 i denna förteckning. I gavelhällens vänstra övre fält ses Kopparormen, nr 4 A ovan, i undre fältet årtalet 1573. Denna scen, som saknar korsen med rövarna, tillhör sannolikt den hessiska gruppen, jfr nr 1 och 4 A.

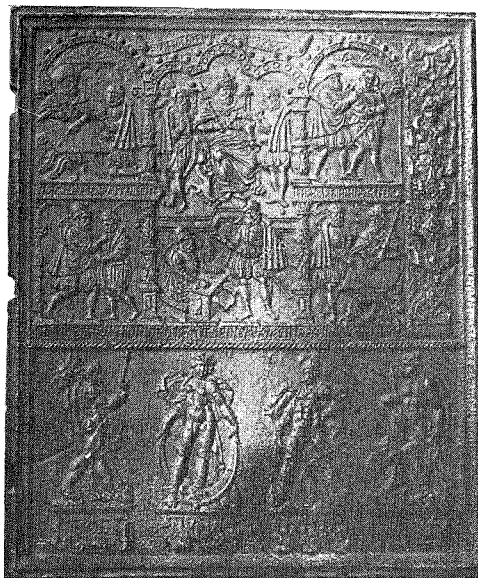

FIG. 26. MAT. 18 KAP. NORD. MUS. 58862 A, FRÅN JYLLAND.

Nr 21 D. Korsfästelsen. Gavelhäll, fig. 7, nr D 4276 i Nationalmuseet till långsidehällen nr 11 i denna förteckning. I gavelhällens vänstra övre fält finnes Kopparormen, nr 4 B ovan, och i undre fältet årtalet 1588 på slät botten. Se i övrigt texten till nr 4 B ovan.

Nr 22. Kristi uppståndelse. Långsidehäll, fig. 15, i Ålborg museum. På denna häll finnes därjämte parallellframställningen Jona och valfisken, se nr 13 i denna förteckning.

Nr 23. Liknelsen om konungen, som håller räkenskap med sina tjänare, Mat. 18 kap. 23—35. Långsidehäll i Nordiska museet nr 58862 a, h. 94 cm. br. 86 cm., fig. 26, och övre hälften av en dylik på Vallö slott på Själland, Danmark. Den senare är ett sidoornament bedare än Nordiska museets, eljest synas samma

formar ha använts för gjutningen av de båda hällarna såväl till bildscenerna som till det gemensamma ornamentet. Dessa båda hällar äro således påtagligen gjutna på samma gjuteri.

I undre fältet på Nordiska museets häll finnes fyra helfigurer: Sol, Luna, Mars och Venus.

Den hos A. Klippenberger pl. XI avbildade, Philip Soldan tillskrivna hällen, nu i Germanisches museum, Nürnberg, med samma motiv har en ej besläktad formgivning. De nordiska hällarna, som äro odaterade, tillhöra emellertid samma tid som denna eller 1500-talets mitt.

Nr 24. De kloka och de fåvitska jungfrurna, Mat. 25 kap. Långsidehäll i Nationalmuseet nr D 4277, h. 84 cm. br. 84 cm., fig. 27. Med samma nummer finnes en gavelhäll, vars övre fält är tvådelat. I det ena av dessa fält finnes kopparormen, i det andra Kristi korsfästelse. I undre fältet finnes en medaljong med ett renässanshuvud och årtalet — 1622. Samma årtal finnes å långsidehällens undre hälft. Även om man således måste anse, att gjutningen av dessa hällar skett nämnda år, tillhör bildkompositionen föregående århundrade. Inkomponerade upptill till höger och vänster i huvudscenen finnas tvenne sköldar. Bredvid den ena av dessa, som har som märke en kvinnofigur med puffärmar, står namnet Jost Bustein, och bredvid den andra, som har ett blomsterpytt hjärta och några verktyg som sköldemärke, står Hans Roding i relief samt ordet Snitler klumpigt »inskuret» i fältet inunder namnet. Att döma efter det sätt, på vilket dessa sköldar inkomponerats, skulle jag vilja hålla för troligt, att Jost Bustein varit verkmästa-

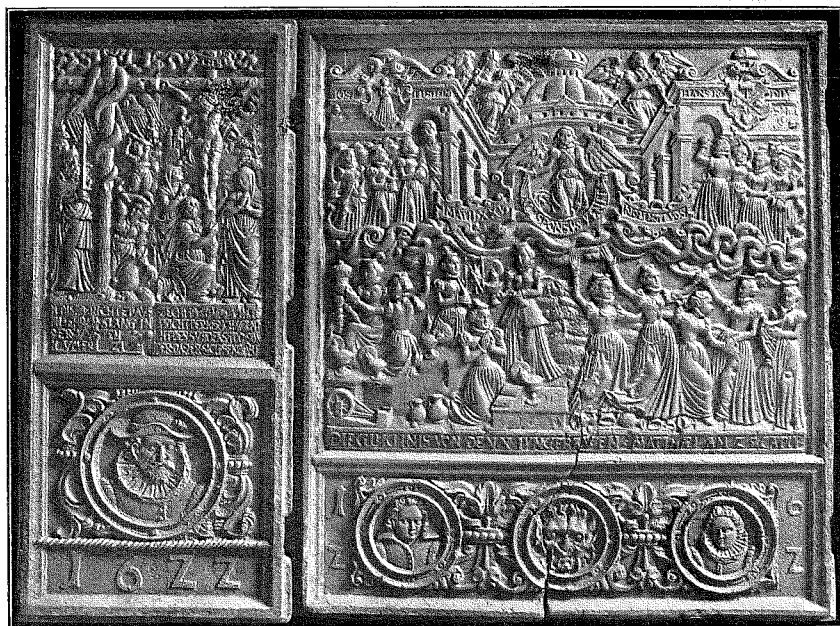

FIG. 27. DE VISA OCH DE FÅVITSKA JUNGERURNA; GAVELHÄLL MED KOPPARORMEN OCH KORSPÅSTELSEN, DAT. 1622. NAT. D 4277. UR OLRIK.

re på det gjuteri, där hållarna första gången götos och formskäraren »Snitler» till bilden varit Hans Røding. Om detta antagande är riktigt, skulle vid gjutningen 1622 ingen ändring vidtagits med övre fältets form, utan endast det nya årtalet tillsatts i undre fältet.

Nr 25. Den barmhärtige samariten. Lucas 10 kap. Detta var ett mycket omtyckt motiv under 1500- och 1600-talen. Redan Philip Soldan har skurit flera former till detta motiv, Bickell pl. 5, som sedan tjänat som förebilder.

Nr 25 A. Längsidehällar till ugnen nr I 600 i Dansk Folkemuseum, från Roskilde. I undre fältet finnas två medaljonger, skilda av en maskaron, en komposition, som enligt Olrik bestämt anger, att hållarna skulle vara gjutna vid ett bruk

i Harz. Gavelhällen med Kristi dop bär årtalet 1622.

Nr 25 B. Längsidehäll i Nationalmuseet, D 2906, och en likaledes skadad sådan i Nordiska museet, nr 29060, h. 84 cm. br. 72 cm., båda gjutna i samma form. Märkligt nog är den senare en av de få hållar, som kommit till Nordiska museet från Uppland, men då dess tidigare öden ej äro kända, vet man ej, om den verkligen ingått i en uppsvensk järnugn. I undre fältet finnas 2 medaljonger.

Nr 25 C. Längsidehäll i Nationalmuseet, D 4275, och en dylik i Nordiska museet nr 36442, h. 83 cm. br. 71 cm., fig. 28. Båda äro gjutna efter samma form. Trots att i undre fältet finnes en medaljong med ett kvinnohuvud i renässansdräkt, i centrum av en lång inskrift, är

FIG. 28. DEN BARMHÄRTIGE SAMARITEN, DAT. 1648. NAT. D 4275. FATAB. 1906.

dock hällen daterad så sent som år 1648. Synbarligen är hällen även signerad: B och en ligatur av H och K. Signaturen är emellertid placerad mitt inne i huvudfältet, mellan leviten och ryggen på den vid gjutningen endast delvis medkomna mansfiguren invid bildens högra ram. Samma signatur finnes på en häll i Nationalmuseet med Kristus och den samaritanska kvinnan. Frågan om varifrån denna signatur kommer är emellertid icke utredd.

Nr 26. Den förlorade sonen. Långsidedhäll till ugnen nr 85311 i Nordiska museet, fig. 29. Deras h. är 71 cm. och br. 88 cm. Hällarna äro komna från en uppköpare i Kristianstad, Skåne. Ugnens gavelhäll från år 1571, nr 21 B ovan, fig. 25, är Nordiska museets äldsta daterade häll. Kompositionen av hällarnas dekor är ovanlig. Framställningen av den förlorade sonen intager mittfältet, ovan och under detta äro fält med inskrifter och vid sidorna pilasterformade bladorna-

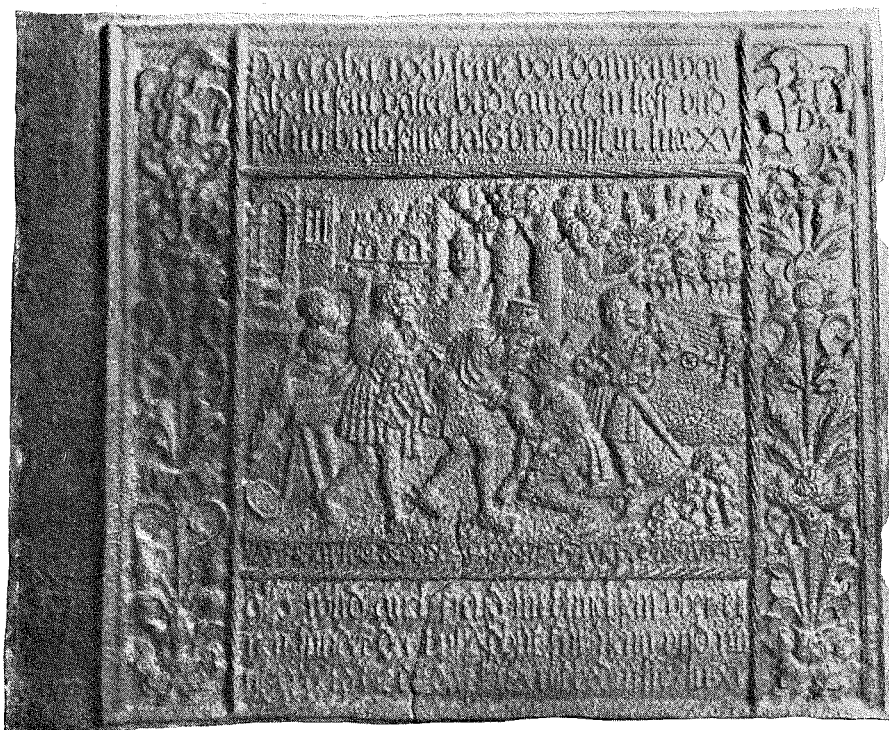

FIG. 29. DEN FÖRLORADE SONEN, SIGNERAD. NORD. MUS. 85311.

ment. Det vänstra fältets ornament avslutas upptill av en sköld med ett monogram K S, varom se nr 28 A, I. Det högra ornamentet avslutas upptill av en annan sköld. I denna finnes ett relativt stort H, under dettas tvärstreck ett mindre D och över detta ett riksäpple, se fig. 29. Vad dessa signaturer betyda är tillsvidare en olöst gåta, fig. 16.

Nr 27. Bröllopet i Kana, Joh. 2 kap.

Nr 27 A. Långsidehäll i Nationalmuseet, signerad B O, vars betydelse ej är tolkad, och daterad 1588.

Nr 27 B. Långsidehäll i Nationalmuseet, nr D 2553. I det endast delvis bevarade undre fältet ses rester efter 4 hel-

figurer i renässansdräkter och årtalet 1628.

Nr 27 C. Långsidehäll i Nordiska museet, nr 101208, fig. 30, från Gotland. På Gotland götos inga ugnar, men järnugnar voro ej sällsynta på ön i äldre tider. De importerades under 1600—1700-talen dit från de båda huvudproduktionsorterna, de norska bergverken och de småländska brukena. Varifrån den äldsta uppsättningen järnugnar införts till ön är obekant. Huvudscenen i övre fältet är till sin typ från 1500-talet och tysk, men som vi i många fall ovan sett, kan man icke av allmänna kriterier draga några bestämda slutsatser om produktionsorten eller till-

FIG. 30. BRÖLLOPET I KANA. NORD. MUS. 101208. FATAB. 1906.

verkningstiden. På en av krukorna finnes ett bakvänt E, som är en signatur. På så vitt jag kunnat finna en identisk scen av »Bröllopet i Kana» på en långsidedhäll i South Kensington museum, London, felaktigt avbildad av J. Starkie Gardner i avhandlingen *Iron Casting in the Weald*, *Archaeologia* 1898, som fondhäll till en öppen spis, finnes på samma plats ett E, men rättvänt. Hällarna härstamma sålunda tydligen från samma gjuteri, ehuru man där under gjutningen emellanåt slarvat med signeringen. Om E betecknar järnbruket eller gjutmästaren eller eventuellt också formskäraren, kan ej med våra nuvarande kunskaper avgöras.

Nr 28. Kristus och den samaritanska kvinnan. Detta var ett mycket populärt motiv vid dekoreringsen av järnhällarna och många variationer förekomma. Det finnes daterade exemplar med denna scen

från 1500-talets senare hälft och ända fram till tiden omkring år 1700.

Nr 28 A. Kristus till vänster om brunnen.

Nr 28 A. I. Den äldsta daterade hällen i Norden med denna framställning finnes i Dansk Folkemuseum, nr 1 : 575, h. 57 cm. och br. 62,5 cm.; från Själland. Det undre fältet är mycket smalt och har endast dateringen 1580. På hörnskenorna, som sammanhålla ugnen finnas initialerna K S, som tolkats Kurt Scharpen. Motivet anses med anledning därav återgå till en form av Philip Soldans hand.

Att ligaturen av K och S skulle tolkas som initialer till Curt Scharpfen såsom namnet utskrivs på flera i denna redogörelse omtalade hällar, alltså K som initial till ett namn, som regelbundet skrives med C, torde emellertid kunna väcka betänkligheter.

Däremot torde ej sådana finnas mot konstaterandet av, att de hällar eller hörnskenor, som äro försedda med ovan nämnda ligatur, nr 14, 26 och 28 A, I, härstamma från samma håll. Så mycket är väl tydligt, att motivbehandlingen ursprungligen härrör från 1500-talets mitt.

Nr 28 A. II. Nordiska museet äger tre hällar med en behandling av motivet, som är nära besläktad med den under nr 28 A, I omtalade hällens. Av dessa tre långsidedhällar tillhöra två ugnen nr 53312 från Ängelholm och den tredje är sannolikt inköpt från Holmbergs gjuteri i Lund. Till de övre fälten å dessa tre från Skåne komna hällar synes samma form ha använts. Mellan pelarna, som uppbära brunnstaket finnes ett bakvänt C, som enär det satts rätt på formen, bli-

FIG. 31. KRISTUS OCH DEN SAMARITANSKA KVINNAN, DAT. 1580. DANSK FOLKEM. I 575. UR OLRİK.

vit bakfram på avgjutningen. Detta är sannolikt en signatur, jfr nr 20 B ovan.

Dekorationerna uti hällarnas undre fält avvika fullständigt från varandra. Hällarna nr 53312 ha haft ett numer förstört ornament, den tredje hällen har i undre fältet tvenne medaljonger med huvuden.

Vad dateringen beträffar, kan ugnen sannolikt vara från år 1595, enär dess gavelhäll, nr 3 i denna förteckning, bär detta årtal. Den tredje hällen har ej ens en sådan indirekt datering.

Nr 28 A. III. Dessutom äger Nordiska museet en likaledes från Skåne köpt häll, nr 13675, h. 74 cm., br. 64 cm., fig. 32, med detta motiv. Till skillnad från föregående typ kan i fråga om denna framhållas, att brunnskaret är runt. Un-

dre fältet dekoreras å denna häll av tre medaljonger. De båda yttre omsluta huvuden, den mellersta en sköld av 1500-tals typ med ett sköldemärke. I dettas övre fält finnes en samling kulor, i dess undre en hammare på ett städ, fig. 32.

I Randers museum finnes en starkt rostad gavelhäll med i huvuddrag besläktad uppställning av huvudscenen. I Undre fältet, som till största delen upptages av öppningen till eldstaden, har omkring ett par huvuden på den släta ytan tillsatts årtalet 1603.

Nr 28 B. Kristus till höger om brunnen.

Nr 28 B. I. I Nationalmuseet finnes en stor långsidehäll, fig. 33, till vindugn med detta motiv i övre fältet. I det släta fältet mellan de tvenne pelare, som

FIG. 32. KRISTUS OCH DEN SAMARITANSKA KVINNAN. NORD. MUS. 13675.

uppbära brunnstaket finnas några bokstäver: A och en ligatur av H och K och under dessa en ligatur av H och M, vilka man enligt vedertaget bruk torde få anse vara en signering. I undre fältet, som skiljes från det övre genom en starkt markerad repstav, framställes en scen med fyra personer i helfigur i renässansdräkter. Även i detta fält finnas några bokstäver, som — om de kunde tolkas — kunna ha med hällens tillverkning eller härkomst att skaffa, nämligen en ligatur av X och M samt bokstaven E.

I Städtisches museum i Braunschweig finnes en biläggargugn, som har långsidehällar med samma motiv. Det ovanliga är, att både övre och undre fälten — av fotografier att döma — äro identiska med motsvarande å Nationalmuseets häll. Dock fattas de bokstäver, som finnas å den senare. Hällen i Braunschweigs Städtisches museum har däremot en signering — ett R ovan ett E — på den del av hällen, som avsetts att muras in i väggen.

Alla dessa hällar äro vackert utförda, skarpa i konturerna och väl bibehållna.

FIG. 33. KRISTUS OCH DEN SAMARITANSKA KVINNAN. NAT. MUS. KÖPENHAMN.

FIG. 34. UPP. KAP. 16, DAT. 1575. NAT. D 5136.

Kompositionen tillhör 1500-talets mellersta tredjedel, men när exemplaren gjutits kan ej sägas, då någon direkt datering ej förekommer.

Nr 28 B. II. Nordiska museet äger en gavelhäll, nr 24355 h. 70 cm., br. 41 cm., från Ängelholm. Kristus sitter vid sidan av brunnen livligt gestikulerande, den samaritanska kvinnan har kannan i höger hand, och ämbaret står på brunnskaréts kant. I hällens undre fält finnes ett ornament med två medaljonger omslutande huvuden i renässansdräkter. Hällen är icke daterad.

Nr 28 B. III. Från Ystad i Skåne har Nordiska museet fått en häll, nr 64095, defekt h. 61 cm. och defekt br. 51 cm., med samma motiv som II, något varierat.

Kärlet, i vilket vattnet skall hämtas, står å denna häll framför brunnskaré. Så när som på årtalet 1623 saknas hela undre fältet.

Nr 28 B. IV. En sen representant för detta motiv är framställningen å långsidedhällarna å ugnen från Fjöld i Syd-slesvig, nu i Ostensfeldgården i Frilands-museet vid Folevad i Lyngby. Ugnen är på gavelhällen daterad så sent som år 1700. Kompositionen är den traditionella från BI, men formskäraren har sökt så att säga ge mer liv. Kristus har placerats på brunnskaréts kant och kvinnan öser ut ämbaret i sin kannan.

Undre fältet har på renässansvis i ett slätt fält tre helfigurer på konsoler. Gestalterna ha dock utförts under inflytande av 1600-talets smak. Det är, som Olrik framhållit, intressant att se, huru hos allmogen gamla motiv levat kvar och älskats, medan hos de högre klasserna smaken för länge sedan sökt sig andra uttrycksformer.

Nr 29. Upp. kap. 16. Änglarna, som utgjuta Guds vredes skålar över jorden. I Nationalmuseet finnes en häll, D 5136, fig. 34, med denna framställning i övre fältet. Mitt i detta finnes den ännu ej tolkade signeringen, en ligatur av C och B. Inkriftsraden innehåller även årtalet 1575. Undre fältet prydes av två medaljonger.

Nr 30. Den yttersta domen. I Nordiska museet finnes en defekt gavelhäll till en vindugn, nr 63378, fig. 35, från Åsbo socken i Östergötland. Sannolikt är detta den enda ugnshäll i Nordiska museet som kommer från detta landskap. Påtagligen är framställningen å denna

häll en avgjutning av mittpartiet å en mycket större framställning av yttersta domen.

* *

*

Profana scener, som utgöra huvuddekoration på samma sätt som de ovan meddelade ur den bibliska historien, äro mycket ovanliga. Enstaka figurer, t. ex. en Justitia, kan pryda överfältet å en gavelhäll; vanliga äro däremot, som vi sett, enstaka figurer i renässansdräkter och medaljonger med människohuvuden till de under fältens förskönande.

Som centraldekoration å hällarna representera vapensköldarna en avslutad grupp av intresse. En konung eller storman beställer för sitt slott ugnar med hans egen och hans hustrus vapensköldar på hällarna. Så brukades ej sällan i Tyskland, och på dansk botten upptages sedan. I det danska Nationalmuseet finnas två varandra mycket lika järnhällar. Den ena, som är från Köpenhamn, D 3721, h. 100 cm., br. 131 cm., avbildas å fig. 36. Den andra är inköpt i Lübeck, och det uppgavs av säljaren, att den kommit från en herrgård i Holstein. Denna senare häll är desstuom daterad 1581. Sköldarna äro konung Fredrik den andres och hans gemåls, Sofias av Mecklenburg. Inskriften innehåller deras titulatur i tysk avfattning. I Middelfart museum finnes en grovt gjuten häll med enbart ett danskt riksvapen. Ovan har under nr 5 — Josua och de amoreiska konungarna — omtalats hällar med vapensköldar. I ena fallet omnämndes en häll med hertig Hans den yngres av Glycksborg och hans gemåls, Agnes Hedevids av Anhalt, vapensköldar och i andra fal-

FIG. 35. YTTERSTA DOMEN. NORD. MUS. 63378. FATAB. 1906.

let en häll med ett par sköldar med borgerliga märken från Vestjylland, fig. 8. Den senare har dessutom såsom ovan omtalats danska namn på ett inskriftsband under sköldarna. Denna häll torde därför vara den enda som man med någon bestämdhet kan anse vara tillverkad vid ett danskt gjuteri. Dylika hällar med borgerliga bomärken och namn äro otvivelaktigt ett nytt exempel på det ofta påpekade förhållandet, att ett mode, som florerat hos de högre stånden, efter en tid spritt sig ut till bredare folklager.

* *

*

Den översikt, som ovan lämnats över de ugnshällar från 1500-talet och de mer eller mindre fria avgjutningar efter dem, som gjorts under 1600-talet, är ur många synpunkter lärorik. Den stora massan i Norden använda hällar synes ha införskaffats från eller imiterats efter original inom ett ganska litet begränsat kul-

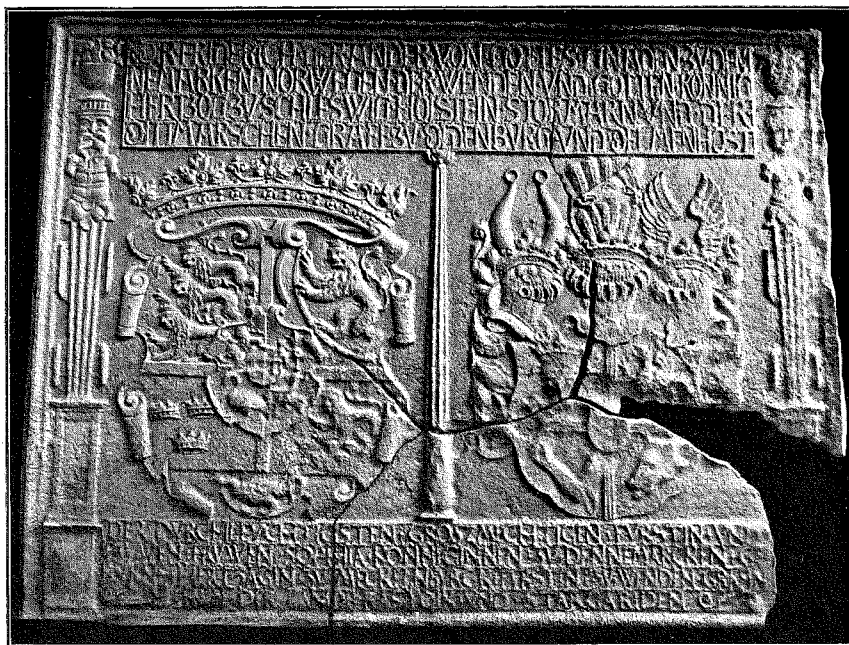

FIG. 36. FREDRIK II:S AV DANMARK OCH HANS GEMÅLS VAPENSKÖLDAR. NAT. D 3721 UR OLRIK.

turornråde i Tyskland nämligen Hessen. Inflytanden från andra håll synas ha varit rätt så obetydliga.

Den andliga atmosfär inom vilken man rörde sig, var den bibliska. Såväl det Gamla som det Nya testamentets framställningar ha lämnat stoff till motiven. Någon kritisk historisk uppfattning av dessa hade man naturligen icke, utan människorna ikläddes renässansens dräkter, och arkitekturen blev den för tiden moderna. Den kanon, som ett motiv en gång fått, följdes i sina huvuddrag. Mot 1500-talets slut var ännu traditionen fast, in på 1600-talet kommer åtskilligt nytt till som normgivande för såväl motiven som behandlingen. Dessa nyheter falla emellertid utom ramen för detta meddelande, då det här allenast gällt att be-

handla hällar med dekoration av 1500-tals-typ. Från senare tid än 1500-talet är det bevarade materialet långt rikare, man har fått igång ett antal inhemska järnbruk, som bli leveransdugliga för de närmaste landskapen, så att i stort sett hela behovet av ugnar i de av de nordiska länderna, där dylika voro i användning, fylles från dessa inhemska bruk. I många fall ha dessa använt tydlig signering, i andra är släktskapen med de signerade påfallande. Man kan som regel skilja på vad de norska, vad de sydsvenska och vad de holsteinska bruken producerat. På 1700-talet kommer en ny ugnstyp, den cylindriska, till, med 1800-talet många nyheter. Den gamla ugnformen har förlorat sitt anseende och tillverkas väl knappast mer efter detta århundrades mitt.

GREKISKA SAGOR OCH MYTER I BELYSNING AV FYND FRÅN DENDRÁ.*

AV

AXEL W. PERSSON.

I den i Dendrágravén jordade Mideiafurstens stora guldbägare, bläckfiskbägaren, påträffades bl. a. sex stycken skurna stenar; på fyra av dem finnas avbildningar av lejon, i tre fall samman med tjurar. Den största och bäst skurna, en mörk agat mer än 4 cm. i diameter, den praktfullaste skurna sten som existerar från mykensk tid, visar lejonet på tjurens rygg slitande i dess manke — blodet forsar redan nedför tjurens bog. På en annan, en ljus agat, som i storlek och utförande ej står den förra mycket efter, angripes tjuren av tvenne lejon, ett framifrån, ett annat bakifrån. På åter en annan stor ljus agat synes en tjur fredligt utsträckt i förgrunden; i bakgrunden höjer ett lejon sin manbeprydda hals. På den fjärde

stenen synes ett stolt lejon stående, över och framför det de sönderslitna resterna av en hjort samt under det en åttformig sköld. På de båda andra gemmerna finnas framställningar av vildgetter.

Den frågan har trängt sig på mig, huruvida det beror på en tillfällighet, att lejonframställningar förekomma på ej mindre än fyra av dessa sex stenar, eller — kunna de tilläventyrs ha något att berätta om den Mideiafurstes historia, som vi funno i kupolgraven i Dendrá?

Hur skola dessa gemmer förstås och vartill ha de ursprungligen tjänat? Deras praktiska användning lämnar oss ej i tvivel därom: det finns i behåll hundratal avtryck i lera, och det är alldeles tydligt, att de ursprungligen varit och alltid till sin grundkaraktär förblivit ägarens personliga sigill, genom vars anbringande han gett till känna, att han haft något med en viss sak eller handling att skaffa.¹ Det må ingalunda för-

* Till Vitterhets Akademien och firman Albert Bonnier ett tack för lån av klichéer. Övriga klichéer äro gjorda efter original i följande publikationer: Fig. 10—12 i *Journal of Hellenic Studies* 21 (1901); Fig. 13, 14, 16, 19, 25 och 26 i *Ephemeris archeologiki*, 1889, pl. X; Fig. 15 i C. A. Ossbahr: *Mynt och Medaljer*, pl. VIII; Fig. 20—23 i *Usener: De Iliadis Carmine quodam phocaico. Program*, Bonn 1875; Fig. 24 i *Jahreshefte des österreichischen archeol. Instituts* Bd IX (1906) s. 168.

¹ Den skillnad, som Martin Nilsson, *The Minoan—Mycenaean Religion*, Addenda p. XX till p. 21 vill göra gällande mellan Kreta och fastlandet i bruket av gemmer, på Kreta såsom verkliga sigill, på fastlandet endast som pryd-

FIG. 1. KONUNGENS STORA SIGILLSTEN MED LEJON OCH TJUR FRÅN KUPOLGRAVEN I DENDRÁ.

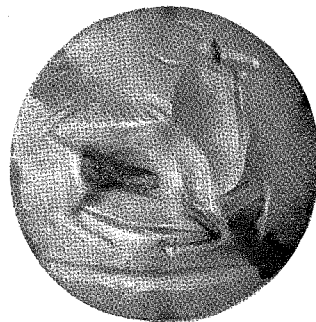

FIG. 2. SIGILLSTEN MED TJUR OCH LEJON FRÅN DENDRÁ.

tigas, att rikt folk i senmykensk tid samlat sigillstenar och av dem möjligen gjort halsband och armband — så tyckes det 40-tal gemmer, som hittades i Vafiogra-ven, ha använts — men därmed är ingalunda gemmernas karaktär av sigillstenar motbevisad. Evans sluter även, enligt min uppfattning med full rätt, från framställningen i sigillet tillbaka på äga-rens sysselsättning: ett skepp eller förståven till ett skepp i sigillet anger sym-

nader, kan enligt min mening knappast vara riktig. För det första finns det flera avtryck av mykenska gemmer från fastlandet än prof. Nilsson omnämner — ett enda från Mykene — bl. a. några ur annan synpunkt högst intressanta från Menelaion vid Sparta (jfr Dawkins, *Annual of the British School at Athens XVI* (1909—1910) p. 9 sqq.). För det andra ha vi att taga med i räkningen, att fyndplatserna på Kreta härjats av en katastrofal brand — vilkoret för att leravtrycken skola kunna bevaras till vår tid — mitt under sin blomstring, under det att platserna på fastlandet i regel småningom mist sin betydelse utan förhärjande eldskatastrof. För det tredje ha vi möjligen att räkna med, att man på fastlandet redan i senmykensk tid använt sig av annat material än lera för sigillering, exempelvis vax. Även från hellenistisk och romersk tid ha vi ju tusentals gemmer men förhållandevis få leravtryck — och dock har man för denna tid ej rätt att be-
 tvivla gemmernas praktiska bruk.

boliskt en skeppare som ägare till det-samma, en spindel en vävare o. s. v.² Vi torde alltså i vissa fall ha rätt att tolka sigillframställningarna symboliskt.

I äldre tider har det helt visst varit så, att sigillen varit individuella, det ge fyndomständigheterna av ett stort antal sigillavtryck i lera från Zakró på Kreta vid handen. Mer än 500 stycken hittades i samma hus, och det är antagligt, att de en gång suttit fästa vid papyrusdokument, som varit samlade i ett arkiv — möjligen har huset varit rådhus eller annan offentlig byggnad.³ I mykensk tid har man i allmänhet ej nöjt sig med enkla föremål eller ornament eller mer eller mindre monstruösa kombinationer utan har återgivit hela scener, sammanhängande med konstens allmänna framåtskridande. Då nu samma scen, föremål eller vapendjur återvänder i flera

² Jfr Evans, *Scripta Minoa I* p. 212 och Axel W. Persson, *Quelques sceaux et empreintes de sceaux d'Asiné* i *Kungl. Hum. Vetenskapssamfundets i Lund Årsberättelse 1923—1924* p. 164.

³ Jfr *Journal of Hellenic Studies XXII* (1902) pl. 6—10 och *Karo—Maraghiannis, Antiquités Crétoises I* pl. 31 och *Description des planches*.

FIG. 3. SIGILLSTEN MED TVÅ LEJON OCH EN TJUR FRÅN DENDRÁ. EFTER GIPSAVGJUTNING.

fall, ligger det nära till hands att tänka på familjesigill.

Nu inställer sig den frågan: har man också rätt att tolka exempelvis framställningen på Mideiafurstens stora sigillsten, lejonet som river tjuren, symboliskt? Och vad skulle den i så fall kunna betyda?

Lejonet har — det må förutskickas — utan tvivel existerat på Greklands fastland i mykensk tid. Där om vittna ej blott de utomordentligt levande framställningar i bild, som finnas av det samma, utan även Homeros' ingående kännedom om djuret och dess vanor. Därtill kommer — och det är kanske det viktigaste — att lejonet i historisk tid ännu fanns kvar i de mest avlägsna och bergiga trakterna av Grekland: Herodotos omnämner, att lejon på hans tid funnos i Makedonien,⁴ Aristoteles känner dem därifrån och från Epirus,⁵ och ännu på Pausanias' tid existerade de i Thracien.⁶ Det är säkerligen ej för djärvt att antaga, att lejonets utbredningsområde

⁴ Herodotos VII 125 sq.

⁵ Aristoteles, *Hist. anim.* VI 31, 2 och VIII 28, 11.

⁶ Pausanias VI 5, 4.

FIG. 4. SIGILLSTEN MED LEJON FRÅN DENDRÁ.

FIG. 5. SIGILLSTEN MED VILDGET FRÅN DENDRÁ.

något årtusende tidigare även innefattat det egentliga Grekland, inklusive Peloponnesos.

Om vi kasta en blick på den grekiska sagan, så finna vi, att lejonet spelar en framträdande roll endast i den argiviska sagokretsen: Herakles besegrar det nemeiska lejonet. Inom konsten uppträder han själv iförd lejonhuden alltifrån äldsta tid på gammalgrekiska monument från Cypern och Mindre Asien samt i etruskiska framställningar.⁷

Den äldsta monumentala lejonbilden från grekiskt område är de båda lejoninnorna i vapenschema över lejonporten i Mykene. Precis samma anordning möter i miniatyrframställningar såväl i elfenben från Mykene, från dromos till Aigisthos' grav,⁸ som i glas från kupolgraven i Dendrá. Från Mykene härstamma också några sigillstenar, som återge samma motiv: lejon i vapenschema på var sin sida om en kolonn.⁹ Lejonet

⁷ Jfr Furtwängler s. v. Herakles i Roscher, *Lexikon der Mythologie* I sp. 2143.

⁸ Jfr *Annual of The British School at Athens* XXV (1921—1923) p. 303 och fig. 58.

⁹ Jfr Evans, *Mycenaean Tree and Pillar Cult* i *Journal of Hellenic Studies* XXI (1901) p. 156 sqq. De stenar med liknande framställningar, som äro funna på Kreta, äro, såsom skälborrningen av leder m. m. klart visar, sena; de tillhöra utan något som helst tvivel senmykensk tid, den tid då fastlandsinvånarna lagt ön under sig.

FIG. 6. SIGILLSTEN MED TVENNE VILDGETTER FRÅN DENDRÁ. EFTER GIPSAVGJUTNING.

är, så mycket torde vi ha rätt att säga, knutet till argiviskt område och enkanerligen till Mykene. Det har varit den i Mykene regerande furstens och hans familjs vapendjur. En bild av furstens sigill har även placerats som egendoms-tecken på borgen i Mykene, på muren just över porten där var och en som går in måste se det. På precis samma sätt placerade ju den medeltida riddaren sitt vapen över ingången till sin borg.

Tjurens framskjutna plats i den kretensiska kulturen är allom bekant. — I sagan uppträder Zeus i tjurgestalt, då han för bort Europa till Kreta, där hon som bekant blir moder till kung Minos. Och en tjur är enligt sagan fader till Mino-tauros — Minostjuren —, vidundret som är hälften människa och hälften tjur. Tjuren kan helt visst med fog sägas vara en fullgod representant för kung Minos' valde, för Kreta — och den är det också i sagan: den kretensiska tjuren betvingas både av Herakles och Theseus. Det är ett av den i lejonhud klädde Herakles' många storverk: han fångar »den kretensiska tjuren» och för den med till Mykene men släpper den åter lös. Den strövar då in i Attika, där den särskilt uppehåller sig i trakten av Marathon, och

det faller på Theseus' lott att åter betvinga den.

Vi ha alltså å ena sidan den skurna stenen med ett lejon, som river en tjur, å andra sidan ett visst fog för att i lejonet se en symbolisk representant för fastlandet och i tjuren en för Kreta samt sagan om den i lejonhud klädde Herakles, som betvingar den kretensiska tjuren och släpar den med sig till Mykene. Ha vi ej rätt att förbinda sagans ord med den skurna stenens bild? Om vi det ha, så berättar oss denna skurna sten om den väldiga strid, då furstarna kring den argiviska slätten gingo över till Kreta och kämpande som sitt vapendjur lejonet betvingade den kretensiske kungen, Minos — Minostjuren — tjuren.

Om detta nu är riktigt, så måste alla dylika framställningar på skurna stenar — och de äro ej få! — givetvis härstamma från senmykensk tid, från tiden efter de kretensiska palatsens förstöring och den kulturella tyngdpunktens förskjutning till fastlandet. En närmare undersökning av de daterbara fynden ger vid handen, att det också i själva verket förhåller sig så. Vi ha sådana framställningar bl. a. från kammargrav nr 1 i Asine,¹⁰ från kammargrav nr 7 i Argos,¹¹ från en kammargrav i Mykene,¹² från kupolgraven i Menidi,¹³ från kammargrav nr 99 vid Knossos¹⁴ — där tillsammans med en egyptisk skarabé, vars närmaste

¹⁰ Jfr Kungl. Hum. Vetenskapssamfundets i Lund Årsberättelse 1924—1925 pl. XLVIII, 3.

¹¹ Jfr Bulletin de Correspondence Hellénique 1904 p. 389, fig. 31.

¹² Jfr Ephemeris archeologiki 1888 pl. X, 25.

¹³ Jfr Das Kuppelgrab bei Menidi pl. VI, 4.

¹⁴ Jfr Archaeologia LIX (1905) pl. XC, fig. 101.

parallell stammar från Tell-el-Amarna, och med argivisk knapphandtagsskål, alltså i en senmykensk grav, förmodligen hysande en f. d. fastlandsinvånare. Hit höra även ett par stenar från kupolgraven i Vafio.¹⁵ I regel är man nog böjd att efter de förnämsta fynden, de berömda guldbägarna, datera upp denna grav alltför högt. Ett närmare studium av keramiken tycks emellertid ge vid handen, att den bör dateras till omkring 1400 f. Kr., och jag för min del är böjd för att tro, att guldbägarna — liksom bläckfiskbägaren i Dendrá — äro vittnesbörd om den stora plundringen på Kreta och att de vid bytets fördelning fallit på den i Vafiograven jordade furstens lott.

Den tolkning jag gett av framställningen »lejonet som river tjuren» såsom »fastlandets seger över Kreta» kan måhända förefalla alltför djärv och fantastisk. Jag måste tillstå, att jag även själv blev häpen, då jag händelsevis, långt efter det att jag framställt min tolkning, fick se en bild av den medalj danskarna slagit över återtagandet av Fyen från svenskarna år 1659: en elefant, symbol för Danmark hämtad ur furstens vapen, trampar på en orm (Sverige) och krossar med snabeln en bock (G. O. Stenbock, som fört bocken i sitt vapen).¹⁶ — Kommentarer är obehövlig! Fastlandsgrekerna tyckas ha varit ridderligare i sin uppfattning av den besegrade fienden än danskarna!

¹⁵ Jfr *Ephemeris archeologiki* 1889 pl. X, nr 18 och 21.

¹⁶ Jfr Ossbahr, *Mynt och medaljer slagna för främmande makter i anledning av krig mot Sverige* pl. VIII.

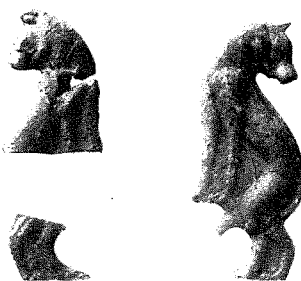

FIG. 7. LEJONINNOR, GLASPASTA FRÅN KUPOLGRAVEN I DENDRÁ.

Men man önskar en parallell, som ligger närmare i tiden. Jag skall anföra en hämtad från ett helt annat område men därför, så vitt jag förstår, dubbelt värdefull, enär den visar oss mentaliteten hos den tidens människor. Jag erinrar om det utomordentligt rika och levande bildspråk, som möter oss hos Homeros. Bilden i språket och bilden på den skurna stenen äro båda produkter av samma livliga fantasi och samma tilbøjlighet till det konkreta, det utgestaltade, som är så karaktäristisk även för senare tidens greker. Skillnaden dem emellan är avhängig av, jag skulle vilja säga, utrymmet. Orden »... som ... så ...» sätta bilden i språket in i ett sammanhang, under det att den på stenen ligger framför oss oförmedlad utan att skvallra om, vad man tänkt före och efter.

Till belysande av det sagda må en av bilderna hos Homeros tjäna, hämtad ur *Odysséen* VI 125 ff. Odysseus har kommit i land på faiakernas ö, naken och vanställd av saltvatten. Uttröttad har han krupit in i buskarna och lagt sig att sova. Han väckes av Nausikaas och hennes tärnors rop, då de kasta boll på stranden. Han överlägger med sig själv, huruvida

FIG. 8. LEJONPORTEN I MYKENE.

han i sitt utblottade tillstånd skall våga sig fram, men nöden driver honom.

Jag citerar Erland Lagerlöfs översättning.

Sagt och ur buskarna kröp den gudomlige hjälten Ulysses;

därpå med seniga handen han strax av den lummiga skogen

bröt sig en lövrik gren för att skylla sin blottade midja;

trädde så fram, som i trotsande kraft ett lejon från bergen,

genomfruset och piskat av regn men med gnistrande ögon,

strövande ute på rov efter oxarnas hjord eller fåren

eller de irrande hjortar i skog, och drivet av hungern

ända till människoboningar fram för att fänaden röva:

så var Ulysses på väg bland flickornas lockiga skara

träda, fast naken han var, ty nöden tvingade honom.

Liknelsen med lejonet är som en medaljong infälld i det stora sammanhanget. »Ett lejon från bergen, genomfruset och piskat av regn men med gnistrande ögon»

— det är en så levande bild att både författare och läsare glömma bort Odysseus, det är lejonet man ser. Precis på samma sätt på den skurna stenen: man glömmer fastlandets och Kretas kamp, det är lejonets och tjurens man ser.

*

Men låt oss taga ett steg vidare på den inslagna vägen! Låt oss betrakta några av Herakles' bragder litet närmare! Han dödar det nemeiska lejonet — Nemea ligger strax norr om Mykene; han dödar den lerneiska hydran — Lerna är beläget vid den Argiviska slättens södra ände; han betvingar det erymanthiska vildsvinet och släpar det med sig till Mykene — Erymanthos är ett berg i norra Arkadien; han fångar den kerynitiska hinden och för den med till Mykene — Keryneia är en stad i Achaia, möjligen också ett berg på gränsen mellan detta landskap och Arkadien; han nedskjuter de stymfaliska fåglarna — Stymfalos ligger i norra Arkadien.

I alla dessa bragder, som tillika med betvingandet av den kretensiska tjuren bilda en enhetlig grupp, är det fråga om undanröjande eller betvingande av ett odjur, som håller till på den argiviska slätten eller i dess närmaste grannskap. Betecknande för samtliga odjur är, att de enligt sagan göra den trakt osäker, i vilken de uppehålla sig, men å andra sidan äro de stundom av en sådan karaktär, att vi ha mycket svårt att tänka oss på vad sätt detta sker och att det verkligen var ett hjältedåd, ett storverk att komma till rätta med dem, exempelvis att betvinga en hind eller nedskjuta några fåglar.

FIG. 9. DETALJ FRÅN LEJONPORTEN I MYKENE.

Om vi nu gå till tolkningen av bragderna i överensstämmelse med vad som ovan anförts, så skulle vi i dem ha rätt att se bildlig omskrivning för utbredningen av Mykenes makt över sina närmaste grannar. Äro ej alla dessa mer eller mindre fantastiska djur som skapta till att vara vapendjur, att ha sin plats i den furstes sigill, som härskat över dessa orter? Och i mykensk tid kunde fursten säkert säga: »l'état c'est moi» — furstens vapendjur var ortens. Se vi oss om i repertoaren av sigillstenar, så återfinna vi dem också snart, även om de, så ofullständigt som utgrävningsarbetet trots allt på de mykenska orterna ännu är, ej äro belagda för just de platser, det är fråga om i Herakles' bragder.

Det har redan varit tal om lejonet som vapendjur. Och vilja vi fasthålla vid det som ovan antytts om vissa familjevapen, så ha vi i överensstämmelse

FIG. 10. SIGILLSTEN, MYKENE.

därmed att antaga, att det varit en furste av den mykenska härskarläkten, som en gång härskat i Nemea och som uppsagt sin mäktige anförvant i Mykene tro och lydnad. Teorien om familjevapendjur styrkes av det mykenska lejonets förekomst på Mideiafurstens sigillstenar från Dendragraven. I sagan höra vi nämligen ideligen om den nära frändskapen mellan furstarna i Argos, Tiryns, Mideia och Mykene, och Atreus och Thyestes skola en gång ha härskat i Mideia — Atreus blev senare kung i Mykene. Herakles själv residerade i Tiryns — hans mor Alkmene stammade från Mideia, hon benämnes »heroinen från Mideia» — men han utförde sina storverk för sin anförvant Eurystheus' räkning, vilken vi ha att tänka oss som storkonung i Mykene — det är dit Herakles släpar alla de betvingade odjuret.

Den lerneiska hydran är oss välbekant i den utgestaltning de klassiska vasmlarna gett den. Men ordet »hydra» in-

FIG. 11. SIGILLSTEN, MYKENE.

nebär från början intet annat än, att det är en vattenorm; har inte möjligen bläckfisken med sin solida kropp och sina långa slingrande armar bidragit till att ge den dess klassiska form? Hos Alkaios är den niöhövdad, hos Simonides blir den femtiöhövdad och Euripides nämner den ormhövdad. Från kupolgraven i Vafio finns det en skuren sten, som återger ett odjur i vassen med bläckfiskliknande kropp, från vilken två armar utgå*.

Vildsvinet förekommer som vapendjur bl. a. på den präktiga handkarneol, som vi påträffade vid drottningens vänstra handled i Dendragraven; har hon ursprungligen tillhört en erymanthisk härskaresläkt? På en av stenarna från Vafio framställes en man i strid med ett vildsvin. — Hinden eller hjorten förekommer mycket ofta på sigillstenar, bl. a. ensam på ej mindre än tre stycken, som vi funnit i Dendrá, en från kupolgravens golv, en från kammargrav nr 2 och en från kammargrav nr 3. På Dendrákungens ena sigillsten ha vi en framställning av ett lejon, som sönderrivit en

* Furtwängler, Antike Gemmen, Erl. till IV, 12: »Zwei Fischerreusen (?); Kanne mit geschwungenem Henkel nad füllende Striche.» Den senare delen av beskrivningen är icke exakt.

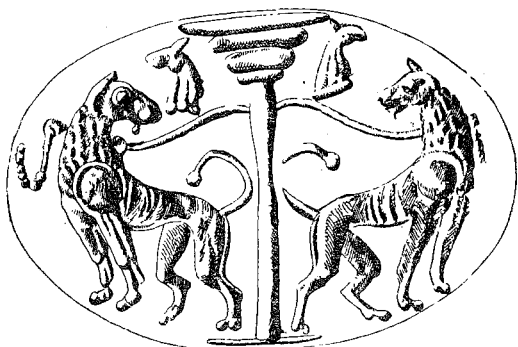

FIG. 12. SIGNETPLATTA FRÅN EN GULDRING.
MYKENE.

hjärt. — De stymfaliska fåglarna hålla enligt sagan till i en sjö vid Stymfalos och måste alltså tänkas som vattenfåglar; vi ha dylika exempelvis på en sigillsten från Vafio.

Det är alltså möjligt att utan svårighet påvisa alla de djur, som Herakles enligt sagan betvingar, såsom vapendjur på mykenska sigillstenar; därigenom vinner den tolkning av Heraklessagan, som antytts, i sannolikhet.

Jag kan ej underlåta att omnämna en utomordentligt vacker parell från Medeltiden.¹⁷ Invid Tarascon — Tartarins berömda stad — fanns en gång en drake, som Maass riktigt påpekar en sumpdrake, representerande den träskiga och osunda trakten nedanför Tarascons borgklippa. Sumpdraken heter där ännu i dag »la Tarasque» och i Tarascons gamla stadssigill förekommer just draken, ibland under borgen. »Der Drache unter der Stadtburg ist das Symbol, das plastische Bild der Sumpfregion, über welcher Schloss

FIG. 13. SIGILLSTEN,
VAFIO.

FIG. 14. SIGILLSTEN,
VAFIO.

und Stadt sich erheben», säger Maass. Detta vidunder förgöres tack vare ingripande av den heliga Martha, Tarascons skyddshelgon, på följande sätt enligt Marthabiografien. Den heliga Martha förklarade, att »för den som tror är ingenting omöjligt», och för att bevisa det drog hon ut till den obetvingliga draken med korset i hand och band sin gördel om drakens hals. Hon uppmanade därefter stadens invånare att komma och hugga odjuret i stycken, vilket de efter mycken tvekan och med stor räddhåga slutligen gjorde. Den heliga Martha framställes understundom stående på den fjättrade draken.

I legenden ha vi draken, framkallad ex analogia av sumpmarken; draken ingår som bild i stadsvapnet; stadens skyddshelgon, den som lagt staden under sig, framställes i legenden fjättrade draken. I Lerna- och Stymfalosepisoderna i Heraklessagan förekomma likaledes djur framkallade av sumpmarken; djuren ingå enligt min uppfattning som bilder i furstarnas och staternas sigill; en segerrik främling, som lagt staterna under sig, framställes i sagan dödande odjuren. — Många andra parallellframställningar skulle kunna anföras, men den återgivna, en av de bästa och klaraste, må vara nog.

¹⁷ Fil. mag. G. Säflund fäste min uppmärksamhet på densamma. Den relateras av E. Maass, Die Griechen in Sydgallien i Österreichische Jahreshfte IX p. 167 sqq., där närmare litteraturanvisningar finnas.

FIG. 15. MEDALJ, SLAGEN ÅR 1659 MED ANLEDNING AV DANSKARNAS ÅTERTAGANDE AV FYEN.

Det förefaller, som om vi skulle kunna konstatera en historisk kärna i Heraklessagan; den historiske Herakles skulle ha utvidgat Mykenes makt över dess forna gränser. Därest man vill pressa sagan, så skulle man till och med kunna säga, att Herakles endast varit fältherre åt en fridsam och krigsoduglig furste, Eurystheus, som suttit hemma i Mykene, medan Herakles för hans räkning gått i fält mot de oroande grannarna. En del städer har Eurystheus' duglige fältherre helt utplånat — Herakles dödar odjuret! —, i andra fall har han överfört invånarna till Mykene — han släpar med sig odjuret dit! En dylik synoikism är i och för sig intet otänkbart; Pausanias berättar, att Argos förstörde bl. a. Tiryns, Mykene och Mideia för att öka sitt eget invånarantal och därigenom förskaffa sig större makt och mera kraft att motstå

FIG. 16. SIGILLSTEN, VAFIO.

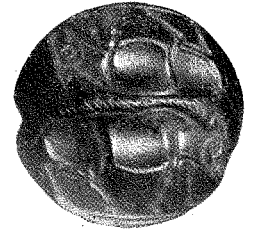

FIG. 17. DROTTNINGENS ARMBANDSKARNEOL. KUPOLGRAVEN I DENDRÁ.

lakedaimonierna.¹⁸ Om en liknande synoikism i Attika skall det senare bli tal.

Jag är naturligtvis fullt medveten om, att Heraklessagan sådan den föreligger i sin utförligaste form, från antiken, ej blott innehåller historia utan också element av helt annat slag, bl. a. ren folksaga. Men jag har velat göra troligt, att det i den döljes en historisk kärna, och om det är riktigt, måste hela detta mångomskrivna sagokomplex ånyo upptagas till grundlig behandling utifrån den antydda synpunkten.

Det har även till följd, att Theseus' bragder ej bli dubletter till Herakles' utan måste betraktas som en analog utformning av ett liknande material. Theseus' strider med vilddjur och rövare kan göra anspråk på samma grad av historisk trovärdighet, som de närmare berörda delarna av Heraklessagan. Vi skulle ha att räkna med ett försök från Athens sida att lägga under sig landet ända bort till Isthmos — strider som återklinga i sagans berättelser om Theseus' kamp med den klubbsvingande Perifetes, med furubojaren Sinis, med vildsvinet från Krommyon, en ort på gränsen mellan Megaris och Korinth, med

¹⁸ Jfr Pausanias VIII 27, 1.

FIG. 18. SIGILLSTEN,
KUPOLGRAVEN I DENDRÁFIG. 19. SIGILLSTEN,
VAFIO.FIG. 20, 21. MYNT, FRAM- OCH BAKSIDA, FRÅN
KITHON, CYPERN.

Skiron, som uppehåller sig i närheten av Megara, med brottaren Kerkyon i Eleusis och med Prokrustes, som höll till därinvid, än vidare med den marathonska tjuren.

Plutarchos, Theseus 10, lämnar den högst intressanta upplysningen, att historieskrivarna från Megara på det bestämdaste förneka, att Skiron var en rövare och våldgärningsman. De påstå, att Theseus dödade honom, då han såsom kung i Athen erövrade Eleusis från Megara. Beträffande Theseus och Skiron ha vi alltså dels en attisk sagoversion, dels en megarisk historisk version.

Numera finns väl knappast någon, som ej ser en återklang av en historisk tilldragelse i Minotaurosagan, sagan om huru Theseus befriade sin stad från den grymma tributen av sju ynglingar och sju jungfrur, som vart nionde år bragtes kung Minos för Minotauros' räkning, han som höll till inne i Labyrinten i Knossos på Kreta. Det är en sagoomskrivning av Athens frigörelse från Kretas överhöghet och avskuddandet av tributplikten. Evans' grävningar i Knossos ha i detta fall visat, att sagans fingervisning är riktig, liksom Schliemanns grävningar i Troja och Mykene bevisat, att det homeriska epos ej är ren fantasiskapelse.

I vissa andra moment i Theseussagan har man också redan länge velat se en utformning i saga av en historisk kärna,

nämligen Attikas enande under Athen. Det gäller framför allt berättelsen om, huru Theseus besegrar Pallas' femtio söner, som ville frånrycka honom Athen, då han efter Aigeus' tragiska död blivit kung där. Historien om Attikas ening under Theseus är även bevarad i attisk folktradition utan sagoutsmyckning. Så berättar Thukydidens i den s. k. »arkeologien», att Theseus, då han blev kung, förmådde Attikas tolv tidigare existerande städer och stater att sammansluta sig till en stat med Athen som gemensamt överhuvud. »Athenarna», säger han, »föranstalta alltifrån den tiden en fest till gudinnans ära på statens bekostnad till äminnelse av synoikismen.»¹⁹

Det attiska materialet, grupperat kring Theseus' namn, är särskilt lärorikt, enär man där har så att säga en dubbelredaktion, dels den historiska traditionen, bäst representerad hos Thukydidens i »arkeologien», dels ock det historiska stoffet höljt i sagans trolldom, som förvandlar städer och stater till jättar, rövare och vilddjur. Just denna dubbelredaktion stöder vår tolkning av Heraklessagan.

I och för sig är det ej egendomligare, att det finnes en historisk kärna i Heraklessagan än att det finnes en sådan i Alexandersagan. Om vi ej kände den historiske Alexander, skulle det sanner-

¹⁹ Thukydidens II 15.

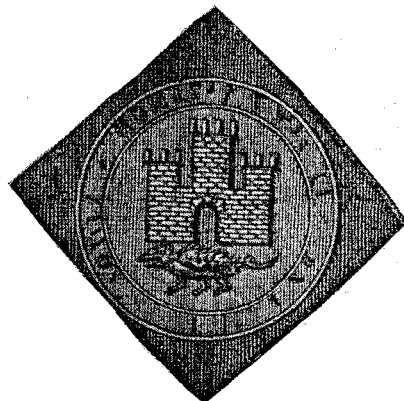
FIG. 22. MYNT FRÅN
CILICIEN.FIG. 23. MYNT FRÅN
MACEDONIEN.

FIG. 24. TARASCENS STADSSIGILL, FRANKRIKE.

ligen ej vara lättare att ur denna saga framleta den historiska kärnan. Det må också erinras om, att i de germanska hjältesagorna, exempelvis Niebelungenlied eller sagan om Didrik av Bern, vidare i Rolandssagan, i de ryska bylinorna o. s. v. döljer sig historiskt stoff, ännu fullt gripbart trots alla omformningar och poetiska utsmyckningar.²⁰ Vi ha apriori att vänta precis detsamma av Heraklessagan.

Utrymmet medger ej, att vi ytterligare utsträcka våra strövtåg i den grekiska sagovärlden på jakt efter vilddjur; blott i förbigående ett ord om den kalydoniska vildsvinsjakten. Hjältar samlas från när och fjärran — liksom till Troja — för att betvinga Kalydon, vars furste haft vildsvinet i sitt sigill; det har varit stadens vapendjur.

Myntstämpeln är ursprungligen identisk med sigillet²¹ och mynttecken i Athen, på Samos, i Syrakusa, Delfi o. s. v. förekomma även som vanliga egendoms-tecken, framför allt på rörlig egendom såsom slavar, boskap, hästar och dylikt.²²

²⁰ Jfr t. ex. Symons i Pauls Grundriss III p. 689 sqq.

²¹ Jfr Furtwängler, Antike Gemmen Textb. I p. 79. Han betonar, att »die Siegelbilder jener Epoche (7:de—6:te årh.) die genauen Gegenstücke der Münzbilder sind: hier hat der Staat und sein Vertreter, dort der Einzelne sich ein Bild als Siegel gewählt».

²² Jfr Laum, Heiliges Geld p. 141.

Med djuret på sigillstenen sammanhänger dess användning i senare tid som egendoms- och mynttecken. En genomgång av de äldsta myntmärkena visar ofta en alldeles förbluffande likhet med även mykenska gemmer.

Milet, där utan tvivel mynt präglats i 7:de årh. f. Kr., har ofta i sin äldsta prägling lejon och tjur — man har ansett att detta skulle gå tillbaka på ett gammalorientaliskt schema.²³ Den som godtar framställningen här ovan, är nog böjd för att i stället med mig tänka på en kolonisering i mykensk tid av Milet just utifrån Mykene eller i varje händelse utifrån den argiviska slätten. Arkeologiska fakta ge också vid handen, att Milet är en fullkomligt säker senmykensk koloni på Mindre Asiens kust. Vid utgrävningarna har Wiegand funnit husrester med mycket talrika senmykenska skärvor under Athenatemplet och i dess närhet vid stora hamnen. På ett annat

²³ Jfr Laum, o. c. p. 148: »Stier und Löwe auf den frühesten Münzen von Milet gehen offenbar auf das altorientalische Schema des Stier-Löwenkampfes zurück.»

ställe har han påträffat en mykensk nekropol med mest fyrkantiga kammargravar med talrika senmykenska vaser och med karaktäristiska, uppåt avsmalnande dromoi.²⁴ Här är det alltså uteslutet att tala om mykensk import av vaser, och jag menar, att myntbilden — egendomsmärket — stadssigillet — furstesigillet, lejonet och tjuren, ger en antydning om denna kolonis ursprung. På samma sätt ha många kolonier i senare tid just genom att i sitt myntmärke upptaga moderstadens myntbild i något förändrat skick eller åtminstone någon detalj ur densamma antytt sitt ursprung.

Samma framställning, lejonet som river tjuren, förekommer även som myntmärke på några av de äldsta mynten från Cilicien.²⁵ I annat sammanhang har redan framhållits, att just sydöstra delen av det grekiska kulturområdet, Cypern och Mindre Asien, har en gemensam ålderdomlig Heraklestyp klädd i lejonhud, och myntbilder ge vid handen, att man här faktiskt ännu i femte årh. f. Kr. hade fullt klart för sig, att ett lejon i strid med ett djur — hind, tjur eller vildsvin — syftade på Herakles' stordåd. Från Kition på Cypern finnas silvermynt slagna av Baalmelek (450—420 f. Kr.) med

²⁴ Jfr Abhandlung der Berliner Akademie 1908 p. 7 sqq.

²⁵ Jfr Usener. De Iliadis carmine quodam phocaico, progr. Bonn 1875 p. 45 och pl. fig. 2. Även Akanthos i Makedonien har samma myntbild; jfr Usener, ib. p. 46 och fig. 9. Herodotos berättar VII 125 sq., att Xerxes' kameler blevo angripna av lejon, då hans här tågade från Akanthos till Therme, och han konstaterar i detta sammanhang, att dessa nordliga trakter vamlade av lejon och vilda tjurar med väldiga horn. Detta påstående har med en viss rätt betvivlats, och det förefaller mycket antagligt, att Herodotos' ord böra uppfattas som en aitiologisk förklaring av myntbilden.

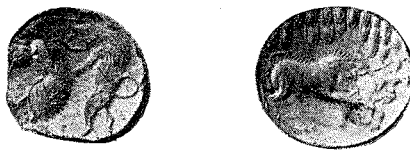

FIG. 25, 26. SIGILLSTENAR, VAFIO.

Herakles klädd i lejonhud och med klubba och båge på ena sidan, med ett lejon på ryggen av en hjort på den andra.²⁶ Dessa båda framställningar måste, såsom redan Usener framhållit, tolkas samman, men jag för min del kan ej godtaga den tolkning han ger: Herakles skulle bringa den av lejonet ansatta hjorten hjälp och döda lejonet²⁷ — en sagoversion som ingenstädes kan styrkas varken i ord eller bild. För mig står det klart, att den i lejonhud klädde Herakles på ena sidan bör identifieras med lejonet, som betvingar hjorten på den andra. Vi ha alltså en framställning av Herakles betvingande den kerynitiska hinden. Precis samma framställning finnes även på mynt från Tarsos i Cicilien; på andra mynt från samma stad förekommer Herakles med klubban hållande ett lejon vid bakfoten.²⁸ Under sådana förhållanden har man utan tvivel också rätt att tolka myntbilder med ett lejon i strid med ett vildsvin som hän-syftning på Herakles' kamp med det erymanthiska vildsvinet.²⁹

Även djuren i myntstämplarna ha alltså enligt min mening ursprungligen ej

²⁶ Jfr Usener, ib. p. 45 och fig. 1.

²⁷ Jfr Usener, ib. p. 26: »immo coniuncta anticae et posticae signa quasi unam repraesentant scaenam, Herculem opem ceruo oppresso ferentem feramque profligaturum.»

²⁸ Jfr Usener, ib. p. 45 och fig. 3 och 6 samt Head, Historia numorum p. 612.

²⁹ Jfr Usener, ib. p. 46 och fig. 5 och 10.

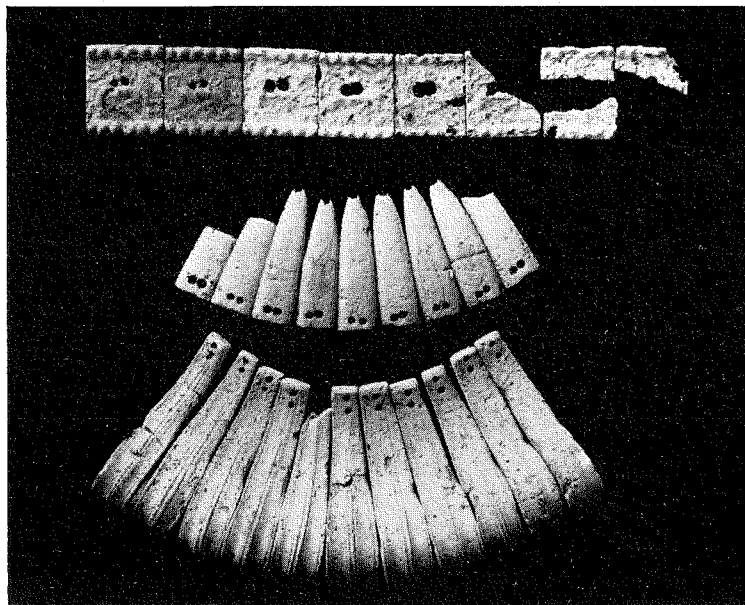

FIG. 27. IJÄLMPRYDNADER AV GLAS. KUPOLGRAVEN I DENDRÁ.

valts godtyckligt utan härstamma i direkt nedstigande led från de mykenska furstarnas vapendjur; det gäller vargen och delfinen i Argos, sköldpaddan på Ägina,³⁰ ugglan i Athen, duvan i Sikyon o. s. v.

Den här antyddä tolkningen av framställningen på gemmer och mynt samt av sagor passar fullkomligt i stycke både med primitiv uppfattning och med senare grekiskt föreställningssätt. Att bild och liknelse höra med till primitivt föreställningssätt belyses bäst av magin — hela den s. k. homöopatiska magin beror av dem. För Solon är offentlig nöd ett blodigt rovdjur, en varg, som hoppar över

³⁰ Jag erinrar om den roll sköldpaddan spelar i Theseussagan i episoden med Skiron; han störtar sina offer i havet, där de bli uppätta av en sköldpadda — själv blev han dess sista byte.

även en hög inhägnad och griper människorna, om de ock tagit sin tillflykt till hyddans innersta vrå.³¹ Och hela djurfabeln bottnar ju i precis samma föreställningssätt liksom den rena allegoriska diktningen överhuvud. Bunden av den konkreta bilden på framställningen har man tidigare stannat på halva vägen, man har ej vågat ge den allegoriska tolkningen.

* * *

Om vi nu ha rätt att tolka framställningarna på vissa sigillstenar symboliskt och i samband därmed kunna uppvisa att sagoomklädnaden av ett historiskt stoff går upp i mykensk tid, så ha vi givetvis också rätt att i de framställningar, som återge en scen, som tvångsfritt kan anpassas på i mykensk tid utformad

³¹ Jfr Solon fragm. 13 v. 27 sqq.

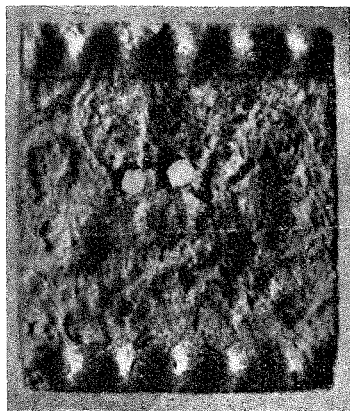

FIG. 28. EUROPA PÅ TJUREN. GLASRELIEF, FÖRSTORAD, DENDRÁ.

FIG. 29. EUROPA PÅ TJUREN. METOP FRÅN TEMPEL I SELINUS.

myt eller saga, se direkta illustrationer. Det finns ett par sådana verkliga illustrationer till Heraklessagan på ett par av Vafioeggarna.³² Den ena visar oss en beväpnad man med en stor åttformig sköld i strid med ett lejon — Herakles och det nemeiska lejonet³³ — den andra en med spjut beväpnad man i strid med ett förhållandevis alltför stort vildsvin — Herakles och det erymanthiska vildsvinet³⁴.

I Dendra påträffade vi några glaspastor med framställningar, som förtjäna uppmärksamhet i detta sammanhang. Samtliga små plattor tillhörande en zon på en prakthjalm uppvisa ett djur i rörelse mot höger, och på dess rygg sitter en kvinna med båda benen på en sida. Framställningens komposition erinrar

osökt om senare av Europa på tjuren, framför allt om den på en arkaisk metop från ett av de äldre templen i Selinus. Sagan berättar, att Europa var dotter till den fenikiske kungen Agenor. Zeus, som ägde ett av kvinnlig fägring lättrott hjärta, fick se henne, då hon med sina leksysterar plockade blommor vid stranden. I skepnad av en tjur nalkades han flickorna. Europa var den enda, som vågade smeka det vackra djuret. Till slut satte hon sig upp på dess rygg, men då satte tjuren av i fursprång, störtade sig i havet och förde bort prinsessan till Kreta. Europa blev här moder till bl. a. sagokungen Minos. — Att den klassiska myten innehåller minoiskt sagostoff förefaller otvivelaktigt; redan Zeus' uppenbarelseform, tjurgestalten, ställer sagan in i kretensisk miljö. Efter det som ovan antytts, är det ingalunda ägnat att förvåna, om vi här på glaspastorna från Dendra ha en illustration från mykensk tid till Europasagan.

³² Jfr *Ephemeris archeologiki* 1889 pl. X 7 och 15.

³³ Jfr även *Furtwängler, Antike Gemmen* pl. II nr 14.

³⁴ Jfr även *Furtwängler, ib.* pl. II nr 12.

FIG. 30. BELLEROFON OCH CHIMÄ-
RAN. GLASRELIEF. DENDRÁ.

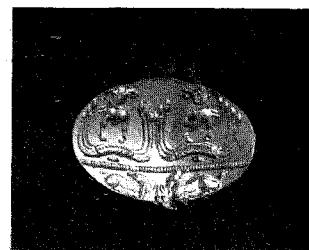
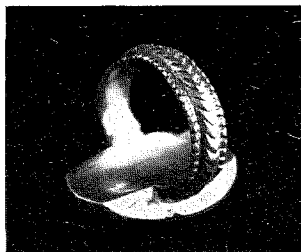

FIG. 31, 32. GULDRING. KUPOLGRAVEN I DENDRÁ.

En annan myt, som likaledes otvivelaktigt hör hemma i kretisk-mykensk miljö, är Io-myten. Io är enligt sagan dotter till Inachos, kungen i Argos — samma namn bär i klassisk tid den lilla argiviska slättens största flod. Hon är skön, och Zeus kan ej tygla sin åtrå. Han förvandlar henne till en ko, och själv närmar han sig åter i tjurgestalt. Den svartsjuka Hera låter bevaka Io genom den hundrögde jätten Argos, som Zeus dock låter döda genom Hermes. Io blir emellertid ej därmed fri, utan Hera sänder en broms, som jagar henne jorden runt, tills hon äntligen i Egypten befrias från sin kogestalt. — Här möter åter en förtäckt erinring om förbindelserna mellan Kreta och den argiviska slätten, representerande ett äldre skede än Heraklesepisoden, närmare bestämt den tid, då Kreta och »tjuren» ännu voro herrar vid Egeiska havets kuster och där kunde tillåta sig vad de ville.

En annan i sagan antydd förbindelse mellan Argolis och Egypten är historiskt styrkt. Omkring 1190 f. Kr. slår Ramses III tillbaka ett anfall av peleset (filistéer) och danauna (danaer, Homeros' danaoi). Dessa danaer höra helt visst ursprungligen hemma i Argolis; till

Argos knyter sagan deras eponymer Danae och Danaos — och Danaos' broder, med vilken han enligt sagan ligger i fejd, heter Aigyptos.

Det förefaller åtminstone mig mycket egendomligt, att en grek skulle ha givit en son namnet Aigyptos och jag skulle vilja förklara sagans »broder» ej som köttslig broder utan på ett annat sätt. Man vet nu bl. a. ur babyloniska och hetitiska urkunder från senare hälften av andra årtusendet f. Kr. att tituleringen »min broder» användes storkungarna emellan och innebar ett erkännande, att de voro jämbördiga och deras riken lika betydande. En hetiterkung nämner även en acheisk furste »min broder»³⁵. Det är bröder av det slaget som danaerkungen, Danaos, och egypterkungen Aigyptos, varit och fiendskap dem emellan är, som redan antytts, historiskt betygd genom egyptiska inskrifter.

Från kungagraven i Dendra stamma också andra plattor av glaspasta med figurframställningar, bl. a. en förmodligen med en man, som tycks rygga tillbaka för

³⁵ Jfr E. Forrer, Vorhomerische Griechen in den Keilschrifttexten von Boghazköi i Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft März 1924 nr 63 p. 10 sqq.

en chimära, ett eldspyende lejon med ett gethuvud, som växer upp ur ryggen, och med en lång ormliknande svans. Redan Homeros känner Bellerofonsagan (Il. VI 155 sqq.). Bellerofon stammar från Efyra i närheten av Korinth — chimäran förekommer senare som myntbild på sikyoniska mynt — och hade som gäst kommit till kung Proitos i Argos. Dennes maka, den sköna Anteia, upptändes av kärlek till den strålande unge Bellerofon, men då den rättsinnige hjälten motstod alla hennes förförelsekonster, anklagade hon honom hos sin make:

»Proitos, bered dig att dö, eller också Bellerofon döda,

som ville tvinga till älskog med sig din tuktiga maka!»

Folksagemotivet: Josef och Potifars hustru! Proitos vredgades på Bellerofon, men då han ej ville döda sin gäst, sände han honom till sin svärfader i Lykien »med försåtliga tecken, vilka han skrev mot Bellerofons liv på ett plån, som han hopvek». När Bellerofon slutligen framlämnade detta, sökte den lykiske kungen röja honom ur vägen, i det han bjöd honom förgöra chimäran:

Ej var av människors ätt, men av gudarne kommet det odjur,

framtill ett lejon och baktill en orm
och på mitten en vildget,

flåsande ut en förtärande eld ur det
hiskliga gapet.

Det är ett av de Homerställen, som på grund av de omtalade »försåtliga tecknen» vållat Homerkritiken mycket huvudbry förr i tiden, innan man kände den kretensiska skriften. Vad nu själva chi-

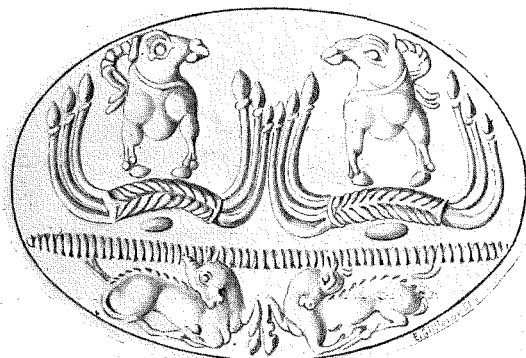

FIG. 33. TECKNING AV FRAMSTÄLLNINGEN Å FIG. 32; AV GILLIERON FILLS.

märan beträffar, så är hon numera mycket lätt att komma till rätta med: hon hör hemma i den mycket stora grupp av fabelväsen, som också är företrädd på ett av Dendráfynden, nämligen på guldringen från prinsessans schakt, av tvenne blandväsen — vildget, kvinna och ko. De bästa representanterna, och de flesta, förekomma på sigillen från Zakró. Dessa monstruösa figurer äro i regel sammansatta av element hämtade från tre varelser, t. ex. tjur, fågel, lejon eller get, fågel, människa. Även den klassiska sfinxen — kvinna, fågel, lejon — hör hit. Den finns i åtskilliga upplagor redan från mykensk tid, i elfenben och glas från Mykene Spata, Menidi o. s. v., ja även målad på en senmykensk vas från Enkomi på Cypern. Det finns också en grupp blandväsen av element från två varelser: hit hör Minotauros (mänska, tjur), Kekrops (mänska, orm), gripen (fågel, lejon), kentauren (mänska, häst)³⁷ o. s. v. Mer än ett av de blandväsen, till vilka man

³⁶ Belagd från senmykensk tid på Cypern (Kameiros).

FIG. 34—37. SIGILLAVTRYCK. ZAKRÓ.

förr sökt de närmaste förebilderna i den fjärran Orienten eller i Egypten, har omedelbara förelöpare i kretisk och mykensk kulturvärld — de kräva att bli insatta i sitt nya sammanhang.

Jag har här måst inskränka mig till att blott i allra största korthet beröra några få sagor och myter uppvisande enligt mitt förmenande otvetydiga drag, som peka tillbaka på minoiskt och my-

kenskt ursprung. Hela sagomaterialet kräver emellertid nu ny genomarbetning. De resultat, till vilka jag tror mig ha kommit vad beträffar tiden för vissa grekiska sagors tillblivelse, står i allra bästa samklang med vad vi numera veta om de grekiska gudarnas tillkomst tack vare Martin Nilssons arbete om den minoisk-mykenska religionen och dess fortlevande i den grekiska.

S M Ä R R E M E D D E L A N D E N

MINNESKRANSAR OCH »TAVLOR» AV LOUISE HAGBERG.

Att med kransar och levande blommor smycka den dödes kista är senare tiders sed. Möjligen kunde en girland av blommor, buxbom, lingonris eller annat sättas runt om kistlocket, eller i rankor fästas uppå det samma. »Jag visste om inga kransar förr, kistan var bara som den var», sade för en del år sedan på tal härom en gammal man uppe i Leksand. Först vid förra seklets slut var det, som dylika kransar kommo i bruk hos allmogen, exempelvis i Torpa i Östergötland på 1890-talet. Fästades någon gång en krans av levande eller konstgjorda blommor på en kista, var det då vanligen på ett barns. På 1880-talet var det en gång en yngling i Tving i Blekinge, vilken hade dött. Han hade en fästmö, som tjänade i staden, och när hon kom hem till begravningen, hade hon med sig en krans av konstgjorda blommor, som hon hade köpt, och vilken väckte allmän förvåning. Det var så märkvärdigt, tyckte man, att se en krans på en fullvuxen persons kista.¹ De blevo emellertid allt mer och mer vanliga och brukade efter begravningen läggas på gravkullen, fastän länge var det något övermåttan ståtligt

med en krans. »Nog har mor blivit hedrad alltid», yttrade vid en utsjungning i en Gagnefsby för en femton år tillbaka den dödas dotter, i det hon pekade på ett par kransar av levande blommor, vilka lågo på den gamla moderns kista. Till en början användes ofta hemmagjorda kransar av lingonris, mjölonris, stensöta eller murgröna m. m., vilka beställdes hos någon gumma, som brukade iordningställa sådana.

Av tämligen sent datum äro även de på landsbygden så allmänt brukliga plåt-, metall- eller pärlkransarna — vanligen svarta för äldre och vita eller kulörta för barn. Pärlkransarna äro sammansatta av glaspärlor med en bild av metall eller porslin i mitten, vanligen föreställande Kristus eller en ängel. Dessa kransar fästas i sorgehuset på kistlocket och följa med till kyrkogården men avtagas, innan kistan sänkes ned i graven, för att sedan läggas på gravkullen. Man kan ibland på kyrkogårdarna få se mängder av dylika kransar. Så iakttogos år 1923 på en enda grav å en småländsk kyrkogård ej mindre än 21 stycken.² Ursprungligen kommo de från de närmast sörjande,

¹ Meddelat av amanuensen S. Svensson, Stockholm.

² Meddelat av ingenjör A. Friberg, Jönköping.

men numera skänkas de i stort antal även av släktingar och vänner. Alltid lämnas kransarna dock ej kvar på graven utan tagas ofta med hem för att så vid nästa kyrkresa eller vid någon större högtid åter läggas ut på graven, och föras de så fram och tillbaka. Är det någon särskilt »grann» pärlkrans händer det, att den sättes inom glas och ram för att såsom prydnad hänga på stugväggen. Eller ock förvaras de vid kyrkogården — såsom skett i Gillberga i Värmland — i ett bredvid kyrkan liggande kapell, för att vid vissa högtidsdagar läggas ut på graven. För endast några få år tillbaka funnos i detta kapell en mängd kransar, som voro en 40—50 år gamla.³

Ofta tagas även kransar av plåt eller levande blommor med hem för att sättas upp som ett minne efter den avlidne. Vanligen få de sitta där, till dess de vissna eller rosta sönder. Ända till en femtio år om ej mer kunna, enligt vad som berättas från Bohuslän och Gästrikland, dylika kransar så behållas.

Äldre har emellertid det bruket varit att pryda den dödes kista med en krans av pappersblommor, eterneller eller gröna blad iordningställd av någon i konsten förfaren kvinna och ofta uppfästade på ett textat papper. De gjordes större för äldre och mindre för barn, mest lades de å barnkistor. »Till barn», skriver år 1880 den gamle byskomakaren i Högsby (Småland) Jonas Stolt, »pryddes kistan med gröna kransar likasom ännu sker.»⁴ Dy-

lika kransar följde i allmänhet icke med i graven eller lämnades att ligga kvar på densamma utan togos med hem och hängdes upp i klädkammaren, sommarkammaren eller något bättre rum, ofta det som tjänstgjort som likrum. Alltid var det ej heller som gravskriften lades på kistan, utan sattes den begravningsdagen upp på väggen i gravölskammaren, där den fick sitta en åtta dagar, varefter den togs ned och gömdes undan (Bohuslän). I Eda (Värmland) hängdes lik- eller dödstavlan upp på en sidenduk å ena långväggen ovanför den där stående soffan i vilken de närmast sörjande skulle ha sin plats under gravölet.⁵ I Dalsland, där den å vit lärft broderade dödsskriften hängdes på framväggen i likrummet för att sedermera placeras över den avlidnas sängplats, plögade vanligen den av lingonris och enriskvistar bestående inramningen att förnyas på den bortgångnas årsdag. I Skaffö (Bohuslän) tändes alltid vid julen ett ljus under tavlan.⁶ Ju mer man ville hedra den döde ju längre hade man tavlan hängande framme.

Mycket vanligt var, att kransarna hängdes upp i kyrkans tornrum, vapenhus eller sakristia. Eller fingo de sin plats på väggarna inne i själva kyrkan i likhet med de högre klassernas praktfulla epitafier eller minnestavlor, som plögade sättas upp till minne av personer i mera framskjuten ställning, vilka inom kyrkan fått sitt sista vilorum. »Kyrkan är», skrives det år 1810 om Fröderöds kyrka i Småland, »prydd med många epi-

³ Meddelat av fru Gertrud Viotti f. Mörner, Uppsala.

⁴ Byskomakaren Jonas Stolts Minnen. Från 1820-talet. Utg. av Nordiska museet. Stockholm 1892.

⁵ Meddelat av prostinnan Astrid Berglund, Eda.

⁶ Nordiska museets arkiv. Fru Anna Arvids-son.

tafier och bilder, att förtiga de kransar, med vilka allmogen i senare åren vid ungt folks begravning börjat kläda väg-garna». ⁷ Under årens lopp samlade sig i kyrkorna många sådana kransar. På 1830-talet voro sålunda de gamla värend-ska kyrkorna invändigt nästan full-klädda med av gröna blad bestående »barnkransar» vilka legat på små barn-kistor. ⁸ »Barnkransarna» eller »minnes-tavlorna» utgjordes dels av kransar och dels av kronor, uppfästade på ett pappers-ark med den avlidnes namn och ålder samt någon lämplig gravskrift, bestående av ett bibelspråk, en psalmvers eller annat jämte några dödens symboler. Kran-sar användes vanligen för gossar och kronor för flickor. Ställningen brukade göras av ståltråd och kläddes med upp-krusat papper, tyll, pappersblommor, sil-verglitter m. m. Någon gång gjordes kransar och kronor av myrten eller bux-bom. Var det både krans och krona, låg kronan på kistlocket vid huvudet och kransen nedtill vid fötterna. De följde då med i graven (Blekinge). ⁹

När Bäckaby församling i Småland år 1899 fick ny kyrka, och den gamla flyt-tades till Jönköpings friluftsmuseum, till-varatogs en mängd i den upphängda min-neskransar och kronor. Samtliga voro från 1800-talet och det yngsta årtalet var 1895. ¹⁰ Endast ett fåtal ha minnesskrif-ten, på vilken de ursprungligen suttit

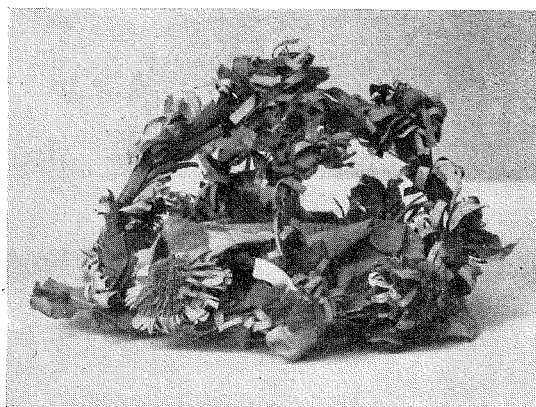

FIG. 1. KRONA AV BROKIGA PAPPERSREMSOR. BÄCK-
KABY KYRKA, SMÅLAND. NORD. MUS. UR FATABUREN.

uppfästade, i behåll. Av dem, som nu be-finna sig i Nordiska museet, framgår emellertid, att de uppsatts för mycket späda barn. Tio utgöras av kransar och elva av kronor. Av kransarna angivas tvänne vara för gossar och en för en flicka samt av kronorna fyra för flickor. Å den till flickkransen hörande skriften läses: »Späda Flickan Anna Greta, dot-ter till Magnus Johansson och Lina Stina Pålsdotter i Säby. Föddes Döptes och Dog i Säby den 29 October 1841. Dess tid war 7 timar. Hwärt jag går veten I. Joh. 4.4». Vidare å de tvänne andra kransarna: »Andes Swenson från Sands-berg är född Den 2 Desamber År 1853 Döde Den 6 Juli 1854 Lofwer Gud Jag hamnen hunnit Ser på mig en liten tid Har jag möda haft och strid Och stor hugnad har jag funnit Gråt ej efterblifne vän Gud förenar oss igen» och »Späda gossen Carl Wilhelm yngsta sonen hos Hemmanseg. Nils Peter Johansson och dess K. Hustru Lisa Christina Johnsdr, i Södra Gudmundsås född den — Juni 1864 dödde den 1 Sept. 1865 eller 3 dagar

⁷ B. Hallenberg och H. M. Åman: Försök till en oeconomisk Beskrifning öfwer Fröderyds Socken i Jönköpings Län. Lund 1810. Del. I s. 7.

⁸ G. O. Hyltén-Cavallius: Wärend och Wir-darne. Stockholm. 1863—68, II, S. LI, LII.

⁹ Meddelat av amanuensen S. Svensson, Stockholm.

¹⁰ Meddelat av ingenjör A. Friberg, Jönköping.

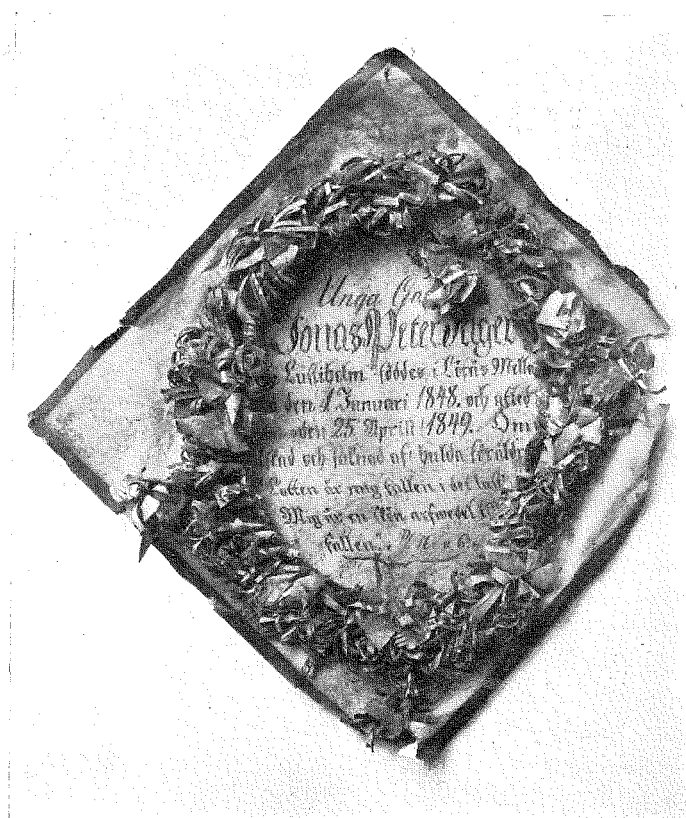

FIG. 2. MINNESTAVLA, PAPPER MED KRANS AV BROKIGA PAPPERREMSOR. BÄCKABY KYRKA, SMÅLAND. NORDISKA MUSEET.

efter sin Broder följande honom i samma Graf och följdes i himme(lens) Rolighet Ömt sörjd och saknad af hulda föräldrar».

»Minneskransarna», minnesskrifterna, »minnestavlorna», »lik-» eller »sorgebrev», vilka ibland voro inramade, fingo ofta sin plats i kyrkan framför sorgebänken (Skåne), såsom i nischen till det kyrkfönster, som var närmast den bänk eller kyrkstol, där det döda barnets moder brukade ha sin plats (Blekinge).¹¹

¹¹ C. O. Thomsen: »Anteckningar om Listerby sn. i 'Blekinge Bygder'.» Karlskrona 1923, S. 166.

Texten hade ofta författats av klockaren eller skolläraren i församlingen. Inskrifterna å tavlorna, fig. 3 och fig. 4, från Östra Vemmenhøgs socken i Skåne, ha sålunda till författare: klockaren Lars Broman och skolläraren Pehr Jönsson och lyda: »Minne af Flickan Mätta Pers Dotter född i Räfgraf den 1:sta Mars 1852. Död darsammastädes dagen efter samma år. Sörjd och saknad av föräldrar och många vänner.

Säll du som fann din graf förrn ären
Lik späda blomman som föll af om våren
Du i det stilla Gick ner du lilla

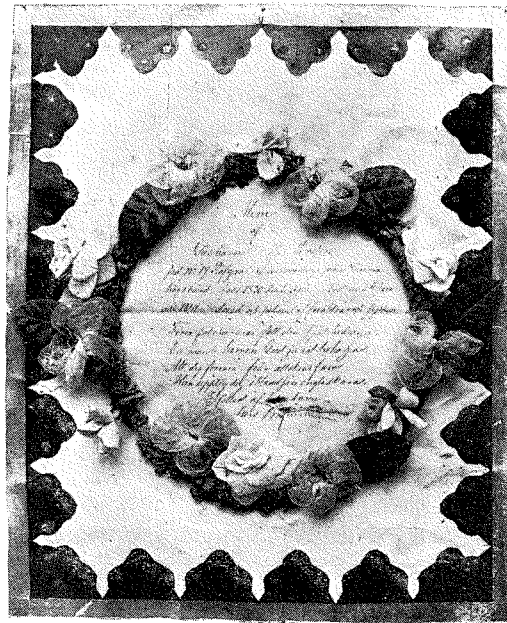
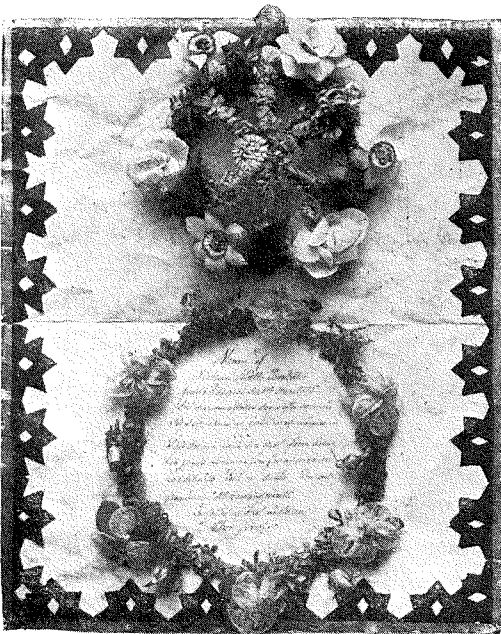

FIG. 3, 4. TAVLOR, Ö. VEMMENHÖGS SOCKEN, SKÅNE. NORDISKA MUSEET.

Förrn ondskan hunnit ditt förstånd för-
villa.»

samt »Minne af Gåsebarnet Pål Persson på nr. 19 Räfgraf Ö. Wemmenhøgs socken Wemmenhøgs härad född 1830 den 5 april Död den 5:te Januari 1841. Sörjd och saknad af föräldrar och syskon. Förrn falska läror fått din själ bedraga Du månde Herren Gud så väl behaga Att dig förvara från allsköns fara Han upp-
tog dig ibland sin englaskara».

Enligt en uppgift från Järrestad, Skåne, var det »guden Oden som skänkte kransen» av pappersblommor.¹² I Albo härad, Skåne, brukade gudmor och gudfar låta rita dylika minnestavlor över sina döda gudbarn och skänka dem till föräldrarna.

¹² Lisa Andersson i Aftonbladets halvveckouppplaga 14. 4. 1920.

»Kronan», som det hette i Kålland, Västergötland, och vilken begravningsdagen låg på kistan, bestod av en krans av konstgjorda blommor, granna band, glaspärlor, en spegelbit o. s. v. uppfäst på ett textat pappersark med barnets namn, födelse- och dödsdag jämte en passande psalmvers. Under jordafärden bars den av en yngling och upphängdes sedan på kvinnosidans vägg i kyrkan.¹³ Men, såsom förut nämnts, blevo med tiden kyrkorna så fullsatta med dylika minneskransar och åminnelsetavlor, att man klagade över att de vanpryde kyrkans inre, och det ivrades för att helgedomen måtte från dem befrias. Sålunda beslöts å en sockenstämma i en småländsk för-

¹³ P. A. Säve i avgiven berättelse år 1863. Antikvarisk tidskrift för Sverige, Utg. av K. Vitterh. Hist. o. Antiqv. Akad. D. III Sthlm. 1870—73, S. 148.

samling vid 1800-talets början, att vid barns dödliga frånfälle inga pappersprydnader finge å kyrkoväggen upphängas, utan uppdrogs åt klockaren, att om sådant likväl skedde, skulle dessa »fåfångans tomma minnesmärken» genast borttagas.¹⁴ Bruket därav synes även tämligen allmänt hava upphört fram på 1800-talet, i Raflunda t. ex. fortlevde det till 1861, i Albo fram på 1860-talet och i Löderup till 1861—62 (Skåne), mången gång beroende därpå, att det skulle bli ny kyrka eller den gamla skulle ombyggas. Mångenstädes ha de dock fått hänga kvar intill våra dagar, såsom inne i Bokenäs kyrka, Bohuslän, där massor av minneskransar iakttogos sommaren år 1927.¹⁵ Vid invigning av Vinbergs gamla kyrka i Halland anträffades uppe på vinden ett antal av 14 stycken från åren 1821—1848.¹⁶

Bruket med minneskransar eller gravskriffter, som i Danmark ej synes ha förekommit i samma utsträckning, har däremot i Tyskland, där de även pläгат att upphängas i kyrkan, varit ganska allmän. Från England anföres även en liknande sed. Där brukades i likföljet efter en avliden ung flicka en krona av vita rosor bäras framför kistan och sedan upphängas i kyrkan.¹⁷ Detta senare sammanfaller emellertid än närmare än vad bruket varit med minneskransarna med det att vid svepningen av en avliden ung flicka smycka henne såsom brud.

¹⁴ Från flydda tider i Kalmar län. Kulturbilder från 1800-talets början. Västerviks tidn. 26. 11. 1919.

¹⁵ Nordiska museets arkiv. Fru Anna Arvidsson, Uppsala.

¹⁶ Nu i Nordiska museet.

¹⁷ Washington Irving. The Sketch Book. Rural Funerals. Leipzig 1843.

Förutom ovannämnda minneskransar och gravskriffter har det även brukats att i kyrkan upphänga plåtar av bleck, som suttit fästade på likkistorna. Så har t. ex. skett i Hjertlanda kyrka, Småland, där i vapenhuset en del »bleckplåtar» ännu förvaras, vilka, enligt vad kyrkoherde R. Sandblom därstädes av en gammal man i socknen erfarit, ursprungligen hava suttit på likkistorna vid själva begravningen på samma sätt som man numera fäster kransar och blommor. Innan kistan sänktes ned i graven avtogs emellertid plåten och upphängdes sedermera i kyrkan å muren mitt för den bänk, i vilken den avlidne i livstiden haft sin plats vid kyrkbesöken, alltså för männen på manssidan och för kvinnorna på kvinnosidan. Detta bruk angives emellertid såsom yngre än seden att upphänga papperskransarna och kronorna. Samtliga tjugu i Hjertlanda befintliga plåtar förskrivna sig från tiden 1829—1865, de flesta från 1850-talet och utgöra minnen efter: en icke månadsgammal gosse, en nioårig »yngling», en adertonårig hustru, en femtiosexårig kyrkvärd, en sextiosexårig änkefrupastorska, en år 1853 avliden sjuttiotvåårig f. d. mästernskrivare o. s. v. En plåt utgör »Minnet efter unga gossen Anders Petter Johanson från Hjertlanda lilegård född Den 24 februari 1851 Död Dän 10 augusti 1857 sv. Psalmboken N. 467 W. 4» och å en annan läses: »Lovisa Erica Hjertström Född i Julii 1826 Död den 13 oktober 1829. — Så snart for då min fröjd sin kos. Så sorgetiman ilar. Och bleknadt, som en bruten ros, mitt barn på bären hvilar. n. P. N:o 345 v. 10.» Plåtarna äro av järnbleck, och några med ursprungligen förgyllda inskrifter. En

del äro klippta i form av urnor, andra med palmlblad o. s. v., många mycket noga utförda. En klockare på orten lär ha haft stor färdighet i att tillverka dylika minnesplåtar, men synes också seden hava upphört i och med hans frånfalle.¹⁸ Enligt av kyrkoherde L. N. Rydeman lämnad uppgift har även i Göteryds (Småland) gamla kyrka ett flertal å metallplåt, förtent järnplåt eller koppar, utförda gravskrifter funnits upphängda, omkring 30 à 35 cm. långa och 20 à 25 cm. breda.

Liknande bruk har även förefunnits i Tyskland, varest i Pomehrendorff nära Elbing dylika plåtar finnas inramade och upphängda på kyrkans väggar. Förutom namnet o. s. v. angivas stundom även förmedelst en symbolisk framställning av å skylten målade upprättstående eller brutna ax hur många levande och döda barn den avlidne haft. I Zeyer i trakten av Danzig utgöras dessa symboler åter av granar,¹⁹ sålunda påminnande om de hos oss brukliga toppbrutna granarna.

NÅGRA DANSKA TEXTILIER FRÅN 1600-TALET PÅ ÅRSTAUTSTÄLLNINGEN AV ANNA LEWIN.

Bland de textilier, som exponerades på Årstauställningen¹ voro de av danskt ursprung ur historisk synpunkt mycket intressanta.

Av Kristian IV:s många döttrar med Kirsten Munk blev Leonora Kristina (f.

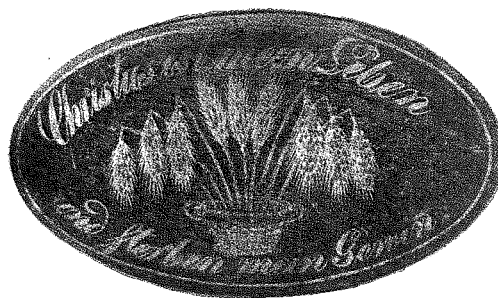

FIG. 5. LIKKISTPLÅT. KREIS ELBING, PREUSSEN. UR BRUNNER. OSTD. VOLKSK.

Vanligt har även varit att den vid huvudändan av kistan sittande namnplåten av silver, liksom den vid fotändan med en psalmvers befintliga, tagits av, innan kistan sänkts ned i graven, och sedan satts upp i kyrkan. Så skedde till exempel i Vartofta i Västergötland på 1870-talet, men heter det därom, att kran-sar och plåtar missprydde flera kyrkors inre.²⁰ I Bokenäs i Bohuslän sattes dessa plåtar upp på läktaresidan, och vid ett besök i Grundsunds kyrka därsammastades sommaren 1927 iakttogos massor av dylika plåtar hängande på väggar och skåp.²¹

¹⁸ Meddelat av ingenjör A. Friberg, Jönköping.
¹⁹ K. Brunner: Ostdeutsche Volkskunde. Leipzig 1925. S. 198.

¹ För en del av de utställda föremålen har förut redogjorts i denna tidskrift, 1927 sid. 153 ff.

²⁰ C. J. Ljungström. Vartofta härad. Lund 1877. S. 64.

²¹ Nordiska museets arkiv. Fru Anna Arvidsson, Uppsala.

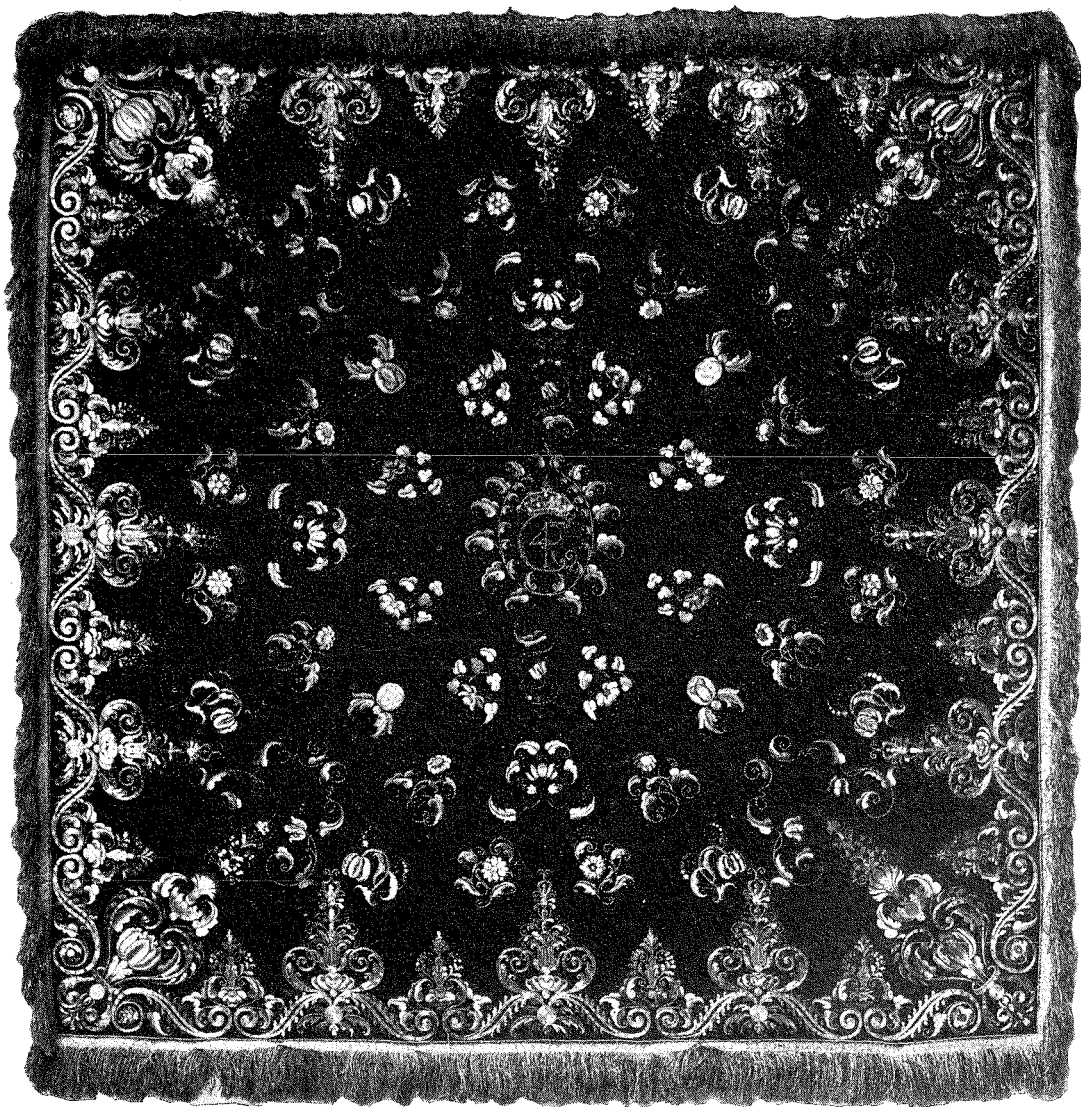

FIG. 1. TÄCKE AV RÖD ATLAS MED SILVER- OCH GULDBRODERIER, UTFÖRT OMKRING 1640.

samma år riksråd, 1666 assessor i Göta hovrätt, 1675 riksjägmästare samt 1679 lagman.

I den hemgift som grevinnan Hedvig av Schleswig-Holstein erhöll av sin fader ingick bland annat ett rött atlas-

täcke, fig. 1. Detta täcke, som efter nära 200 år är lika väl bevarat som om det kommit ur sybågen i går, är som sagt av rött atlas, rikt broderat med silke i färger, guld- och silvertråd. Storleken är 167×167 cm. Sömnadstekniken är schat-

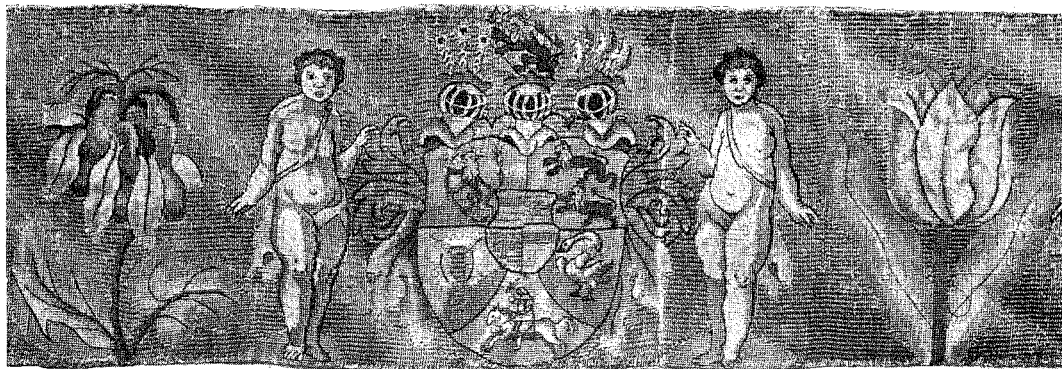

FIG. 2. DETALJ FRÅN BRODERAD BARNLINDA.

térsöm, läggsöm, plattsöm och stjälksöm med konturer av guld- och silversnodder. Runt om löper en frans av rött silke och guldtråd. I mitten synes Kristian IV:s namnskiffer jämte bokstäverna RFP, vilka utgöra initialerna till konungens valspråk *Regnum Firmat Pietas*, ordagrant översatt *Fromhet Befäster Riket*, men av den danska folkhumorn sedan gammalt tolkat: *Riget fattes Penge*.

Till Hedvig Ulfelds utstyrsel hörde även ett par lakan. Dessa, 308 cm. × 286 cm. äro av finaste linnekammarduk och prydas runtom med en knypplad spets (Tönder) samt äro märkta med vitt i kedjesöm »A:o 1642».

I behåll finnas även ett par örngott, som ha tillhört Hedvig Ulfelds dotter Sofia Maria, gift Ridderschantz 1685. Örngotten äro på ena kortsidan prydda med knypplade spetsar och vid andra sidan sitta tränsade öglor, varmed örngottet sammansnördes. Det är märkt S. M. R. S. i monogram under krona och daterat 1698.

Om grevinnan Hedvigs liv förflöt jämförelsevis lugnt, så var detta icke förhållandet med hennes äldre syster Leo-

nora Kristina. På grund av sin makes, greve Korfitz Ulfelds, förrädiska stämplingar mot Danmark, blev hon 1663 fängslad under en resa till England, därifrån hon hemfördes och insattes i Blå tornet i Köpenhamn. Sin fångenskap uthärdade hon hjältemodigt i nära 22 år. Under de vidriga förhållanden, som på den tiden voro rådande i fångelserna, blev naturligtvis denna långa fängelsetid mycket prövande för den intelligenta och begåvade Leonora Kristina, i synnerhet under den första tiden, då hon ej tilläts ha något för händer varken penna eller saksaker. Hon berättar själv i sitt »*Jammers Minde*», att hon med en i en kudde funnen synål och med silke, som hon upprivit ur strumpor och ur de »breede Liiffarwe Tafftis Baand» på hennes natttröja, börjat sy blommor med små styng på ett stycke tyg. Nöden är uppfinningsgarnas moder: av en avbruten träsked och med en glasbit som kniv gör hon ett redskap att väva band på.

Att döma av den linda, fig. 2, som Leonora Kristina lär ha förfärdigat i fångelset och givit till sin syster Hedvig för att — enligt en tradition som så vitt jag kun-

nat kontrollera den visat sig vara föga sannolik — begagnas av dennas dotter Sofia Maria, var hennes konstfärdighet ganska utvecklad. Underlaget i denna barnlinda är av gles linnevävnad och broderiet täcker hela tyget. Mönstret består av det Schleswig-Holsteinska vapnet hållet av tvenne nakna människofigurer upprepat sju gånger. Mellan dessa vapenbilder äro broderade naturalistiska, fint tecknade blommor såsom tulpaner, nejlikor, liljor m. m. Botten täckes av lodräta styng med guldtråd, men vapen, figurer och blommor äro sydda med små sneda styng (petits points) dels med guld- och silvertråd dels med silke i färger.

Att der stränghet, varmed Leonora Kristina behandlades i fängelset, under de senare åren i någon mån mildrades kan man även förstå av materialet i denna barnlinda.

De här ovan nämnda minnena från släkten Ulfeld hava pietetsfullt alltjämt förvarats på Ovesholm i Skåne och ägas nu av greve Raoul Hamilton.

Egendomligt nog finnes i svensk ägo ännu ett tücke (eller brudpell, som det inom släkten kallats) som är i det allra närmaste likt Ovesholmstället så väl vad material och mönster som form beträffar. Det har av samma givare, Kristian IV, skänkts enligt tradition såsom fadder-gåva till Brigitte Skéel till Gamla Köge och Örtofta. Hon var dotter till riksrådet Kristian Albrichtsson Skéel till Fusinge och Wallöe och Margarethe Lange. Brigitte Skéel var första gången gift med vice presidenten i Göta hovrätt Kristian Barnekow och »pellen» har gått i arv i rätt nedstigande led på följande sätt: efter Brigitte Skéel till sonen Kjeld Kristoffer Barnekow — från honom till dottern Eleonora Mariana Wrangel, f. Barnekow — från henne till dottern Eleonora Charlotta d'Albedyhll, f. Wrangel — från henne till sonen Krister Henrik d'Albedyhll samt från honom till sonen Gustaf d'Albedyhll, vars änka, friherrinnan M. W. T. d'Albedyhll, f. Åkerman är den nuvarande ägarinnan.

MUSEET I KRISTINEHAMN AV SVEN DRAKENBERG.

Ett utslag av våra dagars starka kulturhistoriska intresse är den stora livaktigheten på det museala området, en livaktighet, som tar sig uttryck dels i nya hembygds-museers bildande, dels i redan förefintliga museers livligare verksamhet och utveckling. En kombination av dessa båda parallellföreteelser är Kristinehamns museum. Stadens realskola har sedan ett 70-tal år tillbaka varit i besittning av en kulturhistorisk sam-

ling, som under årens lopp vuxit i omfång och värde. Att ingå på samlingens historia, som naturligtvis huvudsakligen har lokalt intresse, skulle föra för långt. Här må dock nämnas, att ett stort avbräck vållades föremålsbeståndet, då de adlersparreska samlingarna från Gustafsvik överflyttades till Karlstads museum. Den kollektion, som nu är att bese i Kristinehamn, har till största delen hopsamlats av kollegan vid realskolan, magister

J. W. Alsterlund. Emellertid överlämnade för en tid sedan läroverket sina kulturhistoriska samlingar till den tämligen nybildade »Kristinehamnssortens Hembygdsförening» som deposition. På uppdrag av denna förening ha fil. kand. Lenart Björkquist och undertecknad i år katalogiserat och numrerat de deponerade föremålen. Då uppgjordes även en plan för deras uppställning i en av läroverksbyggnadens salar. Denna provisoriska utställning, som beräknas bli färdig under vårens lopp, skall sedermera, då föreningens ekonomi det tillåter, avlösas av en exponering i för musealt bruk mera lämpliga lokaler. Här följer en kortfattad presentation av samlingen, som omfattar halvtannat tusental föremål, den nummerstarka myntsamlingen oberäknad.

Inom den förhistoriska gruppen dominerar givetvis stenåldersmaterialet. Särskilt de simpla skafthålsyxorna uppträda talrikt, ofta i mycket goda exemplar. Bland stridsyxorna märkas ett par båt- yxor och en dubbeleggad yxa. Även trindyxorna äro representerade. Flintföremålen äro ej särskilt betydande, kvalitativt sett. Förutom de vanliga yxtyperna finnas några dolkar, mejslar och sågar. Brons- och järnåldrarna äro ej rikt företrädda. Nämnas må en dolk från bronsålderns andra period, några spjutspetsar och yxor av järn samt ett par fibulor och fragment av andra spännen. Som en kuriositet kan omtalas, att några av stenyxorna — tydligen för ganska länge sedan, men antagligen sedan de införlivats med samlingen — blivit skaffade på ett rätt praktiskt men bra nog ohistoriskt sätt. De förhistoriska

föremålen äro till stor del funna i Värmland, men ett stort antal har dock kommit från andra landskap, speciellt från Dalsland, Västergötland, Skåne och Gotland.

Allmogekulturen är ej särskilt starkt företrädd. Mest iögonenfallande i denna föremålsgrupp äro några vackert snidade och bemålade dryckeskärl, selvbågar och bogträn samt ett antal saker från Värmlands finnmarker. Av stort intresse är ett målat träfat från 1600-talet. Enligt traditionen skall detta fat ha använts som dopskål i någon värmlandskyrka. F. ö. märkas åtskilliga silversmycken, några präktiga runstavar och bland dräktpersedlarna en rikhaltig kollektion bindmössor. Värmlands grannskap till Norge märkes väl även i denna relativt lilla samling allmogeföremål.

Rikare är då högreståndskulturen representerad. Möbelgruppen är dock ej så stor. Den består av ett par höga, skulpterade barockstolar, en rokokospegel, en puderstol, en empirefätölj, ett bord med fajansskiva, ett par präktiga kistor och ett högt golvur från 1700-talets senare hälft med verk av kristinehamnstillverkning. Samlingen av fajansföremål är i kvalitativt avseende synnerligen förnämlig. Märkligast är ett tidigt rörstrandsfat, signerat Stockholm m. m. Det är av en starkt konstnärlig verkan med sin kraftiga dekor i blått. Prov på den rokokostil, som Rörstrand ägnade sig åt under 1770-talet, är den ovannämnda bordsskivan och en utomordentligt vacker gräddsnaeka. Mariebergfabriken är företrädd av ett skrivställ och tvenne urnor med lock, även dessa i rokoko. Även bland glasföremålen finner man flera ut-

sökta saker, bl. a. några bågare med etsad och slipad ornering. En glaspokal har som dekoration en etsad framställning av »striden om byxorna», ett från äldre skämtbilder välkänt motiv. Nämnas må även en »fyllhund» av grönt glas och i en formgivning, som talar om ett ganska tidigt tillverkningsdatum. Silversamlingen har att uppvisa bl. a. flera skedar av tidig typ med runt blad och rakt skaft, avslutat med en knopp eller en figurframställning. Naturligtvis finnes en mängd småsaker och pretiosa av skilda slag. Intressant är den stora mängden plånböcker av siden med silkesbroderier. I samband med högreståndsföremålen kan tavelmålningen omnämnas och av den särskilt ett par pastellporträtt från slutet av 1700-talet, en pannå av Plagemann och ett par tavlor med religiösa motiv, målade på pergament.

Museets vapensamling är ganska omfattande. Intressantast äro ett par karolinska värjor, som enligt upptecknad tradition varit med i många av de från vår krigshistoria mera kända drabbningarna. Bland hugg- och stickvapnen äro att anteckna flera goda sablar, värjor och hillebarder, och på skjutvapnen finner man prov på t. ex. flintlås, hjullås och percussionslås. Bland jaktvapnen märkas särskilt en hirschfångare, antagligen av polskt ursprung, på vars klinga läses: »Vivat Augustus Rex Poloniae.» Ett övningsgevär av trä har måhända använts vid skolans forna militäröyningar.

Musikinstrumenten äro ej många men dock av ganska stort intresse. Utom några vallurar av näver finnas en luta, en nyckelharpa, en spikharmonika och tvenne pukor. Av pukorna, som äro av

mässing med fötter av järn, bär den ena det Pfalzweibrückenska vapnet.

Genom depositioner ha samlingarna riktats med några kyrkliga föremål. Från Kristinehamns kyrka kommer en rikt ornerad kalk med lock och patén av silver från 1700-talets tredje fjärdedel. Den förvaras i ett läderklätt etui och är förmodligen en sockenbudskalk. Från samma kyrka härstammar ett par kraftiga ljusstakar av tenn samt en sanddosa och ett bläckhorn av förtennt kopparplåt. Till de äldre kyrkliga föremålen höra ett rökelsekar av romansk typ samt ett vigvatenskar, avsett att fästas på en vägg. Nämnvärda äro även tvenne för kyrkliga processioner avsedda ljusstavar snidade och rikt bemålade. Stadens kyrka äger bl. a. en predikstol från slutet av 1600-talet, en altarpuppasats från 1700-talets början och ett medeltida krucifix. Dessa föremål äro ur bruk och magasinerade. Det är nu meningen, att hembygdsföreningen skall i sina samlingar uppsätta så mycket av dem, som utrymmet medgiver. På så sätt bör museets kyrkliga avdelning bli en sevärdhet.

En avdelning av alldeles särskilt intresse är den, som omfattar föremål från själva staden. Den förnämsta dyrgripen inom denna grupp är utan tyvel en borgmästarestav med en stor silverknopp med stadsvapnet och eleganta rokokoorname. En stor fana av vitt siden har en målad dekoration, bestående av stadens vapen, Adolf Fredriks krönte namnchiffer, årtalet 1754 m. m. Av värde äro även ett flertal sigillstampar från olika hantverksskrån, såsom hattmakare-, skräddare- och karduanmakareämbetena. Till belysande av gångna tidens primi-

tiva brandväsen tjäna ett par handsprutor, svabbar och läderämbar. Till den sociala organisationen höra även en brandvaktspik och en straffstock, den sistnämnda från Kristinehamns gamla kyrka. Den stadshistoriska avdelningen bör naturligtvis ganska lätt kunna utvidgas, om föreningen i tid griper sig an därmed. Ett samarbete med stadens hantverksförening vore av stor nytta, och man lär hysa förhoppningar om, att ett sådant även kommer till stånd.

Naturligtvis äro Kristinehamns museums samlingar ännu så länge mycket

ojämna. Där finnas emellertid så många goda saker, att man måste anse dem som en synnerligen god grund, på vilken hembygdsföreningen har att bygga vidare. Det är sannerligen icke många museiföreningar, som ha fått en så utomordentligt god hjälp vid starten. Intresset för föreningens verksamhet tycks vara stort, och dess styrelse är synnerligen energisk. När nu dessa båda lyckliga omständigheter samverka, torde det ej behöva dröja länge, innan Kristinehamns museum blir ett landsortsmuseum att räkna med i ännu högre grad, än vad det redan är.

LÖFSTADS SLOTT OCH DESS FRAMTID AV BENGT CNATTINGIUS.

Den 13 december 1926 avled på Löfstads slott i Östergötland fröken Emilie Piper. I henne hade detta gamla stormanshem haft en kärleksfull och förstående vårdarinna, som med försiktighet och kunnighet inte blott vårdat det dyrbara inventariet utan även förstått att återskänka vissa under 1800-talets senare hälft förändrade interiörer deras ursprungliga utseende.

Som hon var den sista bröstarvingen till godset, fäste sig naturligtvis ett stort intresse kring frågan om slottets och egendomens framtida öde. Att man här icke skulle behöva bevittna de i våra dagar sorgligt ofta upprepade förändringar, som drabba gamla anrika gods, då de plötsligt mista sina ägare och övergå i mindre pietetsfulla och ansvarskännande händer, hade ryktet sedan länge vetat berätta.

Den tanke, som redan föresvävat hennes fader, kammarherren greve Charles

Emile Piper, nämligen att rädda detta hem från den mer eller mindre omfattande spoliering, som förr eller senare kunde bli dess lott, synes hon ha omfattat med sådant intresse, att hon efter vidlyftiga förberedelser och efter allt att döma i samråd med sin syster, fru Sophie Nordenfalk, slutligen avgjorde slottets öde så, att det — om hennes närmaste arvinge och syster icke ville mottaga det — skulle tillfalla Östergötlands museum, medan godset skulle förvaltas av Riddarhuset. Den slutliga utformningen av dessa planer återfinnes i det utförliga testamente, som nyligen återgivits i Meddelanden från Östergötlands Forminnes- och Museiföreningen 1927—1928, s. 137—145.

Enligt detta testamente tillfaller hela godset med full äganderätt hennes syster, som också mottagit det och tillträtt egendomen, men nyligen överlämnat godset till Riddarhuset dock med rätt för

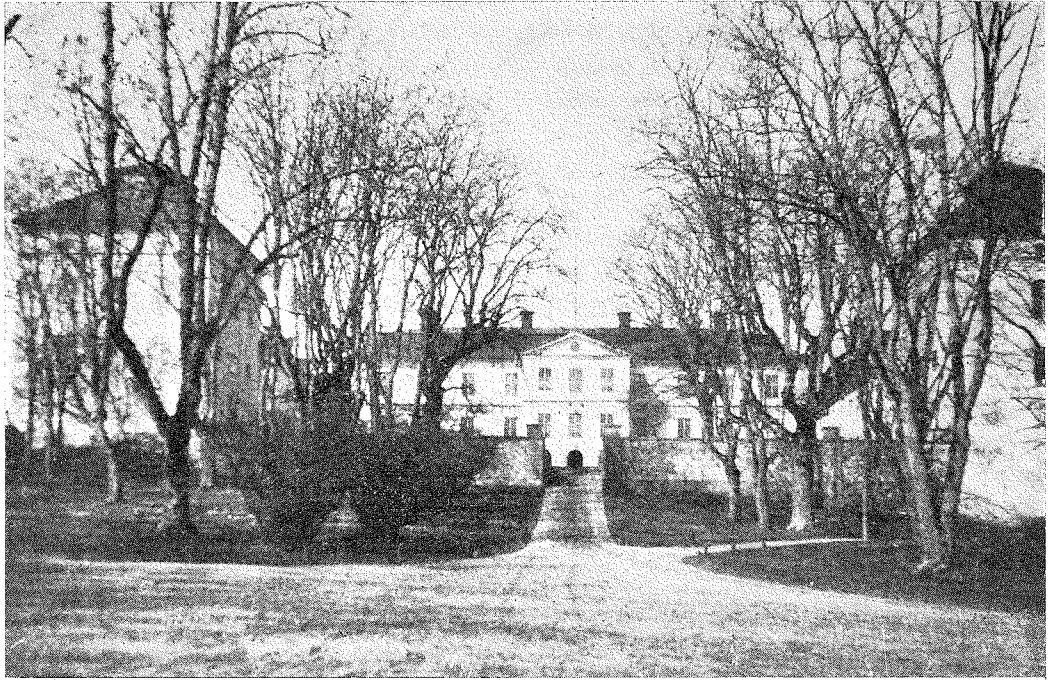

FIG. 1. LÖFSTADS SLOTT, ÖSTERGÖTLAND, GÅRDSFASADEN.

sig att i enlighet med testamentet behålla slottet och parken. Den önskan, som i testamentet uttalas, att åt Östergötlands museum överlämna slottet, har hon dock för avsikt att respektera, och vissa anstalter ha redan vidtagits därför. Med kännedom om fru Sophie Nordenfalks intresse och förståelse för sin systers kulturella planer torde man kunna sluta sig till, att det slottsmuseum, som här i en framtid kommer att skapas, icke blir lidande på det övertagande av slottet, som nu skett.

Då fröken Pipers planer därför i en framtid kunna bli verklighet, och dess realiserande sannolikt i huvudsak kommer att ske i enlighet med hennes testa-

mente, torde det vara av intresse, att närmare ingå på detta.

Enligt detta övertager Riddarhuset hela godset och får icke under några förhållanden frånhända sig egendomen. Nettoavkastningen av denna skall — utom $\frac{1}{50}$, som lägges till kapitalet — utdelas som pensioner till behövande adliga fröknar, fruar och änkor.

Själva slottet med dess inventarier och visst område överlämnas till Östergötlands museum, och till detta skall Riddarhuset årligen betala 8,000 kr. Riddarhuset åligger underhåll av exteriör å slottet, flyglar, magasinsbyggnader liksom stora gården och terrasserna m. fl. anläggningar inklusive alla murar, balu-

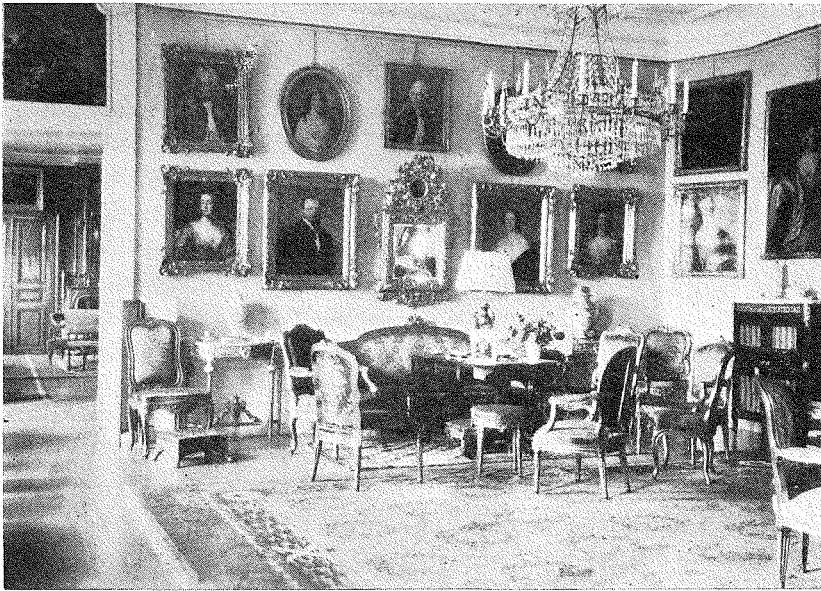

FIG. 2. LÖFSTADS SLOTT, ÖSTERGÖTLAND. SALONGSINTERIÖR.

strader, yttre trappor, monument, broar o. d. Riddarhuset skall dessutom till självkostnadspris förse slottet med tillhörande byggnader och område med elektrisk energi och vatten.

Museet skall däremot svara för underhåll av interiören och parken. Allt lösöre, som befinner lämpligt, skänkes till museet. Med detta skall stora våningen 1 tr. upp så stilenligt som möjligt iordningställas och ordnas så, att »för all framtid orubbat bevaras ett verkligt typiskt exempel på ett adligt hem på ett gammalt svenskt gods under 1800-talet. I denna våning, som skall omfatta salongen, sängkammaren, tre förmak, salen, herrummet, biblioteket och jungfrukammaren och kallas 'Piper-Fersenska hemmet' få inga andra föremål utställas än sådana, som vid min död finnas i mitt hem eller som sedermera av någon an-

ledning överlämnas till Museet och bevisligen hava under någon tid tillhört hemmet å Löfstads slott, och vilkas införlivande med 'Piper-Fersenska hemmet' är önskvärt ur konst-, kultur- eller personhistorisk synpunkt».

Övriga lokaler får museet disponera för sitt ändamål.

Med dessa bestämmelser hade fröken Piper, som hon själv säger, »velat vinna två ändamål. Jag har velat för alla tider bevara ett minne från äldre dagar, då ett s. k. slottsliv levdes på de större egendomarna, och ett exempel på ett verkligt hem, som med pietet sammanbragts under ett sekel med dess varierande smakriktningar inom ramen av ett slott från Sveriges stormaktstid, och i vilket hem flera släktled levat och verkat. Vidare har jag velat säkerställa Östergötlands museums framtid till glädje och intresse för

kommande generationer i min fosterbygd.»

Det närmare förhållandet mellan Östergötlands museum och Riddarhuset fastställas i moment 1:k samt mom. 4, och enligt dessa bestämmelser skall Riddarhuset, när det tillträder fastigheten, till Östergötlands museum överlämna ett hyreskontrakt i enlighet med dispositionerna i mom. 2, för vilkas huvudsakliga innehåll ovan redogjorts. Skulle tvister uppstå mellan parterna skola dessa avgöras av en skiljenämnd bestående av tre ledamöter, nämligen presidenten i Göta hovrätt som ordförande »eller den ansedde och erfarne jurist han därtill utser», chefen för Kungl. överintendentsämbetet och preses för Akademien för de fria konsterna »eller den ansedde och erfarne museiman han därtill utser.»

*

Löfstads slott är i särskilt hög grad lämpat att bli ett monument över svensk stormanskultur. Få adelshem kunna nämligen som Löfstad bjuda på rika och intressanta minnen från vår historia och samtidigt presentera ett kvalitativt mycket betydande konst- och kulturhistoriskt inventarium.

Redan från slottets byggherre, fältmarskalken Axel Lillie (död 1662) finnas många minnen. Hans väderbitna drag möter besökaren redan på mittresalitens fris, och i ett porträtt av Matthias Merian d. y. träder han emot oss i hela sin robusta kraft. En brand år 1750 utplånade tyvärr det mesta av den äldre inredningen, och genom ombyggnaden 1753, vilket årtal tillsammans med initialerna F A F H C D G (Fredrik Axel von Fer-

sen, Hedvig Catharina De la Gardie) pryda mittresalitens övre del, fick slottet sin nuvarande gestaltning. Från denna tid — rokokon — och den därpå följande ha rummen i stora våningen 1 tr. upp fått sin karaktär, om man undantager skrivrummet, vars empiremöblering tillkom under överhovjägmästaren greve Carl Fredrik Piper (d. 1859). Det är framför allt tiden 1752—1816, då slottet ägdes av riksrådet Magnus Julius De la Gardies dotter Hedvig Catharina och hennes make, riksrådet greve Fredrik Axel von Fersen (d. 1794) samt av deras dotter Eva Sophia g. m. kammarherre Adolf Ludvig Piper, som intresserar oss.

Från grevinnan Pipers broder, Axel von Fersen, finnas många värdefulla minnen. I en rad porträtt kunna vi följa hans skiftesrika liv, och ett par miniatyrporträtt av drottning Marie Antoinette minna om hans franska vistelse med dess romantiska äventyr. Och i den lummiga engelska parken förevigas hans olyckliga slut genom ett ståtligt monument med en Sergelmedaljong.

Det skulle föra för långt att följa raden av ägare, som alla representeras med ofta mycket värdefulla porträtt, likaså att omtala det dyrbara möbelbeståndet och samlingar av porslin, miniatyrer och bibelots samt biblioteket och arkivet, vars historiska dokument hittills varit orörda av forskningen. Med det slottsmuseum som i en framtid kommer att ordnas på Löfstad efter fröken Emilie Pipers intentioner blir vårt land en kulturhistorisk institution rikare, och dess donator har över sig och sina förfäder rest ett äreminne av stora mått.

FIG. 1—4. SKULPTERADE FÖREMÅL AV ELFFENBEN, INLAGDA MED TURKOS. YIN-DYNASTIEN, 1400—1100 F. KR., TILLHÖRT LO CHEN YII, TIEN-TSIN.

UTSTÄLLNING AV NYFÖRVÄRV I ÖSTASIATISKA SAMLINGARNA

AV NILS PALMGREN.

Sedan i juli 1926 ha Östasiatiska Samlingarna, professor J. G. Anderssons skapelse, fått ett hem i Handelshögskolans översta våning — ett verkligen både vackert och trivsamt hem. Trots att huset och våningen ej blivit byggda för ändamålet, ha de utan större svårighet kunnat apteras för den ändrade uppgiften. Efter inflyttandet har ett febrilt arbete pågått i det nya museet och arbetsuppgifterna ha varit både många och krävande. Dels har det gällt att skaffa en värdig ram till de monumentala samlingarna från Kinas förhistoriska tid.

Dels har det väldiga materialet krävt stora konserverings- och restaureringsarbeten. Slutligen ha krafterna inriktats på omfattande nyförvärv. Det ansågs nämligen med rätta nödvändigt att redan från början bygga ut samlingen in på historisk tid för att härigenom illustrera den förhistoriska kulturens inverkan på och fullkomning i det historiska Kina. Men det var också från början klart, att allt borde göras för att uppehålla den homogena kvalitet, som det av professor Andersson själv utgrävda materialet ägde. Resultaten av Östasiatiska Sam-

FIG. 5. KLOCKA AV BRONS, H. 63 CM., 250—200 F. KR. INKÖPT I PEKING.

lingarnas verksamhet under det första året av sin tillvaro kunde man överblicka vid en tillfällig utställning under den senare hälften av november månad år 1927.

Av stort intresse voro de rekonstruktionsarbeten, som utförts på boplatshmaterial från Honan av konservatorn vid »Kulturen» i Lund, herr Anders Gräns. Herr Gräns äger den borne konservatorns känsla för material och form och en min-

dre vanlig förmåga att därvid, då det behövs, undertrycka sin egen fantasi. Särskilt uppmärksammade man en del keramik med intryck av textil och korgflätning, där Gräns visade en utsökt skicklighet i materialets återgivande.

Östasiatiska Samlingarnas nyförvärv under det första verksamhetsåret ha varit betydande. Antalet nya nummer uppgår till över 4,500. Årets skörd fyllde också största delen av de nu tillgängliga loka-

lerna: ett väldigt långsträckt rum, den s. k. förhistoriska salen, ett rakt samt ett bågformigt galleri. Till dessa utrymmen kom dessutom ett mindre rum, fyllt med depositioner från doktor E. Hultmark och professor Osvald Sirén. I ett meddelande av denna ringa omfattning kan beskaffenheten av ett så stort utställningsmaterial naturligtvis endast ytligt beröras. Största delen av nyförvärven inköptes under professor Anderssons och D. K. H. Kronprinsens och Kronprinsessans resa i Kina 1926. En avsevärd del förvärvades av Kronprinsen i Japan dels vid hans egna grävningar på den prehistoriska boplatsten i Ubawama, dels i form av gåvor från åtskilliga japanska samlare bland vilka är att nämna furst Kashiwa Oyama.

Högst betydande både från historisk och konstnärlig synpunkt är det material från Yin-dynastiens tid, 1401—1122 f. Kr., vilket förvärvats från den berömde kinesiske arkeologen Lo Chen Yü. Det härstammar från An Yang Hsien i Honan och är det tidigaste material från historisk tid, som man hittills känner i Kina. Det består av inskriberade ben med de äldsta kinesiska karaktärerna, fragment av en vit keramik med distinkt, intryckt meander-dekor, elfenbenssniderier med en rik reliefornamentik och turkosinläggning, fig. 1—4, samt marmorfragment dekorerade med en stort formad stil av arkaiskt kynne, påminnande om de tidigaste Chou-bronsernas ornament. Ett högst sällsamt bronsfragment med smala, höga ribbor, avsedda att fasthålla en mosaik-dekor i turkoser hör också hit.

Från Chou-dynastien — 1122—255 f. Kr. — utställdes ett antal dolkxor (Ko) av förnäm prägel och av betydligt väx-

FIG. 6. SPEGEL AV BRONS, 300—200 F. KR. INKÖPT FRÅN ING. O. KARLBECK.

lande former. Bland övriga föremål från denna tid märktes en serie bronskärl bland vilka några med klar anslutning till de båda förhistoriska tripodformerna, den med solida ben (Ting) och den med juverartat utdragna ihåliga ben (Li). Några bronskärlslock av stor skönhet gävo en antydning om denna epoks behärskade och klara dekorationsformer.

Tsin-dynastiens — 255—206 f. Kr. — stilistiskt frapperande och tekniskt fulländade metallkonst var representerad av en stor tempelklocka, fig. 5, sällsynt vackert bevarad och klassiskt förnäm i sin dekorativa hållning, med all säkerhet en i sitt slag i Europa enastående pjäs. Den har skänkts till Östasiatiska Samlingarna av fil. dr E. Hultmark. I nära anslutning till och delvis inom gränserna för Tsin-stilen står stilen hos de från ingenjör Orvar Karlbeck förvärvade bronserna från Chu-staten, norra Anhui och Huais floddal, t. 221 f. Kr. Särskilt levande och intensiv är ornamentiken å de hit hörande speglarna, t. ex. fig. 6.

FIG. 7. SKYTISK BRONS, INKÖP FRÅN LO CHEN YIL, TIENTSIN.

Han-tiden — 206 f. Kr.—221 e. Kr. — företräddes bland annat av en hel rad stora gravtegel av vilka de flesta förvärvats som gåva från den bekante norskfödde generalen i Kina I. V. N. Munthe. En stor samling gravkeramik, till största delen från Han-tiden, hade förvärvats från ingenjör Karlbeck och inneslöt vid sidan av helt ordinära kärl även en del sällsyntare typer. Av övriga Han-föremål må endast nämnas en brons hjälm.

Stort vetenskapligt värde för de nu så aktuella frågorna om förbindelserna i tidigare skeden mellan Östern och Västern ha de omfattande samlingar av skytiska och skytiskt-kinesiska föremål, särskilt småbronser, som under året förvärvats till museet från olika håll. Bland de i Peking inköpta bronserna av denna grupp finnas några ytterst sällsynta och praktfulla ting, bland annat ett ena-

stående graciöst och fint tecknat föremål med fem små hjortar, fig. 7. Av den bekanta, svenskfödde, mongoliske hertigen F. A. Larsson ha 1,500 småbronser inköpts. Den delvis synnerligen beaktansvärda samlingen stammar från Ordosöknen och innehåller även talrika skytiska föremål.

Professor Sirén och doktor Hultmark hade i Östasiatiska Samlingarna vid utställningstillfället deponerat sina stora kollektioner av bronser från olika tidskedan samt utsökt keramik från Han-Sung-perioderna. Professor Sirén hade också deponerat en rätt stor skulptursamling, i vilken framför allt märktes några sällsynt sköna buddha och bodhisattva-skulpturer i marmor och sandsten. De dyrbaraste representanterna från denna grupp stamma från 500—600-talen efter Kristus.